

A 300

30
1913

1. 12. 1890.
a. 30.

Üleüldine
Gestlaste ajalugu

nende sõjad naabri-rahvastega
ja seitsme saja aastane orjapõli.

Teatused algavad 3000 aastat enne Kristuse sündimist.

Kokku seadnud Collegien Assessor

J. N. Rezoldt

wanadest Poola, Daani, Rootsi, Saksa, Greeka ja
Rooma ajakirjadest.

Tartus, 1890.

Trükitud wäljaandja kuluga.

Üleüldine

Gestlaste ajalugu,

nende sõjad naabri-rahvastega ja seitsme saja
aastane orjapõli.

Teatused algawad 3000 aastat enne Kristuse sündimist.

1888 Kõrge seadus Collegiumi Asjajärjekorras

J. R. Rezoldt,

wanadest Poola, Daani, Rootsi, Saksa, Greeka ja
Rooma ajalirjadest.

794.

Tartus, 1889.

Trükitud R. A. Hermannii kirjadega.

Blattung

Verhändlungen

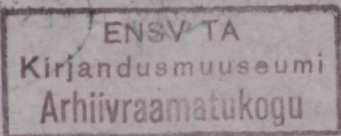
neue Folge nachher herausgegeben in Leipzig
Verlag von Cotta

Erstausgabe 1800 nachher 1800

Дозволено цензурою. — Дерптъ, 7 марта 1889 г.

L. G. S.

Verlag von Cotta
Verlag von Cotta

32097

Gestõne.

Mende ridade kirjutajale ütles üks hästi õpetatud mees: „Rahju, et Teil Gestlastel ajalugu ei ole, sest selle järele saab üks rahwas rahwaks peetud; misjuguusel rahwal ajaloolist järekkäiku ei ole, jellel rahwal ei ole ka õigust rahwa nime kanda.“ — Muidugi nimetatud mees ei teadnud meie Gestlaste ajalooft enam kui Papuategi omast. Meil Gestlastel on aga wäga tegurikas ajalugu, nagu eespool näeme, mis teiste rahwastele milgi kombel järele ei auna. Selle ja mitne muu asja pärast ärkas minul juba ligi 20 aasta eest mõte Gestlaste ajalugu kirjutama hakata. Ja weel enam siis, kui õnnis Tallinna gümnaasiumi direktor Galenbeck misjonäär Tiismannile nõuu andis üht Gestlaste ajalugu kirjutama hakata, kes küll ka juba hulga wanu ajaraamatuid selle tarwis kofku ostis, aga et teda Brasiliasse kutsuti, selle pärast jäi temast see

töö tegemata. Minul läks aga õnneks seekord nende raamatute nimed üles kirjutada, ja kus mina iiales Saksa maal wana raamatu (antiquari) kauplusi leidisin, jääl püüdsin wanu raamatuid osta, mis wähegi meie Eesti ajalooesse puutusiwad. Nõnda on minul siis korda läinud järgmiste ajakirjanikkude kirjasid kätte saada, mis järele ma oma nõtra jõudu mööda olen püüdnud üht üleüldist Eestiaste ajalugu kokku seada, nimelt: Karion, Leuenklawius, Zeileri, Kornelius Tatsitus, Paulus Einhorn, Mauritsius Brandt, Baltasar Russowius, Jakob Schott, Aleksander Gwanwius, Mart Kromer, Mathias Melchoriensis, Duglasius, Poldmäus Herodot, Johannes Sheffer, Johannes Lasitsius, Obarus, Samuel Shurtzfleish, S. Ausgar, Sarnitsius, Kranitsius, Botanus, Sorbachijs, Petrus Duisburg, Filemon Bredenbach, Deonisijs Fabritsijs, Salomon Henning, Laurentsijs Müller, Reinhold Heidenstein ja Järwa-Jaani kiriku õpetaja Christian Kelch, kes 1710 kattu haigusesse Tallinna olla ära surnud. Wiimisel ajakirjanikul on kõige rohkem korda läinud Eestiaste üle teatusti kirjata.

Et asju olen walge ette toonud, mis just iga ühele mofka mööda ei ole, siis teadku need, et see ajalugu on, mis olen teiste teatuste järele kokku seadnud, kus ei tohi kirjanik mitte ühepoolne olla. Seft see pole ju mitte õige, et ainult inimeste woorus saab

tulewa põlwe rahwale teatatud, waid ka kurja inimeste ülekohus peab järeltulejate kohtumõistmise alla antud saama, esimestele, kes praegu elawatest maa pääl häid tegusid teewad, troostiks ja wiimsetele meelesparandamiseks. Et siin wõdrastest riikidest ja rahwastest olen kirjutanud, see on pidanud selle pärast sündima, et need meie ajalooa kokku käies lahutamata on. Teises jaos, kui Taewataat elu terwit annab, saan 1700. kuni meie ajani jutustama, mille teatused hõlpsamad saada on, aga eesseiswas jaos ilmuwad teatused on wäga harwa weel leida, mis mina ligi 20 aastat olen kogunud. Palun armsaid lugejaid sellega leppida, mis olen jõudnud walmistada; kellele Taewataat on paremaid waimuandeid andnud, kui minule, see tehku paremini, sest parem tegemine pole ju kellegile keelatud. Lõpetuseks pean siin weel awalikult herra Eduard Mühlbachi tänama, kes minule ära kirjutamise juures on abiks olnud, muidu oleks pidanud eesseisaw raamat mõni kuu hiljemini ilmuma. Auupakklikult, hääd õnne ja rõõmust lugemise himu lugejatele soowides jään Teie alandlit jnguwend

Tallinnas, 1. augustil

J. R. Rezdldt.

1888.

selle aegne Preisi kuninga poeg, kes Slawi sugust, olla Liitawi ja poole Geistlaste maast oma walitsuse alla wõtnud, millest siis Liwlaste nimi rahwale jäänud. Ruskowiuse ja Shotti arwamine näitab kõige õigem olema; sest wanal ajal nimetati ikka maid ja rahwaid nende kuningate ja walitsejate nimede järele. Sellest Liitalanusest on siis kõik need rahwad oma nimed saanud, nagu Liwlasted, Lätlasted ja Liitawlasted. Siis on weel Mart Kroomeri arwamine, et Rooma koduõudade ajal üks Rooma würst Libo oma sõjalaewadega uut elukohta Balti maal olla leidnud ja tema järele Liibones- ehk Liuwen-rahwas nimetatud. Matias Melchowiensis ja Dlugasjus arwawad sedasama; esimene arwab sel ajal, kui Julius Tšesar Germania, Gallia ja Prantsuse maa ära wõitis, ja wiimne arwab keisri Neero hirmsa walitsuse aegus olla Itaalaste sõsferändamine pääliku Palaeoni juhatusel olnud, millest siis ka Läti Lateinlastest olla tulnud. Mitmed arwawad, et Liba jõgi Kuura maal würst Libo nime täna päewani kanda. Nii palju Lätlaste nimest.

Geisti maa. Kust see nimi on tulnud, selle üle on ka mitmed pööd murdnud, mis aga midagi suuremat päämurdmist ei tarwita. Palju on selle nime juures effinud, nagu õpetaja W. jutustab, et Geistlaste eelkäijast olla nimi tulnud. Ega üks rahwas ometi üks härjakari ei olnud, et temale nina ees kõmpijad selleks tarwis oli, nagu W. nimetab. Wanaad ajakirjanikud kirjutawad mitmed moodi, näituseks: Gestii, Aesti, Estonia, Estiwonia jne. See nimi on aga oma hakatust saanud wana Weestgootlaste keelest ja tuleb sõnast „Dit“ ära, see on hom-

miku — hommiku-rahvas, mis hommiku pool elavad, Aestia rahvas. Dige wanad ajatirjanikud ei wõinud waeje keeletundmise pärast mitte tummistada, mis sugust ja rahwaseltisist olivad Gesticlased tärgranud. Tatsitus arwab küll dieiti, et nad Soomlastega sugulased on, keda tema aga Germania sugu rahwaks peab; Ptolomäus arwab neid Sarmatia sugu rahwaks ja mõned jälle Nifati sugu rahwaks. Ptolomäuse teatuste järele on Gesticlased ka üks aeg Preisi maal elanud. See wõib aga jälle eksitus olla, sest Dätclased, Liitawclased ja weel mõned muud Slawi sugu rahwad elasiwad küll jään, keda Gootclased niisama Aesti (hommiku) rahwaks nimetasiwad, sest et nad nendest hommiku pool elasiwad ja neile wõõrad olivad, kelle keelt ega asjandust nad ei tundnud, nagu prostoi Wenelane tõiti, kelle keelt ta ei mõista, tshuhna (ЧУХНА, ОРЪ СЛОВА ЧУЖОЙ), s. o. wõõrats rahwaks nimetab. Ka arwatakse: tshuhna, tshut-Skit-Skütti jonast tulnud olema. Selle arwamise järele on Gesticlased siis kuulhad Skütti (Geskütti) rahwas, kes enne Kristust juure Assuri maailma-riigiga juba jodisiwad.

Gesticlased on aga oma hakatust kõrgeist Mongoolka maalt Altair mägede rinnalt, nagu kõik Soome sugu rahwad, saanud. Nad pole Preisi ega Ungria maal ial elanud, waid mitme aastasadande ja tuhandete jooksul teistest Soome sugu harudest lahtu läinud, kes endid terve Põhja-Wene maa, kuni Kaasani linnani, säält edasi üle Urali mägede kuni Põhja- ja Öhtu-Hiina maa rajasid mööda ja weel osalt Põhja-Hiina maa oma alla wõtiwad. Hiina riigis on neid 3 miljoni elutsemas, ja nende käes on selle maa walitsus.—

Mandschurid on Hiina maa suurte sugu rahwas, kes Soome sugust on, ja nende hulgast on kuninga perekond, kes suurte kuulust taewariiki, nagu nad ise nimetawad, walitseb. Wene maal on Soome sugu rahwa arw umbes wiieteistkümmne miljoni ümber. Soome sugu rahwas elaswad enne üsna kaugel Wene maa südamis, Moskwa linna ümber kaudu, mööda Wolga jõge edasi. Sääli on wana nimede jälgi leida, nagu: Muru-maa, Kostromaa (maa) ja palju muid. Gestlased on kaunis kaugel Balti maal muiste elutsemas olnud: Riia ümber, mööda Düüna jõge ja weel osalt Wiitepski kubermangus. Paulus Einhorn, kes Lätlaste ajalugu kirjutab ja ise seda keelt ei mõistnud, ei teadnud wahet teha Gestlaste ja Lätlaste wahel. Oma ajakirjas „Lätika“ ütleb nimetud kirjanik: „Lätlased, kes Riia ümberkaudu elawad, on Gibeonitide järeltulijad, keda Joosua Kaanani maa sisse-wõtmise ajal ära needis, kui nad temale walega kakkise wiina lähkritega wastu tuliwad ja ütlesiwad endid kaugelt teiste rahwaste tagant olema.“

See olla siis ka Einhorni aru järele just kord ja kohus, et Lätlased Sakslaste pärisorjad on, sest Jumal oli neid ju Joosua suu läbi ära neednud: wee toomise ja puu raiumise tarwis. See sugune Sakste arwamine ei olnud aga muud ühtigi, kui ülekohtu kinnifatmine õiguse näol.

Einhorni Gibeonitlaste lugu peab ka Veneklauius tõeks ja ütleb oma „Annalibus Sultanorum,“ et tema olla kuulnud sagedasti nende leinalaulu, mis Jerusalemma järele igatseniist tähendada; nemad, kes Riia linna lähedal Liitawlaste wastu elada ja alati

huluda: „jeru, jeru maskolon,“ mis muud ei pidada tähendama, kui Jerusaleem ja Damaskus, millega nad veel wana endist isamaad meelde tuletada.

Sellest Jõru laulust kirjutawad palju, ka mitmed muud ajakirjade kirjutajad, ja et nad Eesti keelt ei mõistnud, arwasiwad, et see olla üks laul, mis Lätlastel, kes aga Gestlastel olid, oma metsajumalale pidanud alati ette laulma.

Laulu siisust leiame aga, et see mitte ei Jerusalema ega Damaskust ei tähenda, ega ka metsa jumala laul ep ole, waid ilus armastuse laul, mis kahe armastawa hinge wahel tundmuisi awaldab. Kas see sõna „Jõrru“ üht nime eht muud midagi tähendab, seda jätame keeletarkade uurida. Laulu sõnad, mis enne juba Eesti nurmedel lauldi, kui üksigi Sakslane veel ei olnud oma jalga siia pinna pääle tõstnud, on järgmised:

„Jõrru! Jõrru! jooksuma tulen,

„Ära tule ellakene!

„Miks ep ella eila tulnud?

„Gila olin ella üksinesja,

„Nüüd olen wirbi wiefessi;

„Tule homime hommikulla,

„Siis olen jälle üksinesse,

„Karkutella kasteella,

„Sinka sitika wilulla;

„Siis olen walmis wainuella,

„Kannis karja saatemalla.“

Teadus ei olnud mitte nende meeste ajal suur, kes meie Eesti ajalugu kirjutasid, Näituseks, veel

kähe saja aasta eest arwas üks kaunis tark ja selle aja kohta väga õpetatud mees Keldh, kes muudugi oma armamist teiste kirjade pääle toetas, et Lätlased olla Laaside järeltuljad, keda Herodot omas „Melpomenes“ ütleb Tanai ehk Donne jõe ääres elawat. Donne ehk Doni jõgi on praegu lõune-Wene maal ja jookseb Njowi merde, kust ka mitte kaugel Laasid Kaukajas elawad. See sugu saab aga see juure Tuurani rahwaste sekka loetud. Täna päew on aga igal mehel teada, et Lätlased üks Slawi sugu rahwas on.

Wanadest Gesticlastest teatab ajakirjanik Keldh järgmisel wiisil: „Nemad olivad pagana usus ja teenisivad oma jumalaid nagu muudgi paganad, mis moodi ja mis teenistuse wiis neil oli, sellest jutustawad ajakirjad väga wähje. See sõna Jumal, millega täna weel elawat Jumalat saab nimetatud, oli Gesticlaste juures nagu paljudel tundmata Põhja-hommiku wanaaja rahwadelauu sees, see kuulus ebajumal sai ka nende juures sel kombel teenitud.“ Johannes Scheffer oma „Japanias“ teatab mitmete kirjanikkude järele, et „Jumala“ kuu oli puust tehtud ühe mehe näo- ehk kujuga, ja oli ühe altari pääle üles pandud ja kroon pääs 12 kallist kiviist tehtud, kuldkett kaelas ja hõbe- ehk kuldkausis süles, kuhu rahwas jõudu mööda hõbe- ehk kuldrahasid ohwerdades sisse paniwad. See jumalakuu oli ühte ilusasse, kenasse, rõõmsasse kohta metsa sisse üles pandud ja aed ümber tehtud. Neid metsasid nimetasiwad Gesticlased hiimetsadeks, s. o. hiie metsad — hiie Jumala poole. Kirikuid ega templid neil ei olnud. Selle pärast siis ka kuu aega weel pärast seda, kui nemad juba ristiusku olivad, weel ikka metsades ja küntade

ehk kõrgete kohtade pääl ühe puu ilusasti paeltega wälja ehtiswad ja sääl juures ohwrid toiwad ja oma Jumalaid palusiwad.

Pääle Jumala kummardasiwad ja auustasiwad Gests-lased ka weel, nagu Soomlased ja Gotlased, üht nägemata wäewaimu, nimega „Taara,“ mis nende sõjajumal oli, ja selle pärast ifka seda nime Taara abita sõjas kuulda oli. Ajakirjanikud aga arwasid, et nemad hüüawad „Tarafita.“ (Taaraabita).

Pääle selle on neil weel palju teisi kodujumalaid, mis nad auustasiwad nagu Koegutaja, Murueit oma tütardega, tont ehk waratooja j. m. m. Ka oli weel hiljuti peresid, kus elanikud salaja oma majades usfisid pidasiwad, neid söötiswad ja jootiswad, kes aga ei sallinud, et keegi neile häda tegi. Nad arwasiwad, et usfid nende majadesse õnne pidivad tooma. Obarus ütleb, et Gests-lased on väga kanged kantsimehed ja nõiduse ikkes, nii et oma lastelegi seda õpetawad. Gestlaste kohtu- ja politsei-walitsusest teadwad ajakirjad wähe kõnelda. Wanad Preisi ajakirjad jutustawad, et Gestlastel ja Kuurlastel kokku üks kuningas, nimega Griwwe olnud, kelle sõna nad igapidi kuulanud; kes siis ka ühtlasi nende ülempreester ja kohtumõistja oli, ise oma käega ja kirwega kurjategijate pääd otsast ära raiunud.

Õpetaja Kelch ütleb weel üht rahwa suust laulu kuulnud olema, kus kuningat Griwwet meelde tuletatakse ja mälestatakse, kes Kuura maal nende üle walitsenud.

Tapmine ei olla saanud Gestlaste juures mitte nuheldud, waid jäeti sugulaste hoolets, weresüüd kätte maksta, mis läbi siis ka alati surruks löömine olnud.

See werejüüi kättemaksmise jätsivad ordu-wäemeistrid kauaks ajaks weel puutumata ja Gestlaste juurde alali.

Wannet ei tundnud nemad, waid oma tõeks tegemist kimitasivad nad sellega, et tule ehk raua pihusse wõtsivad.

Sakslased seadsiwad wandekohtu neile, millest aga Gestlased tähele ei pannud, waid wandusiwad walet; siis jai neile pää pääle üks põlew mätas pandud ja kuiw kepp kätte antud, mis juures nad pidiwad järgmised sõnad ütlemata: „Kui ma walet waanun ehk tunnistan, siis saagu mina ja minu sugukonnas häda ja õnnetus kuni 9. põlwest jaadik olema ja nõnda ära kuiwama, kui see kepp käes ja ära kaduma, kui see mätas pää pääl ära põleb.“ Enne Sakste siiatulemist on Gestlased auusasti abielus elanud, ega wõinud ka enam kui üks naene pidada. Abielu rikkumist pole iales ette tulnud, ka mitte kuuldagi olnud, ja kui seda ial juhtus ette tulema, siis saanud see inimene tule pääl ära põletatud, selle pärast ka seda tegu tuletööks nimetatakse. Kui keegi mees tahtis abielusse heita, siis läks tema päewal ja sidus oma wöö ühe neiu woodi külge. Kui nüüd peigmees neiu meele järele ei olnud, siis läks ta ja wiskas wöö woodi sambast, pärast peigmehe minemist, ära. Oli aga meele järele, siis heitsiwad nad mõlemad siina kohe magama.

Korwi saanud ehk ära wõeldud peigmees on aga sagedasti kawaluslega siisgi oma neiu ära peibutanud ehk wägise ära warastanud. Oma lastele on nemad, Gestlased, lindude ja loomade nimed andnud, nagu mujal paganate juures.

Oma elumajad on nemad segamini asutanud, kus neil kõige passiivikum näidanud olema.

Wana isa afutas esiti omale kuhugi metsa sisse maja ja tema järeltuljad kõik tema ümber. Wana isa majast tulivad käjud lastele välja ja walitjuse ohjad olivad wana isa majas, selle pärast siis ka on see nimi „mõisa“ sellest tulnud, mis „moisa“ võib tähendada.

Samuel Schurtzfleisch kirjutab, et Gestlased olnud kanged kaubitsema, isäranis merewaigu- ehk jandari kiwiga; pärast poole on nad aga hakanud põldu harida ja on paremini põldu harinud ja mõistnud harida, kui Germaanlased, kirjutab Tatsitus.

Nende sõjariistad olnud odad, wibupüüsid ja nooled, millega nemad osawasti, nii hästi lindu kui waenlast trehwanud. Rootslastele ja Daanlastele on nemad mitu sada ja tuhat aastat üksi järgi wäga palju tüli teinud.

Pääle selle olnud nemad kuulsad mererööwliid, iseäranis Kurejaarlased, kes kuini Itaalias saadik laewadega purjutanud ja säääl hirmus nuhtluseks ja piitsaks wahel olnud, nii et Italias kiriku palwe-raamatutes täna weelgi leida on, kus saab palutud: Päästa meid ära nende Korsjaaride (Kurejaarlaste) käest.

Siis on weel leida teatused Rooma linnas wanas kirjatoguhoides (archiwides), et 500 aastat pärast Kristust, kus nimelt Gestlased oma saadikud keisri Teodoruse juurde saatsiwad, kes jandari kiwi kingituseks keisrile wiisiwad ja soowisiwad Rooma riigiga sõpruses olla.

Gestlastele kirjutati keisri kantslerist Kosfidoruse poolt auupakkiv wastus, kelle ära kiri praegu Rooma kirjatoguhoides leida on. Kosfidorus tunnistab, et see keisrile rõõmu teeb ja Rooma riigile amuks on,

et ka need kõige kaugemad rahwad wägewa Rooma rahwaga sõpruses püüdwad olla. Sa seletab jaadikutele kust jandari kiwi on tulnud.

Et nüüd selle umbes nelja saja aasta sees 500—860, nagu eespool leidime, wäga wähe teatuji Gestrilaste on, wõib ju sellest tulnud olla, et Gestrilased Rooma „maailma-riigi“ kaitsemise all oliwad, mis sel ajal iseäranis wägew oli, et teised riigid neisse ei tohtinud puutuda.

Wana aeg

(Lühikesed kirjeldused kuni aastani 1000)

Wana aeg on ajast, mil Rooma riik oli juba langenud ja kogu maailm oli jaotatud paljudeks väikeks riigiks. Selle aja alguseks loetakse aastat 1000. Selle aja lõpuni kestab keskajad.

Wana aeg

Wana aeg on ajast, mil Rooma riik oli juba langenud ja kogu maailm oli jaotatud paljudeks väikeks riigiks. Selle aja alguseks loetakse aastat 1000. Selle aja lõpuni kestab keskajad.

I. Wana aeg.

(Umbes 3000—575 aastat enne Kristuse sündimist.)

Wanad Rootsi ja Daani ajakirjad teatavad palju sündinud lugusid Viivlaste ja Geshlaste maast ja rahvast. Näituseks, mis enne Kristuse sündimist Geshlaste maal oli juhtunud. 836 aastat pärast weepuutust oli

Beriko,

üks wapper sõjamees, Gootlaste ja Rootslaste kuningas. Tema pidas awaliku riigi-päewa pääl nõuu, kudas naabrirahwa Geshlaste wastu panna, kes sagedasti Gootlaste maal käiwad riisumas ja tapmas. Riigi-fogu tegi otjuseks, Geshlasti karistada ja kui wähegi wõimalik, siis neid oma alamaks teha, mis pääle kuningas Beriko suure sõjawäega Gesti maale tuli, mitme suure lahingi järele, tugewa wastupanemise pääle Geshlaste üle wõitu sai ja neid oma alamaks tegi; aga mitte kauaks ajaks, sest

Kaptus,

Berito järeltuleja, wõis häda waewalt weel Gextlasi oma walitsuse all pidada. Pärast Kaptuse surma sai

Augis,

kes Rootslaste kuningas oli, Gootlaste kuningaks tehtud ja Rootsi maalt ära kutsutud; walitses aga mõlenti rahwa üle, sest et nad ühest Germania lännuft oliwad kaswanud. Nüüd arwasiwad Gextlased paraja aja olemastu hakata ja raputasiwad Gootlaste walitsuse ikke oma seljast maha. Selle pääle tuli Augis sure Gooti sõjawäega Gextlasi karistama. Lahing oli werine, kuningas sai ise surma, aga sõjaõnn kaalus siisgi Gootlaste poole. Gextlaste malewad (kangelaste sõjawäed) saiwad. löödud, ja nende katse wabaks saada, läks nurja. Augi poja

Amaluse

walitsuse ajal tõusiwad Gextlased Gootlaste wastu jälle ülesse ja tegiwad neile nii palju tüli, et Rootslased, kellel nüüd iheenestel kuningas oli, saiwad appi kutsutud. Pita sõja järele saiwad Gextlased maha rõhutud ja kahetordse maksu alla pandud. Amali järeltulejad oliwad

Gadarid ja Batti.

Nende walitsuse ajal ühendasiwad endid Gextlased, Wandolid ja Gepidlased Gootlaste wastu. Wandolid, kes Germania sugu rahwas oliwad ja hiljemini põhja-

Afrikas elutsesivad, taganesivad ühendusest ära ja heitsivad Gootlaste poole, mis pääle Gesticlasted ja Gepidlasted ära wõidetud saiwad. Gepidlasted elasivad jät ajal praeguses Wallahhis, kuhu ümberkaudu maadesse Gootlasted hiljemini kuulsa hommiku-Gootide kuningriigi asutasivad.

Sisimar,

Gadarichi poeg, oli tiulus wõitja kuningas, kes oma sõjawäed Mähuste sopahautudeni (laukadeni) tõi, mis praegu jeda nime kannawad ja Harju maal Kuusala kihelkonnas, Kolga nõmmes, Tõdja kortsi tagant 10 wersta ülesse minna leida on.

Ta jättis ka ühe osa oma sõjawäge sinna elama, kes pärast Gesticlastega kokku sulasivad.

Frotto

Daani kuningas, wõttis kolmtuhat (3000) aastat enne Kristust meie Gesti maa oma alla ja pani maksud rahwale pääle. Selle wõidu üle sai tema nii toredaks, et ta ka Wene maa jagusid Gesticlaste abil oma alla heitis ja wiimaks suure Gesticlaste sõjawäega Rootsi maale läks, ilma miski süü pärast oma demehed Regneri kallale; sai aga oma dest, Swanhwita, ühes merelahingis ära wõidetud ja jattus ise wangi, aga hiljemini de armastuse pärast wenna wastu, lahti lastud. Pärast Rootsi kuningaga Regneri surma sai

Salward Sotebrod

Rootsi kuningaks, kes siis jälle Gesti maa oma alla

heitis, mis waheajal Daani walitsuse alt oli ennast wabastanud ja jäigi tüüts ajaks Rootsi walitsuse alla, kuni kuningas Gotters walitsema hakkas.

Gotters'i

walitsuse ajal saiwad Gestlased Rootsi walitsuse alt lahti ja jäiwad ka wabaks kuni tema poeg

Roderichi Slingabond

walitsuse ohjad oma kätte wõttis ja Gestlased jälle oma alamaks tegi, aga mite kauaks ajaks; sest Daani ja Rootsi maa wahel tõusis suur sõda, kus meie esiwanemad paraja aja leidsiwad, endid Rootsi ikkest wabastada. Uus kuningas, Roderichi poeg,

Attilo

wõitis uuesti Gestlased oma alla ja nende abil ka weel Daani maa. Attilo surma järele wõitsiwad Gestlased ühes sunres werises lahingis täiesti Rootslased ära ja saiwad nüüd kauaks ajaks priiks, iseeneeste ette seiswaks riigiks, oma wanemate walitsuse ja juhatuse alla, kes sõdade ajal küllades ja linnades sarwehääle hüüdmisega ja pasuna puhumise teel malewad kottu kutsusiwad, waenlastele wastu panema. Üht niisugust malewate kottutõttamist leiame meie wene jännulise Rootsi küniga

Grimmeri

walitsjuse ajal, kus Gesticlased Rootsi maale oma sõja-
wägedega läksiwad ja nimetatud kuninga ära wõitsiwad ja
punofta ülesse riputasiwad. Hiljemini käisiwad weel mitu
korda Rootsi maad ja rahwast turnamas ja säääl riisumas.
Kui üks kord õige kaugele Rootsi maa jõe oliwad tunginud
ja wäga kaua aega juba oma sõjatööd oliwad säääl toi-
metanud, tõufis terve maa kui üks mees korraga
ülesse waenlaste wastu ja saiwad Gesticlased ühenduse
jõuul maalt wälja surutud. Pärast Grimmeri ära-
hukkamist oli Rootsi ja Gesti maa wahel sagedasti naak-
lemist ja werewalamist, millest Rootsi ja Daani aja-
kirjad palju teadustawad. Seda jätame aga ühe edes-
pidise aja pääle niisuguse mehe nurida ja walge ette-
tuna, kes nende keelte hää tundja on. Gesticlased oliwad
aga mitu sada aastat priid ja selle aegse rahwaste
hulgas wägewad ja kuuljad. Aastal 573 enne Kristust
wõitis üks Preisi kuninga poeg

Litalanus

poole Gesticlaste maad oma alla, kellest siis ka Liwoni
maa on oma nime saanud, sest wanal ajal oli ikka
see wiis, et maad ja riigid nende walitsujate ja wärs-
tide nime järele saiwad nimetatud. Sel ajal, kui Gestic-
lased ise endid walitsesiwad, on nendest wähe ajakirjades
teatust. See wõib sellest olla tulnud, et nendes üks
iseäraline kirjawiis oli, kellest teised rahwas aru ei
saanud ja sel kombel nende ajakirjad waenlastest ära
põletatud saiwad. Ühest niisugusest Gesticlaste kalendrist

räägib õnnis C. K. Jakobson kolmes oma maa kõnes. Olgu nüüd kuida see on olnud, aga enne Kristuse sündimist on meie efiwanematest wähe teatust, aga siiski ikka rohkem, kui mitmest muust rahwast, kes hiljemini wägewaks ja kuulsaks on saanud. Siis leiame weel umbes aastate aru järele teiste riigi ajakirjadest järgmised teatused pärast Kristuse sündimist.

Justitsi kirjutus pöu mure — uga. II
 .ijiniidniit

(Justitsi kirjutus aastast 000—1)

Wõime teada, et meil on olnud, aga siiski ikka rohkem, kui mitmest muust rahwast, kes hiljemini wägewaks ja kuulsaks on saanud. Siis leiame weel umbes aastate aru järele teiste riigi ajakirjadest järgmised teatused pärast Kristuse sündimist.

Õiguse

ajal. Siis leiame weel umbes aastate aru järele teiste riigi ajakirjadest järgmised teatused pärast Kristuse sündimist. Wõime teada, et meil on olnud, aga siiski ikka rohkem, kui mitmest muust rahwast, kes hiljemini wägewaks ja kuulsaks on saanud. Siis leiame weel umbes aastate aru järele teiste riigi ajakirjadest järgmised teatused pärast Kristuse sündimist.

Filimari

meie maale elama. Muudugi võis noor würlt qinult oma sõjameeste abil siin maal elada. Filimar forjas Gestlastest suure sõjaväe omale ja wõitis ühe selle aegse Wene würlti nimega Hernito toleda werise lahingi järele ära. Lahing kestis mitu päewa, ja pärast wõitu ja lepingu tegemist sai suur tükk maad Wenelaste käest ära wõetud ja Gesti maaga ühendatud. Pea pääle nimetatud Wene sõda jättis Filimar Gesti maa maha ja sai oma isa asemele Rootsi maa kuningaks. Meie maa walitsejaks ja würltiiks jättis ta oma poja

Nordiani.

Kohe pärast Filimari äraminemist tõusis Wene würlt Henrito, kes Rootslastele maksusid oli üks aeg juba maksnud, ja ajas Gestlaste abil toid järele jäänud Gooti ja Rootsi sõjaväed Gesti maalt wälja ja wabastas ka weel Preisi maagi Gootlaste ifkest. Gooti sõjawägedele ei jäänud enam teed tagasi pöördä Rootsi maale, waid pidiwad Pohla maale põgenema, kust hiljem kõrwalisi teesid mööda pita waewa läbi oma maale rändasiwad. Selle aegsed Gestlased lahutasiwad endid üle terve Gesti Liivi, osalt Kuura maa ja Witebski kubermangu ja jaiwad teistest rahwastest kahe nimega, Gestlased ja Liivlased (Estonia- ja Liivoonialased), nimetatud. Ka Preisi riigi rajad ei olnud mitte praegused, waid oliwad palju ligemal Wene maa sees ja osalt nüüdses Preisi maal. Selle maag elanikud ei olnud mitte Saklad, nagu nüüd, waid Slawi sugu harud, keda Wenden

(Wenelaseks) nimetati. Hiljemini saidvad Sakste walit-
suse alla ja sel kombel Saksa tehtud, kas wäewõ-
imusega ehk politika teel. Kes Wenelased oliwad, ei saanud
Sakste juures kohta ega ametit, kelle käes sel ajal
toit walitsus ja wõimud oli, waid pidiwad nende orjad
ja teenrid olema. Sellest siis ka tuli, et üksigi Wene-
lane oma emakeelt ei julgenud rääkida, ega ennast
selleks tunnista. Nõnda saidwad kõik Wenelased (Wenden)
lühikese ajaga saksa-statud ja ei jäänud muud määs-
tusi järele, kui ainult mõned kohtade ja inimeste nimed,
mis ka weel osalt purustatud ehk loguni niuudetud
saidwad.

Kolmandal aastajaja lõpul wõitis Daani ku-
ningas

Proto IV

oma kuulsa sõjapääliku juhatusel Gesti maa oma alla.
See sõjapäälit, nimega Starkater oli üks Soom-
lane, Helsingi linnast pärit. Tema oli tehajõu ja
kaju poolt wäga suur mees, niisamuti oma tarkuses
käis ta üle teiste selle aegsete kuuljate meeste. Wage-
waid tegusid ei teinud ta mitte üksi põhjamaades, i. o.
Soomes, Rootsi ja Daani maal, waid ka Wene, Saksa ja
Inglis maal.

300 aastat pärast Kristuse sündimist wõitis hom-
miku Gootlaste kuningas

Armanard

palju rahwaid ja kuningriikisid ära ja tegi neid oma
alamaks, ja nende seas ka Gestlasi. Kui aga hiljemini

waenlased igast kükjest Nemanarhi pääle hakkasivad kät-
na, langes homimiku-Gestlaste kuningriik, ja Gestlased
saiwad wabaks.

Reljandal aastafajal (umbes 9350) ol' kütšus
Daani kuningas

Saraldo

Gestlasti winale iappi Rootsi kuningas Hatwinius Ringi
iwastu, kelle isa Daani kuningas oli äratappa lastitud,
wida niidupoeg läte maksma kaks Daanlased saiwad
löödud ja kawatjivad 3000 suurt sugu meest ja wäel
palju suurema hulga soldatid ja inuid sõjamehi, kus
juures muidugi ka palju Gestlasti oma hauda oleidfi-
wad, sest et nad sõjalahingites alati esimesed wõidu-
mehed ja eesjõdjad oliwad. Aastal 1420 tegi
Daani kuningas

Sarmeridj

oma sõjawäga Gestli maale ja rahwale palju kahju
ning lastis ka nende kuninga oma kabe ppiaga ära
tappa. Daanlased saiwad wiimaks Gestli maalt wälja
pehjetud. Aastal 454 walitjes Rootsi maal kuulus, woo-
rusrifas ja wägew kuningas

Inguardus,

kellel nõuu oli Gestlasti oma alamats teha. Wiimised
saiwad seda kuulda ja heitsiwad ise oma hääd last-

mist mööda Rootsi kuninga alla. Mõni aasta hiljem lahetsesivad Gestlased, et olivad Rootsi alla endid andnud ja lõiwad nendest lahti. Nüüd tuli Inguard juure sõjawäega Gestlasi karistama, sai aga wiimsetest kawalal kombel ühe Balti mere saare pääl ümber priiratud ja kuni wiimse meheni ära hukatud.

Mis pääle selle praegu nimetatud sõja nelja saja aasta jooksul on meie esivanemate juures ette tulnud, jutustawad Rootsi ja Daani ajakirjad väga wähe, ainult aastal 500 pärast Kristuse sündimist leiame weel teatust Rooma wana archiwides (kirjakoguhoides) nende üle. Nimetatud a. 500 saatsiwad Gestlased oma saadikud selle aegse kuulsa Rooma keisri Theodoruse juurde sõbrustama ja wiiswad temale mere-waiku (jandari kiwi) kingituseks. Keiser wõttis väga sõbralikult Gesti maa saadikud wastu ja awaldas oma rõõmu selle üle, et meie rahwas, kes nii kaugele teiste rahwaste taga elawad, juure kuulsa Rooma riigi sõbraks oliwad heitnud. Pääle selle seletab keisri kansler, Kasjidorus, mis jandari kiwi on ja kust ta on tulnud. Alastast 500 kuni 800 'pole ajakirjades Gestlastest peaaegu ühtegi teatust; wõib ka olla, et see sellest on tulnud, et Gestlased kuulsa Rooma riigiga, mis sel ajal iseäranis kuulus ja wägew oli, sõpruses ja ühenduses elasiwad, et teised nende pääle ei tohtinud tikkuda, kartes Rooma riigi wiha alla langemat. — Wõib ka olla, et teatust Roomas ehk ka mujal riikides Gestlaste üle küll weel on, mis seni ajani 'pole meile silma juhtunud ja neile, kes sellest asjast osa wõtaks, loodame, et edespidi saab mehi tõusma, kes minu tööd saawad täiendama, sest haka-

tus on ikka kõige raskem ja ei wõi ialgi nii täieline olla, kui hiljemad tööd, tulgu siis need, kas sellejama mehe julest ehk teistest, kes on soowinud kätt ta eesfeiswa töö tarwis adra külge panna. Nagu öeldud, kolme saja aasta jooksust ei wõi meie midagi oma esivanematest teatada, aga nüüd tulewad wähe haawal ikka täielisemaid teateid ette. Aastal 860 leiame jälle Rootsi ajakirjadest, et Gestlased Rootslastega sõda pidasivad ja esimesed kuningad

Olafi sõjawägedest löödud saiwad ja selle läbi oma priiust kaotasivad.

Rootsi ajaloo kirjutaja S. Ansgar jutustab oma ajaraamatus, et sel ajal, kui Kiiewi suurwürst Wladimir 989 a. omale Greeka keisri de Anna abikaasaks wõttis, oliwad Gestlased täiesti wabad ja iseneise wanemate ja würstide walitsuse all. Aastal 1075 saatis Daani kuningas Swenan oma poja

Kanuti Gestlasi oma alla heitma, pidi aga oma ettewõtmist katki jätma ja sai suure kahjuga Gestlastest kodu tagasi pehsetud. 1077 a. sai Kanut ise Daani kuningaks, siis korjas tema suure sõjawäe ja heitis Gestlased oma alla, pani maksusid nendele pääle ja püüdis ka ristiusku nende seas wälja laotada, mis üsna hästi lörda läks. Daani kuningas Kanut oli esimene, kes

ennast Eesti maa hertsogiks nimetas. Temast olla ka kõik kannti gildid, mis Baltia maades on, wälja tulnud. Rooma paapst tõstis teda pärast surma pühade sekka ja saab katoliku kirjades „püha Kanntns". nimetatnd. III Kanut Iüütlandi laarlastest pettnft komfeel ära surmatud' sai, waliti tema wend

Erik

Daani kuningaks, kes oma pattude kahetsemise pärast 1095 Tallinna Michaili kloostri ehitas. Kuningas nägi kaks korda uues, le t e d a üht kohta kasti otsida, kus süda snwe ajal wibunoole jooksnpiiri kanguseni lunlega kaetnd maa oh, see olla oige kloostri ja kiriku koht, sinna pidada tema neid ehitama. Pika ochmisc pääle leiti see koht Eesti maalt, jnst nagu kuuningas oli unes näinnd. Pääle selle saatis tema kohe pnu-seppasid ja mnid ehitnse-ametnikka ja -meistrid ning laskis ühe kirikn ja kloostri ehitada, snnrtsngn neitsite tarwis, kinkis kloostri ja kiriku hääks 4000 gillduat, millega maad ja mõisad saiwad ostetnd, nende-igciwc-seks ajaks ülespidamise tarwis. Kirikule ja kloostrile sai paapst Pasholist II. .280 Tm0 Tw0 0 1 nn2 Tc(

Saksste Gesti maale tulemine ja nende walitsus.

Raheteistkümnendal aastajal, kus Muhameti ust Afsias wõitu wõttis ja ristiusulised kas surmatud eht Muselmanniks ümber muudetud saiwad, walitses Europas paapsti kiriku wõimus väga suuresti. Saksa maal oli kuulus keiser Barbarossa (Friedrich), kelle kaela pääle paapst Aleksander III. oma jala pani ja jääl juures 91. Taaweti laulu 13 salmi luges.

Sel ajal, umbes 1158, tuliwad Bremeni linna kaupmehed Gottlandi saarele, Wiszbi linna, kaubaga, saiwad aga mitme päewa mere pääl ümberrändamise järele tuulest Düüna suhu merelaldale aetud.

Gestlased oliwad rahulised, wõtšiwad sõbralikult merehädalisi wastu, müüšiwad ja wahetasiwad nendega kaupa ja toimetasiwad laewad korradele, et õnnetumad kodu wõišiwad purjetada. Tuliwad aga pea jälle tagasi ja tõiwad uut kaupa kaasa ja wahetasiwad Gest-

laste Päest teist kaupa ning sõitsivad kuus penikoor-
 mat mööda Düüna jõge ülesse ja ehitasivad jäl enes-
 tele asmasi, kus warju all elasivad nii kaua, kui kauba
 käest olivad ära müünud eht wahetanud. See kestis
 nõnda wiisi mõni aasia. Wiimaks asus üks Breemeri
 linna kaubaselts, kes palus Gestlasi enesele lubada üht
 maja ehitada, kus ta oma kaupa woits sees pidada,
 et ei jaaks wihmast ära rikunud. Gestlased andsivad
 kaupmeestele luba ja nad ehitasivad ühe mäe nurga
 pääle maja mõne kõrwalise hoonega, mis nad hilje-
 mini „ütsküllaks“ nimetasivad. Wiimaks töiwad ni-
 metatud kaupmehed ühe Augustini kloostris munga

Meinhard'i

enestega seltsis Liwi maale, kes Gestlasi hakkas risti-
 usku meelitama ja neile jeda usku hääks kiitma ning
 neid selle tarwis õpetama. Kui esimene kirit „Üts-
 küllaks“ walmis oli, lastsivad, nagu ajakirjades selgesti
 igal pool kirjutatud on, kolm suurt sugu Gestli meest:
 Flo, Hülwene ja Wiitso, ennast ristida. Sel
 ajal oli üks wäga rikas mees, nimega Robbe (wist
 Raupo), keda ka mitmed ajakirjad Treideni kreisi
 walitseja arwawad olenta, kes Meinhardiga sõbraks sai
 ja pärast kõigesuguste abinõude pruukimisega oma ala-
 maid ristiuskus andis heitma. Sest sel ajal tikkasi-
 wad Witwolased Liwi maale oma sõjawäega, saiwad
 aga Gestlastest werise päädega tagasi löödüd. Mein-
 hard andis müüd Gestlastele nõnu, üht kindlust ehitada,
 kust woits paremini waenlastele wastu panna. Gest-
 lased woitsivad jeda nõnu kuulda ja ehitasivad „Üts-

kiila kindluse, mis aga ristiusku Gestlaste ja Sakste
 walitsuse alla jäi. Meinhard leidis et mitte ferge
 ei ole, üfipäini ristiusku Riivi maal laiali lahutada,
 selle pärast läts tema Kobbega feltjis Breemeni linna
 ja sai seal pää piiskopist Riivi maa piiskopiks sisse
 õnnistatud ja hiljemini Paapstist selleks kinnitatud.
 Tagasi tulles töiwad nemad Saksa maalt hulga wai-
 mulikta mehi kassa, kes nüüd saure tuhinaaga hakkasi-
 wad Riivi maal kirikuid ehitama, Gesti keelt õppima
 ja wahwale oma usku õpetama. Igapidi näitas mees-
 tel tõine piidmine ja Gesti rahwa kasu nõudmine
 filmas olema. Meinhardi äraolemise ajal oliwad aga
 mitmed ristitud Gestlased endid jões pesemas käinud,
 et sel kombel ristiusust lahti saaks, mis Meinhardi
 wäga kurwastas. Waimulikud mehed saiwad nüüd
 igasse maanarka wälja saadetud, armuõpetust kuul-
 tama. Üks nendest waimulikudest, Theodor, pidi üks-
 kord oma elu kaotama ja Gesti jumalatele ohwerda-
 tud jaama, selle pärast, et pöud oli ümberkaudu
 maal walitsemas, ja Gestlased arwasiwad, et uue us-
 toojad siüüdlased on, kes Gesti jumalaid oliwad eht-
 pahandanud. Soofi läbi sai kindlaks tehtud, kas munga-
 elu wõtmine jumalate meele jäwale oleks, wõi mitte.
 selle tarwis sai üks hobune wõetud, kes pidi üle kapi-
 astumisega surma ja elu wahet awaldama. Et aga
 jala astumine elu poole oli tähendanud, siis jäi munk
 muidugi elama ja sai aga selle läbi kullaks meheks.
 Sakslaste juures. Et
 Ta reisis pea pääle jeda Rooma linna paapsti
 juude ja palus abi Baltia maale, ristiusu wälja-
 laotamiseks. Gest sel ajal, kui Theodor Roomas käi,

purjetasivad Gestrilased Tallinna alt oma sõjalaewadega Rootsi maale, hävitasivad selle aegse Rootsi päälinna Sigtuna maa päält ära, pekšivad Upsala piiskopi ja tõivad Sigtuna linna wärawa, mis puhtast hõbedast oli, Gesti maale ja weel palju muud kallist wara, mis wõitjatele ial näppu hakkas. Sigtuna linna wõitmine on nii suur auukartust Rootsi rahwa hulgas Gestrilaste wastu äratanud ja jääl wälja lahutanud, et tänapäewani weel Rootsi maal laulusid rahwa seas leida on, kus Sigtuna linna, nagu wana kuulsa Troja ärapõletamisest ja Gestrilaste wahwusest ja nende suurest wõrusest jutustatakse. Piiskopi Meinhardi ja Rootsa linna wahel tuli nüüd suur kirjade wahetus ja nõmpepidamine, kudas Gestrilaste täiesti ristiusku pöördä. Meinhard oli üks auus Sumala sulane, keda rahwas tema auusa meele pärast armastas ja igapidi auustas, kuni ta 1190. muhda läts ja sai Reetholmi lossikiriku maha maetud. Hiljemini saiwad tema luud, kui Riia linn oli asutatud, Doomkiriku toodud ja sinna maha maetud. Bremeni linna pääpiiskop saatis nüüd ühe teise piiskopi Liwi maale, nimega Berthold Lothau.

See inimene oli merejännuline ja Sumala kartmata. Ta wõttis salga sõjamehi enesega Saksja maalt kaasa, kellel jääl midagi hakkamist ega tegemist ei olnud, ja purjetas laewaga Liwi maale, kus juba kaks kindlust walmis oliwad, mille sees sõjamehed wõisivad ümberkandu maad ja rahwast oma orjaks teha. Nad oliwad nagu rööwliisalgad oma müüride taga, kes suurte lahin-

gitesse sisse endid ei lasknud, aga kui kuulsiwad, et mis koha rahwas nende wastased oliwad, läksiwad ja sundiswad ristiusku wastu wõtma ja neid maksusid maksuma. Kes ei tahtnud nende sõna kuulda, kaotas oma pää. Gestlased saiwad niid küll aru, et Sakslased ei tulnud mitte neile usku tooma, waid nende wara omandama ja neid orjaks tegema, kogusiwad kaunis suure salga sõjantehi ja tahtsiwad kutsumata wõõraid sootumaks ära kaotada, saiwad aga waele sõjariistade pärast esimeses lahingis ära wõidetud ja jäiwad rahule, maksiwad siis ka seda, mis nende käest nõuti ja ootasiwad paremaid päivi ja kättemaksmise aega. Sääl esimeses lahingis Rekehöلمي kindluse all sai ka Kobbe jurma, kes Sakslastega seltsis oma wende wastu sõdis. Tema lõpetanud sõjaplatstil, nagu ajakirjad kõnelewad, wäga kena kristliku kõnega oma elu. Praegused würsid Diimend on Kobbe järeltuleja sugu, nagu Peterburis Heroldiumis seda mäha on.

Selle järel 1196 hakkas nimetatud piiskop Riia linna ehitama. Kui Gestlased seda nägiwad, püüdsiwad nemad nimetatud asutust ära teelda ja igapidi Sakste tööd nurja ajada. Mitu kord sai kõik, mis oli ehitatud ja asutatud, ära kaotatud. Et Gestlastele wastu panna, katsus piiskop Berthold kõik abinõuid ära; sest ülewal nimetatud lahingiga oleks saanud Saksa inimigi Balti maadest ära kaotatud. Gestlased paniswad küll wäga hästi wastu, sest nad teadsiwad, et neile lahingi wõit ehk kaotamine priiust ehk orjaket toomise saab. Wõle malt poolt tapeti ühteist koledal kumbel. Armuta wihawaen oli kahe waenkase wahel. Sakste poolt langes lahingis 1100 meest, ja Gestlased kaotasiwad

600 meest. Piiskop ise sattus waenlaste salga sekka ja sai piigiga läbi aetud. Sellegi pärast jäiwad Saks lased wõitjaks sõjaplatsil. Gestlastele sai pisute maks pärast rahutegemist pääle pandud, mis waimulikude hääks oli mõistetud, nimelt iga majapidaja päält üks külimit. Seltsamal aastal 1496 tuli Daani kuningas

Goldemar I.

oma sõjalaewa salgaga ja toi oma poolt waimulikud, ja jaotas mööda Gesti maad laiali. Bremeni linnas waliti nüüd uus piiskop

Albert v. Buxhoevden

ja saadeti Liwi maale. Ta oli wanast mõisniku sugust. Buxhoevden korjas 500 rüütlisugu sõjameest ja sinna juurde kogusiwad weel palju teisi Saksa suguharusid, 1197 jõudis see salt 23 laewaga Daaleni alla. Säält läks temal oma suure wäega wiimaks korda Ütsküla kindlust oma walitjuse paigaks ehk päälinnaks teha. Et nüüd Gestlaste wiha iga päewaga kaswas ja nemad nõuu pidasiwad Sakslasi täiesti ära kaotada Liwi maalt, selle pärast katjus Albert oma kindlust nii kõwaks teha, kui temal wähegi wõimalik oli. Ta jaotis Saksa maale weel uut wäge juurde korjama ja ühe waimuliku mehe Rooma paapsti Kõlestina III. juurde lüha paluma, Liwi maal üht ordurüütlit seltsi asutada, kelle liikmed eudid pühandama pidiwad, Gestlaste maad eneste alla heitma, omale päranduseks, ristiusu laiali luhutamise palgaks saama. Bernhard toimetas asja nii kaugele, et orduselts sai asutatud ja Balti maa Saksa

mää feisvi Heindrik VI. käest ordufeltsi ja waimu-
liku meeste prungi laenuks (lohn) jäi ja anti ka neile
luba, raha walada. Müüd hakkasiwad ordu rüütlid Riia
linnale üht suurt walli (1200 a.) ümber ehitama,
mis Liwslased oliwad täiesti juba waheajalära häwi-
tanud ja maha kistanud. Kust Riia linn oma nime
saanud, seda arwawad mitmed wana aja kirjanikud,
et jääb üks Gesti talipere wehi on olnud.

1202. tõi piiskopi Alberti wend Gottlandi jaarelt
kaupmehi ja mitmet jugu käitöölisi, kus siis jelleaegsed
linna=õigused ajutusele antud.

1203 a. tuliwad Liitawslased ja tegiwad uue Riia
linna asutusele palju kahju; tapsiwad palju waimu-
lika mehi ära ja wõtsiwad nende wara omale kaasa,
mis pääle müüd jälle Satsja maalt piiskop uut wäge-
lasi juurde tulla. Seltsial ajal oliwad Daanlased risti-
usju tööd ka oma foodu Gesti maad edasi teinud, ja neil
oli Sihula linnas juba piiskop, kes üht teist uut ordu-
rüütli feltsi soowis asutada, ja just selle sarnast nagu
templi herrad Malta saagrel oliwad. Templi ordu-
rüütlid oliwad sel ajal wäga kummad ja rikkad, lange-
siwad aga hiljemini onia esimehest woorusest ära, mis
pärast siis ka paapst Klemenets IV. nende waranduse
Rööma kiriku warandusega ühendas ja Templi ordu-
feltsi ära kaotas; nimetatud paapst kirjutab Magdeburgi
piiskopile sel ajal nõnda: „See oli meie tahtmine, et
templi herrade warandused meie paapstliku kambri üles-
pidamise tarwis saiwad wõetud.“ Selle orduseltsi
asemele astus üliid üks uus ordufelts, kes ennast Inimala
rüütli feltsiks nimetas. Nende riided oliwad üks walge
mantel ja puhtafed ristsid moodad selja pääl ühe tähega.

Neende eestiri oli, et pidiwad wahwasti paganate wastu
wõitlema ja tublisti Jumalat paluma, ja kõik see
maa ja rahwas, mis nemad Balti maades oma alla
jõudsiwad wõita, pidi igawesti nende oma olemä.
1205 a. saatis paapst neile ühe ordu wäemeistri
(Heermeister), nimega

Wenand von Roorbach,

kes seda ordust muntis ja endid möögawennaks
ehk rüütliks nimetasiwad. Paapst pühendas Balti
maad püha neitsi Maria nime pääle ja nimetati Maarja
maaks. Rüütliks löödi neid kolmekordse möögahoobiga
järgmise sõnadega:

"Seda mööka wõta minu käest
Maarja maa taitmise häälks."

1206 tuli Wutšina piiskop Willem von Viuden Liivi
maale, kui paapsti saadik ja tegi mahet kohut mõistes
piiskoppide ja rüütlike wahel. Üks kolmandik jagu
maad, mis rüütliid oliwad juba ära wõitnud, pidi neile
jääma, aga $\frac{2}{3}$ -diku osa sellest, mis wõidetud oli ja
weel wõita jäi, pidi oma hõsetulekutega piiskoppide pärida
jääma. Nimetatud saadik õnnistas ka Riia Doomkiriku
sisse. Seljamal talwel tuli Daani piiskop oma sõja-
wäega Saare maale, kes enamasti Riias elas, sinna
ka müüd tagasi pööras ja seletas jälle munkadele Tatweti
salmise, aga sõda wältas oma sõdu edasi ja Gestlasi
niideti maha kui heina. Piiskop Albrecht sõitis müüd
juba jälle kolmat korda Sakja maale würestidelt abi
paluma, nii hästi sõjameeste kui ka raha poolest; ka

Saksa maa keiserigi andis oma poolt 100 hõbematti igal aastal piiskopile abiraha.

Ordu wäemeistril Koorbachil oli sel waheajal palju tegemist. Pidi Wenelaste vastu tõrjuma, kes Gestlastele appi tulivad; ta rändas maal ümber ja tappis, kes vastu hakkas ja ristiusku ei heitnud. Ka Otepää kindluse wõitis ta sel ajal ära, lõhtus müürid maha ja tappis palju Gestlasti ära. Sakala (Wiljandi) Gestlased tõttasiwad selle vastu Läti maale, kes juba Sakstega ühes killas olivad, tapasiwad ja riisusiwad neid selle pärast, et nemad vastu ei aidanud Sakstele panna. Wäemeister tegi nüüd Segewoldi, Wendeni, Njcheradi ja Treideni lossid kindlamaks, et Sakala Gestlastele vastu panna, kui jälle peaks neil himu tulema, Läti maale riisuma minna. 1209 tuli piiskop Albrecht Saksa maalt tagasi ja tõi palju sõjamehi kaasa, alatumbi ja ülitumbi, häid ja pahu; sest kõik tõttasiwad sellest maast oja wõtma, mis mitu tuhat aastat kui perl teistele oli silma paisnud. Esimene töö oli nüüd, et tema lasi Kokenhuseni kindluse ära parandada, mis waheajal maataja oli tehtud. Pääle selle wõitis ta ühe Wene wäesalga ja Gerike kindluse ära, kus juures Wene würsti Wisswaldi abitaasa wangi langes, sai aga pärast lahti lastud, kui würst oli põlwili piiskopi ees palunud ja maksu-tingimised alla kirjutanud, mis ta iga aasta pidi Sakstele maksma. 1210 a. ehitasiwad Gestlased oma kindluse Otepääl jälle ülesse, mis aga pea pärast ehitust Sakslastest ja Lätlastest uuesti ära purustatud sai. Otepää kindluse ärahäwitamise eest saiwad nad hästi miheldud Gestlaste käest, Wendeni linna lähedal; nii et Sakste sõjawäed kõik enamasti

Kalewan. Woldemar andis ka sel ajal siin olewa
 Daani rüütlitele mõne iseäralise eesõiguse. ^{Daani ajal}
 1216 tuli juba piiskop Albreht wõidupüüwiga
 Riia maast läbi Cesti maa, kus Daanlaste preestrid
 ametis olivad ja ristiusku igale poole juba laiali
 lahutanud. Sakslased põletasiwad ja tapsiwad Har-
 ju maal igal pool, kust läbi käisiwad. See ülekohtune
 tegu ärritas Harju maa mehi nii wihale, et Nowgo-
 rodist Wenelasi appi palusiwad, kes siis ka 20,000 sõja-
 mehena neile appi tuliwad ja Sakslaste käest Cestlaste
 kindluse Otepää ära wõitsiwad. Wäemeister Roorbach
 ja piiskop Albreht tuliwad 3000 sõjamehena Otepää
 Sakslastele appi, saiwad aga Cestlastest ja Wenelastest
 ära wõidetud, kus juures mitme ordurüütli elutüünil
 ära kustutati. Piiskop Bughpendeni wend Dietrich
 sattus wangi Otepää kindluse wõitmisel juures ja sai
 Nowgorodisse wiidud. Sõda wältas niid Wenelaste
 abil Cesti maal kaks aastat, 1217 ja 1218, edasi;
 iseäranis werised lahingid olivad 1218 Põltsamaal ja
 Sakala maal; wiimises lahingis kaotasiwad Saksa rüütlid
 suurem jagu kõik oma sõjawäe ära, ja Cestlased
 ajasiwad Wenelastega seltsis neid taga kuni Wendeni
 linnani; kes äales Sakste poolt ehk nende usku leiti
 olema, kaotas elu ja oma waranduse. Daani kuningas
 Woldemar II. oli kaua aega Sakslaste mängi päält
 waadanud. Niid aga, kus ta oma koduse asjadega
 õigeks oli saanud, tuli ta 1219 hulga sõjalaewadega
 ja meestega Tallinna alla, wõttis esmalt Harju,
 Wiru ja Alutaguise maakonnad oma alla ja tõttas siis Liwi
 maale. Peetus oli temale alles Wolmari linna all, kuhu
 suur hulk Cestlasi ja Wenelasi olivad endid kokku kogunud

wastu panemiseks Daanlastele. Woldemar kartis esmalt nendega sõdima hakata, aga pääpiiskop von Lunden, kes temaga kaasa oli tulnud, meelitas ja lubas taewast abi paluda. Esiotsa oli sõjajõud küll Gestlaste poole, ja Daanlased ja Sakslased said igal pool löödud, aga paapst saatnud piiskopile ühe punase lipu, walge rist keskel, mis nüüd pettuse kombel sai ülesse tõmmatud ja sõjameestele kuulutatud, nagu oleks see lipp taewast langenud.

Sellesama sõjakäiguga wõitis Woldemar ka Saare maa ja osalt Kuurlasi oma alla ja rajas Pilteni linna, pani ühe oma preestri sinna piiskopiks, kes nii jultunud oli, et oma pildi awaliku kohta, turu pääle lasti üles panna, mille alla oli kirjutatud: „Kuningas wiis mind oma kambri, awas mulle oma arnu ja ütles: («Omnis papulus obediat tibi») Kõik rahwas kuulgu sind.

Kui nüüd 1220 Sakslased nägiwad, et Daanlased wägewamad oliwad kui nemad, siis saatsiwad nad oma preestrid sõjajalkadega Wiru, Harju ja Järwa maale, tapsiwad ja põletasiwad risti nime all, keda kätte said ja töiwad hulga lapsi enestega seltsis pandi nime all Riiga. Kuningas Woldemar mõistis iga-pidi Sakste nõuu, teatas awalikult mõõgawendadele, et Gesti maa on juba wanasti Daani oma olnud, selle pärast andis neile nõuu, oma preestrid ära kutsuda, tema tahta ise ainult oma preestrid Gesti maal ametis pidada. Piiskop Albreht toetas paapsti wolikirja pääle ja walmistas ennast reisi pääle, Rooma paapsti juurde minema kaebama. Woldemar kutsus mõõga-

wennad lepitusele, ja sai maha tehtud, et Daani orduwendadele Sakala ja Ugauni maa oma lossidega nende omanduseks pidi jääma. Ta ajas Lihula piiskopi ametist ära ja pani Daanlase tema asemele. Albreht, kes Roomast paapsti juurest tagasi tuli, korjas Saksimaalt õige palju sõjamehi, kellega lootis Daani kuningale vastu panna; nimetatud sõjamehed said aga juba Lübeckis ja kõigis muis sadamates, kust nad läbi tulivad, Daanlastest laiali pillutatud, enne veel kui õnnist Maarja maad näha said. Albreht nägi, niid et wäewõimul midagi ei wõinud teha, selle pärast pidi rahule jääma.

Kuningas Woldemar lasi pääle selle Tallinnas musta munga kloostri ümber teha, kinkis linnale wapi ja asutas täielise politsei- ja linnawalituse. Kõige esimeseks kuberneriks sai üks Daanlane, nimega Kanut, Woldemarist nimetatud, ja kui tema kõit forrale oli seadnud Gesti maal, siis reisis Daani maale tagasi. Aastal 1222 tulivad Rootslased ka oma õnne Gestlaste maal katsuma. Nad wõitjwad Lihula lossi Daanlaste käest ära, panivad oma walituse siise ja jätjwad 500 sõjameest linna kaitsemiseks sinna. Selle pääle tulivad Läänlased ja Saarlased, wõitjdid Lihula linna ära ja tapjwad kõit ära, kes wõõras: Daanlane, Sakslane ehk Rootslane oli. Daani kuningas pidi niid uuesti tagasi tulema, vastu hakkajaid Gestlaste karistama, sai aga Läänlaste ja Saarlaste käest nihelda ja tagasi aetud.

Siis tulivad selle pääle ordumungad Daanlastele appi, ja Gestlased said uuesti rahule sunnitud jääma. Selle abi tänuks kinkis Woldemar mõned kreifid mõdga-

wendabele tagasi ja andis kõik lohtu ja muu walitsuse õigused nende kätte. Piiskopile jäi aga ainult õigus waimulikku asjade üle. Lasi kindlusi ümberkaudu Gesti maale ehitada, et paremini maad walitseda, nimelt: Narwa, Ratwera ja Alutaguse kantsid saiwad temast asutatud.

Alastal 1223 sai wäemeister Roorbach ära tapetud, ühest oma endisest ametnikust ja sai tema asemel

Schenken von Winterstädt

walitud. Sakala ja Ugami Gesti lased tuliwad kokku Jürjewi (Tartu) linna ja ühendasiwad endid würst Wisnikaga ja wõitsiwad Wiljandi lossi ära, kus juures hulk ordurüütlid ära surmatud saiwad. Uus wäemeister kogus jälle kõik oma sõjaväe kokku, ja pika wõitluse järele saiwad Ugamlased ja Sakalased rahu tegema sunnitud. Jürjewi linna hõljewõtmise ei läinud aga Winterstädtil mitte korda.

Daani kuningas Woldemar, kes Schwerini grahwi abikaasaga oli abielurikkumise tööd teinud, sai grahwist wangi pandud, kust ta kolme aasta pärast 45,000 marki eest lahti sai lastud. Sel ajal, 1224, ajasiwad ordurüütlid oma sõjaväega kõik Daanlased Gesti maalt wälja ja paniwad oma waimulikud mehed Daanlaste waimulikku asemel ja iseenele walitsuse Gesti maale. Kui ordurüütlid Daanlastega sõda pidasiwad, hakkasiwad Wirulased, Järwlased ja Sakalased uuesti mässama. Kõige suuremad lahingid saiwad Wiru maal Kandle ja Liwi maal Na jõe ääres löödud. Et Jürjewi linna Wene würst alaline Gesti laste abi oli,

felle pärast wõtjivad mõõgawennad kõik oma jõuu kokku ja läkijwad Türijewi linna ära wõitma. Linnal oli, nagu ikka Wenelased sel ajal pruukijiwad, nullast wall ümber ja juust siis, kui ordolased pidiwad oma katset järele jätma, sest neil näitas wõimata olema, linna kätte saada, sääl läks korda Johannes Apelbornil, kindlust ühest kohast põlema panna, ja kui tuli wõimust hakkas wõtma, tornajiwad Sakslased linna ja saiwad siis Sakslastest, nagu ajakiri ütleb, tema linna elanikud, ka wäetamad lapsed ja nõrgad wanakesed armutumat kombel ära tapetud. Linna walitseja, würst Wiijika ise oma perega, tapeti ka armutumat kombel ära. Minult üks hojar sai ilusa riide ja ilusa hobuse selga pandud, lahti lastud ja saadetud teatust Nowgorodisse wiima. Piiskop Albrecht kinkis Türijewi linna oma wenna Hermannile, kes siis linna piiskopiks jäi ja Doornkirikut ehitama hakkas.

Tartu (Dorpat) tähendada Saksa keeli dar bett, millest wiimaks Dorpat, Gesti keeli Tartu sai tehtud. Mitmed aga seletawad, et Gestlased hüüdsiwad oma sõja-jumalat Tara abita appi, mis Sakslased ei mõistnud, waid arwasiwad linna nime Tarabita olema, millest siis Dorpat tulnud.

Pärast Daanlaste wäljaajamiist ja Tartu linna ärawõtmist, hakkas ordoriütlike ja waimulikude wahel suur wihawaen ja werewalamine pääle, sest wiinused oliwad palju häid maad omale wõtnud, mis estimejed oma werrega oliwad wõitnud, nii et paapst pidi uuesti oma kantsleri, Mutine piiskopi saatma, asja diendama. Nüüd arwasiwad ometi Sakslased, et aeg oli kätte jõudnud, kus nad oma wõiduwaewast wõit-

siwad rahuga puhata ja rõõmupäivi pidada, aga Gesticlased tippusiwad ühte puhku mässama, ja mis weel kõige hullem oli, langesiwad usust ära; nad nägivad, et Kristlaste Jumal neid sugugi ei awitanud, selle pärast hakkasiwad siis uuesti oma jumalate poole agaramini palweid tooma. Ajakirjanik Tnanus ütleb: „Sakslased oleksiwad pidanud Meinhardi wiisi oma usku laiati lahutama, siis oleks sellest ka paremat wilja wälja kaswanud, aga nüüd oliwad Gesticlased, ehk küll juba ristitud, alati walnis Sakslasi ära tapma, mispärast siis loomulik wihawaen nende rahwade wahel igawesti saab jääma.“ Neile tuli weel üks õnnetus juurde, et Liitawlased ühte puhku Gesticlasi Liivi maal rööwimas käiswad.

1226 tuliwad Wenelased juure sõjawäega Sakslastele surma tooma ja kätte maksma Jürjewi linna ärahukkamist; lahing hakkas Ime külas pääle, Rokenhuseni lähedal. Pika wõitluse järele saidwad Wenelased wõidetud ja jätsiwad 3000 surnut sõjaplatsile ja pidiwad tühjalt oma teed tagasi minema.

Salisi ja Arrieji lõksid saidwad ka sel aastal Sakslastest ehitatud ja Kurempää kindlusele wall ümber tehtud.

Dalwel 1227 läksiwad Sakslased Bommeri hertsogi juhatusel (komandir) all üle jää Saare maale ja tapsiwad jääl 2300 inimest ära ja teinud sellega, nagu ajakiri ütleb, hääd eluforda sinna, et wõisiwad ilma wastupanemata maksusid wälja pressida ja rajasiwad Saare maa wõtmeks ja maharusumise pääpaigaks Haapsalu linna. Sellest linnast oli siis hääd Saarlasi walitseda, sest nii hästi maa- kui merewägi

oli käepärast. Siis just, kui Sakslased Saarlasi tuhande wiisi tapsiwad, lätšiwad Kuurlased ja tapsiwad koik mungad ja Sakslased ära, kes Dünaburgi kindluses elasiwad. Nüüd tõttasiwad ordorüütlid Kuurlasi karistama ja nad tapsiwad munkade eluwõtmise eest 1600 Kuurlast ära, ise kaotasiwad 300 sõjameest. Selle pääle ühendasiwad endid Semegallid ja Liitawlased Sakslaste wastu, kaotasiwad aga uuesti 2000 surmut ja Sakslased 600; wiimsed saanud suure warandusega seltsis 1500 ilusat hobust.

1228 ja 1229 joowisiwad mõõgawennad endid püha Maria orduseltsiga ühedada, kelle pääwalitseja (Hochmeister) Hermann v. Salza oli ja kes Wenediku linnas elas. Tema abil arwasiwad Liivi mõõgawennad endid kõige tugewamad olema waenlaste wastu panema; sest et ühelt poolt tikkusiwad Wenelased, teiselt poolt Liitawlased nende pääle, siis Geshlased ja Lätšlased ja kolmandalt weel pääle selle Daani kuningas Woldemar, kes kätte maksuma tulemas oli, selle pärast et Sakslased Daanlased Geshi maalt wälja ajasiwad. 1229 aastal tegiwad rüütlid ühe tähtja seaduse iseeneeste wahel ja nimetasiwad seda üleüldine maa- ja rüütliõigus, milles 69 punkti ehk § sees seisis.

Pääle selle tuli nendel weel pääpiiskopi walimise juures suur tüli; sest Albreht suri häkitšelt ühe raske ja hirmja haiguse kätte ära. Selle rüütlite riin lõpetuse tegi wimaks paapst sellega, et ordurüütlitele luba andis ise oma tahtmišt mööda pääpiiskoppi Balti maal walitseada. Selle ameti pääle, mis sel ajal väga tähtjas ja raske oli, sai üks mõisniku sugu mees, nimega

Rikulaus

walitud; tenia ei elanud aga mitte kaua selles ametis. Esmine ja wõime töö, mis ta ülepää tegi oli see, et ta paljajala munkade kloostris Riiga ehitas. Nagu ülmal öeldud, tahtsiwad mõni aasta enne möögawennad endid Saksa-Jerusalemia püha Maria haigemaja rüütlitega ühendada, aga ei saanud nende seltsi wastu wõetud. Nüüd saatis selle ordo kõrgemeister (Hochmeister) oma poolt kaks saadikut Liwi maale, selle asja läbirääkimiseks. Saadikud saiwad suure rõõmu ja armastusega wastu wõetud ja terve talwe läbi Liwi maal peetud. Kewade saatis Liwlaste ordowäe-meister Ludwig v. Dettingeni ja grahw v. Helderungeni Saksa maale kõrgemeistri juurde kaupa tegema ja tingimisi läbi rääkima. Maria ordo-rüütlid ei tahtnud neid aga oma hulka wõtta, sest nende saadikud olidwad näinud, kui sugust hirmsat porduelu möögawennad Liwi maal elawad, mis Maria rüütliseltsis mitte ei tohtinud ette tulla. Dmeti oli mehi ka, kes nende poolt hääd rääkisiwad, ja wiimaks lubas kõrgemeister neid oma seltsi wõtta. Et seda asja täiesti lõpetada, sõitis kõrgemeister Liwi saadikutega Rooma linna paapsti juurde, tema poolt otsust ja kinnitust tooma. Paapst kiitis asja hääks ja laskis kohe saadikute riided Saksa maa rüütlite riiete wastu ümber wahetada. Sellega oliwad nemad ja kõik Liwi maal elawad möögawennad oma endist orduõigust ja seltsi igawesti maa päält kaotanud. Ja pääle seda kohe kuulutas kõrgemeister Liwi rüütlite saadikutele, et tema on hääks arwanud

Wiru, Harju ja Alutaguse maakondi Daani kunin-
gale tagasi kinkida, mis enne Daani päralt olivad
olnud. Nüüd tahetsewad küll Wiivi saadikud, aga ei
aidanud enam midagi, mis oli tehtud, oli tehtud.
Pääle selle saiwad 60 uut rüütli ja uus wäemeister
Maria rüütli seltsist Wiivi maale saadetud nende ase-
mele, kes hiljuti sõdades olivad langenud; sest sel ajal,
kui saadikud Roomas olivad, läks suur lahing mööga-
wendade ja Liitawlaste wahel lahti, kus esimesed la-
hingi oma meestega seltsis kaotasiwad ja weel palju teisi
kuulsaid rüütliid surma saiwad.

Saksa-Maria hospital (haigete maja) ja ordurüütli
selts sai kuulsa Saksa keisri Barbarossa pojaft hertsog
Friedrich'ist asutatud, millega Wiivi möögawennad
ehk Jumala-rüütli selts ennaft ühendas ja oma
walitjuse alla neid wõttis. Selle 1239—1287 aasta
sees olivad Gestlased Sakslastega üsna rahu pidanud,
ainult üks kord, 1266, tegiwad Saarlased sõda, sest et
arwasiwad parast aega leidnud olema, endid wabastada,
siis kui rüütliid Liitawlastega sõda pidasiwad ja neist löö-
dud saiwad. Rüütliid läksid ruttu Liitawlaste tingimis-
tega ühte ja pöörsiwad oma mööga otsad Saarlaste poole,
kes muudugi mõne tuhande eluküünla kuste järele ra-
hule saiwad sunnitud jääma. Selle pika 38 aasta
sees olivad libedad päewad Sakslastel ja sagedad we-
rewalamised rüütliite ja Liitawlaste wahel, kus esime-
sed palju oma wendi sõjaplatsil kaotasiwad. Mis selle
aja sees iseäralist tähele panna on, saab lugeja ala-
mal kohe leidma. 1244 tuli Nowgorodi würst Alek-
sander suure sõjawäega, piiras Pihkwa linna jisse,
mis ta ka tormiga ära wõitis, kus juures 70 ordo-

wenda surma ja 6 nendest wangi wõetud ja furnuks piinatud said. Saksa rüütlitel oli nüüd suur hirm ja tõttasid abi paluma Daani maalt. Daani kuningas

Erik

jaatis oma wenna Abeli sõja wäega Gesti maale, aga Aleksander see kord ei mõtelnudgi suurema sõja pääle ja oli ammu Nowgorodisse tagasi pöörnud.

1249 lohendas Daani kuningas Erik Tallinnas munkade kloostrid hää järje pääle ja tinkis Wiru- ja Harju maal mõned mõisad selle kloostrile omanduseks. Sakslased arwasid nüüd hää rahu aja olema, ära wõidetud rahwas näitaski kõik rahul olema, sest nad oliwad maha rufutud ja kange teo ja orjuse alla pandud. Nemad wõtsid oma sõja wäe kokku aastal 1250 ja läksiwad Liitawlaste maale riisuma. Laksid kuni nende wüürsti päälinnani, tapsid tule ja mõõgaga kõik ära, mis ette juhtus ja wastu wõisiwad panna, kes aga wastu ei jõudnud panna, need toodi wangi wiisi Riiga ja tehti pärisorjaks. Teed ja kohad kust läbi tuliwad, oliwad rikkad, selle pärast siis ka saiwad rüütlid suure sõja naudi, mis Riias iseeneeste ja kiriku teenrite ehk waimulikkude wahel ära jaotatud sai ja oliwad rõõmsad südamest, et nende Sumal jõudu andis neile waenlasi hulga kaupa surmata ja nende wara riijuda. Aastal 1253 sai

Albrecht Saurbeer

paabstist üle kõige Preisi ja Baltimaa piiskoppide säetud. Wiimaks nimetatud maal oli siis wiis piiskopi

jaoskonda. Igal piiskopkonnal oli oma omandus, mis enamasti ikka üks terve maakond oli. Riia piiskopkonda nimetadi kõige suuremaks, Tartu= kõige vägemaks, Kuura= ehk Pilteni= kõige lustilistemaks ja Cesti= kõige väikesemaks. Saare maa piiskopkond oli Daanlaste päralt.

1256 tuli uus ordo wäemeister ja katjus kohe õnne Littawlaste-, Kuurlaste- ja Samojedide maal, mis temale ka hästi korda läks, sest ta pööris pärast riisu=käiki suure sõja saagiga Riiga tagasi.

1258 wõtsiwad jälle orduwennad omale ühe lusti sõja käigu ette, saiwad aga Samojedide ja Littawlaste käest nuhelda, nii et 12 ordurüütlid ja palju muid sõja mehi oma elu kaotasid. Paar aastat hiljem 1260 saiwad Sakjad uuesti nuhelda Littawlaste käest ja kaotasiwad 35 ordu wenda, ja 1264 kaotsiwad nemad 150 wenda. Siis taplesid ja murisesiwad mehed Jumala pääle ja hüüdsiwad lõpmata pahas meeles wägede Jehowa poole: „Waata Issand, kuidas Sinu rahwa waenlased on wägewaks läinud, Sa oled meid nende kätte ära hukata annud jne.“

1265 andis Daani kuningas proua Margareta Tallinnale õigust raha lüüa ja kinnitas praegu alal olewad linna piirid. Ordu wäemeister sõdis Littawlastega ikka wana foodu edasi; sai aga igal pool ja igas lahingis löödud.

Et Littawlased ordu wendi, keda kätte saiwad, hirmsal kombel piinasiwad, siis oli neil nii suur hirm nimetatud waenlaste eest, et aja kirjanik Sarnitsius ütleb, 3 Littawlase eest paniwad sada ordu sõjameest putku. Küll püüdis ka ordu õrn sugu oma seltslastele

wahwust ja julgust fisse ajada, aga ei aitanud ühtegi. Näituseks lord oli wäemeister Feuchtemangenidel ilmutus olnud taewast wägewate käest, kus talle näidati, et tema wend ja teised, kes Turbini juures lahingis langesiwad, oliwad korruga taewa inglisk saanud muudetud. 1268 tuliwad Wenelased, paniwad Tartu linna põlema ja Littawlased omalt poolt Wendeni linna ja rööwisiwad ümberkaudse maa paljaks. Nende päälif Dramat tuli wõidu tuhinal ikka edasi ja rüüstas mitmed maakohad Lääne maal ära. 1269 oliwad jälle mitmed wõitlused Sakslaste, Littawlaste ja Wenelaste wahel, kus juures esimesed ikka kaotasiwad. Ühe ainsama lahinguga aga kaotasiwad ordo rüütlid 20 wenda ja 600 teist sõjameest. 1272 sai.

Otto v. Rodenstein

wäemeistriks, kes kohe pärast auujärje pääle astumist 1800 sõjameest korjas ja Wene maale läks, jääl palju riisus ja tappis, ja sundis Moskwa ja Nowgorodi würstid lepingut tegema. Daanlased waatasiwad kõik see aeg külmalt päält, kui Sakslased pekka saiwad.

1273 tuliwad Semegallid ja Littawlased suure sõja wäega Liivi maale. Seda kuuldes palusiwad ordowennad Daanlaste poolt abi, mis siis Daani maa walitseja, kes Tallinnas elas, ka andis. Kõige suurem kokkupuutumine wõitlejate wahel oli Karkuse jää pääl. Wäemeister ise, 52 orduwenda 600 teisi sõjamehi saiwad surma. 1274 saiwad jälle 20 orduwenda ja uus wäemeister Littawlaste sõjas surma. 1278 läksiwad orduwennad Daani maa walitsejaga Littawi

maale, riisufiwad igalt poolt rahwa paljaks ja põle-
 tasiwad kõik ära, mis kätte saiwad. Kui nad kõikfugu
 wara oliwad rahwa käest küll kokku kogunud, kes ilma
 sõjariistateta oliwad, pöörafiwad rõõmsa südamega
 kodu poole. Aga oh häda! Säääl tuli Littawlaste
 sõjawägi neid taga ajama ja hakkas suur werewalamine
 pääle. Sakslaste õnnetuseks juhtus just, et Lipu-
 kandja Tijsenhausen sai maha lastud, sest lipu pääl
 oli Jესuse ema Maria kujud.

Müüid arwasiwad Sakslased, kes ebausjus suured
 oliwad, et õnnetus tulemas on ja paniwad plagama,
 ja jätsiwad kõik rööwitud waranduse maha. Selles
 sõjas sai wäemeister, palju ordowendi ja alamaid
 soldatid surma. Littawlaste ei arwanud wäärt ole-
 magi neid taga ajada. 1281 sai ka Wolmari linn
 Daani kuningaga Woldemar II. nime pääl asutatud, kes
 küll ise juba surnud oli. 1283 andis Daani kuningas

Erisk VI.

Tallinnale uued seadused ja palju eesõigusid, mis teis-
 tel linnadel mitte ei olnud. Tallinna piiskop oli
 Wiru ja Harju maa elanikkude käest wäga palju
 maksusid wälja pressinud, selle pärast rahwas kaebasiwad
 kuningale ja kuningas kinnitas seaduseks, et iga täie
 adra ehk haki koha päält peab piiskopile ainult 2 küli-
 mitu wilja maksma, ja tema ülespidamise tarwis kin-
 kis kuningas piiskopile 60 adra maad, s. o. 120
 kuue päewa kohta.

1286 oli jälle sõda Sakslaste ja Vittawlaste wahel, kus esimesed 16 orduwenda sõja platsil kaotasid. 1287 läks ometi wiimaks wäemeistril

Konrad v. Herzogsteinil

korda rahu teha, pärast seda kui nemad ligi 40 aastat oliwad alalises waenus olnud, Vittawlaste, Wene-
laste ja Samojedidega.

Meie nägime ülemal, et 38 aastat oli wäga kurb aeg orduwendadel, nad kaotasid kõik lahingid oma waenlaste vastu. Tuhandete Sakslaste eluküün-
lad saiwad furnuks puhutud, aga rahule nad ei jäänud siiski, ega jätnud ka meie maad maha; waid weel kui mahti saiwad, siis läksiwad ise Vittawi maale riisuma.

Waatame natukene tagasi. Terwe 38 aastat, 1190—1228, oli Berthold Lochau walitsuse aeg kest-
nud, ja just esimesel walitsuse aastal 1190 oli ka esimine lahing Kockenhuseni lossi juures Gestlaste ja Sakslaste wahel. See sõda kestis kuni 1228, see on 38 aastat, kus Gestlased enamasti iga aasta sõja sõi-
dul rüütelite vastu üles tõusiwad ja neid oma teed tagasi tahtsiwad ajada. Aga et Sakslased mitte üksi ei olnud, kes Gestlaste pääle tungisiwad, waid nagu ülemal nägime, tuliwad ühest küljest Sakslased, teisest Daanlased nende pääle, ja pääle selle käisiwad weel Vittawlased, Samojedid ja Semegallid nende maal riisumas, ja mis kõige hullem oli, omad juguwennad, kes ennast risti usku oliwad heitnud, tuliwad waen-
lastega feltsis oma wendi tapma.

Sellest kõik võime näha, kui wiisad oliwad meie esiwanemad oma priiust käest ära andma ja kui palju nende werd on walatud, enne kui priiust, seda kõige kallimat eluhüüd ära kaotasiwad; aga imeks on weel enam seda panna, kui wiisad oliwad Sakslased siin wastu panema. Nemad tapsiwad ja lastsiwad endid wiist muidugi taewa pärast tappa.

1289 a. oli alganud ja waenlased oliwad rahule jäänud ning leppima surutud; nüüd arwasiwad parema püüdmise ja tundmisega inimesed, et kuldne rahu päike saab paistma hakkama ühe kurnatud maa ja rahwa üle, mis 98 aastat alaline sõja laager oli olnud; aga wõta näpust; nüüd hakkasiwad piiskoppide ja rüütlite parteid üht teist tapma ja tapsiwad 18 aastat ühte järgi teine teist j. o. 1289—1307. Ühe ainukese aasta sees saiwad aga 9 suurt lahingit nende wahel löödud. Oleks nad weel omakeskis sõdinud, aga piiskopid palusiwad paganaid, Littawlaste enestele appi rüütlite wastu. Kranitsius kirjutab sellest järgmise sõnadega: „Saksa rüütlite ihuus ja ahuus oli nii suur, et nad ka waimulikude j. o. piiskoppide mõisad wägisi omale pärisiwad.“ Selle aegne aja kirjanik, kes ise päält nägi, Petrus von Duisburg, kirjutab: „Need sifemised sõad saiwad nii hirmsa wiha ja wae-nuga weetud, et ühe aasta sees 9 suuremat lahingit löödi.

1298. Pääpiiskop ja Littawlaste kuningas Witenes korjasiwad suure hulga rahwast koku ja rüüstasiwad ning põletasiwad ordurüütlite maal, kus aga mahti saiwad; wõtsiwad üle 3000 inimest wangi ja tahtsiwad maalt wälja wiia, mis neil küll seekord

wõimatuks sai tehtud ja rahwas lahti päästetud; aga pea pärast seda sai üks lahing piiskoplaste ja rüüt-
lite wahel löödnud, kus wiimsed kaotasivad, ja 60 or-
du-rüütliid ja 1500 teist sõameest lahingu platsi pääle
jätšivad, oma wäemeistriga seltsis. Selleaegne paabst
olnud ka üks alatu inimene, kes midagi hääd 'pole
teinud ja kellest ajakirjad ütlevad: „Ta puges sisse
kui rebane, walitses kui hunt ja suri kui koer.“

Kui ordorüütliid ja piiskopid olivad wastastikku
küll rahwast tappa turule wiinud, neid tappa sundi-
nud ja tappa lastnud, saiwad ometi mõned targemad
aru, et seda wiisi ei wõinud enam kaua asi minna;
selle pärast kogusivad nad endid Tartusse nõuupidamisele,
kus igast seisusest kuus meest sai walitsetud, kes lõpe-
tingimised pidivad maha tegema, mis kõik seisused
pärast pidivad kuulma ja täitma. Ka wõeti nõuiks
Wenelastele ühendatud jõuga wastu panna, see ühen-
dus ei wälstanud aga mitte kaua; sest 1307 korjas
wäemeister hulga rahwast kokku, läks Pihkwa linna
alla, wõitis linna ära, ja rööwis ümberkaudu maal
igal pool Wene rahwast ja pööras wõidu otsa Saare
maa piiskopi wastu, wõitis Haapsalu, Lihula ja
Kolowere lossid ja kindlused oma alla, piiskopi näpud
jäiwad nüüd tühjaks ja pidi läbi kätte sõrwe waatama.
Wiimane kaebas paabstile, aga ei tulnud sellest mi-
dagi wälja.

Ajakirjanik Botanius teatab, et 1310 lastis
Daani kuningas Tallinnas walli hakata ehitama ja
kraawisid wallide ümber kaewama. 1315—1317 oli
suur näljaaeg, kus mitmed tuhanded inimesed nälja-
surma suriwad. Unikude wiisi on neid kraawi wisa-

tud ja mullaga kiini kaetud. Mõned wanemad tap-
sivad omad lapsed ära, sõivad näljakustutusets nende
liha; mõned panivad omad lapsed, kes leiwa järele
kõvendasiwad suitsutubadesse ja lastsiwad ära lämatada.
Nälja häda oli osalt selle pärast tulnud, et alatised
sõjad ei lastnud rahwaft korralikult põldu harida.

Selle kolme nälja aasta sees on suurem osa
rahwaft nälga ära surnud, aga taewataat näitas
ometi armu ja 1318 oli juur wiljarikas aasta, nii
et üks jälites rukkid 3 Riia marti maksis. Just sel
aastal ehitadi ka Baadije kloostri se müür ümber. 1319
ehitas Daani kuningas

Eric VII.

Tallinna ühe kooli; parandas rüütlite õigusi ja sea-
dufi mille järele nad pidivad käima. 1320 tõusis jälle
tüli rüütlite ja piiskoppide wahel. Riia piiskop, kes
teiste walitseja ja pää oli, kaebas paabstile Roomas,
ja nõudis, et wana tingimiste järele rüütlitel aga
ainult õigus on kolmas osa sellest maast omale pida-
da, mis nad wõitnud oliwad, ja nüüd on üle poole
osa nende käes; ja kaebas, et nad ei karta paabsti
wannet, ja wõtta kirikude omandused ja mõisad ära,
surmata piinamise teel waimulikud ja kodanikud,
lõhkunud kõik kirikud wiies piiskopkonnas ära jne.

Rüütliid wastasiwad selle pääle paabstile: Kir-
jades 'pole küsigil, et meie waimulikudega seda mard
peame jagama, mis oma werega oleme wõitnud; paabsti
wannet meie ei teadnud, sest ta 'polnud meile teada
antud; kiriku mõisad wõtsime selle pärast ära, et neid

piiskopid Gesti lastele kui paganatele omanduseks andsiwad; kirikud selle pärast lõhkunud, et meie maade pääle oliwad ehitatud. Riiglasti olime piinanud mitte kui püha Beetri teenrid, waid kui äraandjaid, kes paganatele teed juhatašiwad ja wärawad lahti tegiwad, et ordurüütlid ära tapeti. Sellega siis lõr es kõik see waidlus paabsti poolt. Et nüüd jäält abi loota ei olnud, ühendasiwad piiskopid endid Littawlastega, kes siis Wiivi ja Gesti maale tuliwad, ja kõik mis ette juhtus, ära põletasiwad ja mitu tuhat inimest wangi wiisiwad enestele pärisorjaks. See suur laastamine fundis kõiki Gesti maa rüütlid endid täiesti Daani kuningaga alamaks heitma ja lubasiwad temale 2000 hõbe marki aastas maksta. Sellest näeme, kui kallid sel ajal raha oli.

1328 kutsus suur ordumeister kõik seisused, kellel iales midagi ütelda ehk walitseda oli nõuupidamisele, kus siis maha sai tehtud, et Treusi rüütlite seadus meie maa rüütlite juures pruugitawaks sai.

1329 kinnitas Daani kuningas mõned maa seadused Wiru, Harju ja Alutaguse maakondade tarwis, ja weel 1389 alles olewa ülema maakohtu (Oberlandgericht) ja andis naesterahwale hääd eesõigused. Sel samal aastal tõusis Riia linna ja rüütlite wahel jälle tüli. Riiglasted läksiwad lõhkusiwad rüütlite kindluse Dünamiündeni ära, ja tapšiwad kõik inimesed, ka lapsedgi, kes sees oliwad, ära. Selle pääle korjas ordumeister sõjawäe kokku ja piiras Riia linna sisse, wõitis pea seda ära ja tahtis nõndašama neile teha, kui nemad Dünamiündes oliwad teinud; aga suurte palwete ja Landmarschali eestkostmise pääle andis wäe-

meister neile andeks; pidiwad aga ühe koha linna wallimüüri maha kiskuma, kuhu rüütlid oma kantfi asutasiwad ja kõik suuremad linna kodanikud pidiwad wäemeistri ette põlwili langema; — mõned tollimaksud ja trahwirahad rüütlitele edespidi pruukida andma. 1341 sai ordu wäemeistriks

Burhard v. Dreilewe.

See mees hakkas igal pool uusi kantfisi ehitama ja wanu parandama; linnad kasvawad silmanähtawalt. Saksa maalt tuli kõikisugu rahwast, kes linnadesse elama asuwad, käitööde ja kombitsemise pääle.

Sellel ajal, kui Marienburgi ja Frauenburgi kantfisiid ehitadi, tuliwad Wenelased ja püüdsiwad seda tööd segada, ei wõinud Sakslastele midagi kahju teha ja läksiwad jälle oma teed. Orduwäemeistril oli paar aastat küll ümberkaudu waenlastega pisut tegemist, aga seespoolne elu oli linnades ja maal mõisnikkudel kena, mida ajakirjutaja sellest ajast järgmiste sõnadega püüab selgesti näidata, kuida siin rahwa seltsid elasiwad ja oliwad.

«Coelum nobilium, paradysus clericorum, aurifadina advenarum, et infernus rusticorum.»
See on: „Geesti maa on: mõisnikkude taewas, waimulikkude paradüis, wõõraste kulla=haug ja talupoegade põrgu.“ —

Seda olla wõinud tõesti Geesti ja Diivi maast ütelda ja mis tuli selle hirmsa talupoegade piinamise järele, seda näeme alamal.

Kaastal 1344 tehti Harju maal hakatust ja Jüripäewa vöjel koid, kes Sakslane ehk Daanlane oli, saiwad ära tapetud, oli see noor ehk wana; seda tegiwad ka koke Wirulased järele. Wäga wähe oli neid, kes rahwa wiha eest pääsiwad. — Mõned naesed ja neitsid pääsesiwad põgenema ilma riiedeta ja kingadeta, metsadest ja rabadest läbi, ja koiwad teatust Tallinna ja Witensteini lossi. Harju maal tapeti Padise kloostri 28 munki ära, ja kui orduvogt omas kantsis priiäraminekut palus, mis Gestlased küll neile lubasiwad, aga kui Sakslased wälja tuliwad, saiwad nad koid ära tapetud. Läänlased ja Saarlased tegiwad sedasama; tapsiwad oma piiskopi ja koid Doomherrad Hapsalu linnas ära. —

Nüüd nägiwad küll Sakslased ja Daanlased, kui kaugele nad oma koleda piinamisega rahwast oliwad ajanud, aga see oli nüüd juba hilja kahju parandada. 10,000 Gestlast oliwad ruttu kokku kogunud ja omale sõjapäälikud ja juhatajad walitsenud.

Priiuse tõhk ärkas weel kord rahwa seas, mis isaijade ihudega ammu hauda oli maetud.

Nad piirasiwad Tallinna sisse ja saatsiwad Soome maale Wiburgi piiskopile käsku, et abi saadaks ja lubasiwad Tallinna Rootsi walitsuse alla anda. Tallinna walitseja saatis Riiga wäemeistri juurde ja palus ruttu appi tulla oma sõjawäega, mis ka orduwäemeister koke tegi. Kui Gestlased seda kuulda saiwad, et Riia maa rüütlistelt oma sõjawäega tulemas oli, saatsiwad oma poolt käskjala orduwäemeistrile wastu ja palusiwad lepitust, lubasiwad endid ordumeistri walitsuse alla anda, mis küll ordumeister oli

walmis tegema, aga teised rüütlid, kellel sugulased ja sõbrad olivad Geshlastest ära surmatud saanud, seisiwad selle wastu.

Geshlaste nõudmised olivad väga inimlikud. „Maksusid tahame meie teile maksta, aga mõisnikud ei pea meie maa pääl elama ega meid piinama.“ Tingimisi ei wõetud wastu ja Geshlased olivad walmis kõik 10 tuhat ennem surema kui orjaitet kandma. Tallinna all hakkas lahing pääle; küll pidasiwad Geshlased wastu, aga neil olivad pahemad sõjariistad ja asjatundmata juhatajad.

Wõit jäi Sakste poole ja kõik 10,000 wahwat saiwad ära surmatud, mis Sakste werd ka küll enne maksis, kui ise langesid. Siis saiwad ka weel need wiimsedgi Gesti wüürstid ja wäginemehed surma. Selle kümne tuhandega läks ka meie Gesti rahwa woorus hauda, sest kõik waimurikkad ja wahwad mehed olivad sõjaplatsile kogunud, Isamaad kaitsema ja jäi ainult mõni wilets ja räbal, kes sõja-sõidule kolbuline ei olnud, järele. Afakiri teatab, et terve Gesti maa olla sellel ajal ilma täiealise meesterahwa hingeta olnud. Et neid jälle siginema hakkas, tuli muidugi sellest, et lapsed, kes wäiksed kodu olivad, mõne aasta järele üles kaswasiwad.

1345 Talwel läksid rüütlid üle jää Saare maale ja tapsid sääl 9000 Saarlast ära.

Järwa ja Tartu Geshlased saatsiwad Wene maale abi paluma ja Wiljandi mehed pidasiwad nõuu, oma lossi herrat sellel kombel ära tappa, et kui Toomapäewal wilja maksusid wiiwad, siis wilja asemele mehed kotti panna, kes öösel pidid wälja tulema ja rüütlid

ära pussitama. Nii sai ka tehtud, aga üks wana naine oli ülesse andnud, kelle poeg ka fotis oli, keda siis ka ära päästeti, aga teised said kõik rüütlikest odaga läbi pistetud. See oli nüüd see wiimne suur mõisnikkude wastuhakkamine ja rahwa ülestõusmine, et oma priiuse eest wõideldes surra. Siis suikus kõik unesurma, sest woorus oli oma kandjatega 1344 ja 1345 kalmu künka maetud. —

See orduwäemeister Burchart von Dreylewe, kes nii palju Gestlaste werd oli walanud ja kelle alla nende priius maetud sai, suri 1346.

1347—1360 tuliwad järgmised tähtsamad asjad ette: 1)

Daani kuningas Waldemar III.

oli suurel rahapuuduses, sest ta tahtis Jerusalema reisiida püha haudasid waatama, selle pärast müüs ta ordujuuremeistrile Tallinna, Narwa ja Rakwere linna, Harju, Wiru ja Alutaguse maakonna 19,000 marki eest. Sellega oli Daanlaste walitsus Balti maades seda puhku täiesti lõpetatud. 2) Üks tähtjas sõda oli rüütlikel Witebski, Smolenski ja Pihkwa Wenelaste wahel, kus wiimised 10,000 sõjameest kaotasiwad, mis läbi rüütlikud tüüks ajaks rahu tingimised enestele wõitfid ja 3) wõitis wäemeister

Goswin,

Kula, Bagine, Dobbefine ja Sela lossid ära, kus waenlased 8000 sõjameest kaotasiwad, pääle selle riisus

tema Sauleri maakonna ära ja põletas kõik ära, mis kaasa ei võinud võtta ja pööras suure auustusega Liivi maale tagasi.

1360—1400. Selle neljakümne aasta jooksul ei räägi ajalugu Eesti rahvast mitte ühte sõnagi, sest mis võisivad naesed ja väetimid lapsed, kes ehk küll vaheajal, pärast sõda 1344 olivad juba meheks saanud, ka osalt wanaks jäänud, kui ainult orjata ja wanemate priiust taga nutta. Sakslased aga selle vastu ülemal nimetatud aja sees ei teinud muud, kui riidlesivad oma saagi kallal.

Alaline waen oli rüütlite ja piiskoppide wahel. 1369 reisis pääpiiskop Siegfried Riia linnaist paabsti juurde, ordurüütlite pääle kaebama Abignioni linna, kus sellel ajal üks paabst elas ja ootas teise paabsti suremist. Rooma linnas pääpiiskop suri aga ise meheke sinna ära. Kodu meie maal kestsid waenud piiskoppide ja rüütlite wahel oma foodu edasi. Et Eesti maa ordurüütlid Saksa maa orduga ühendatud olivad, siis peame siin lühedalt nimetama, mis meie Eesti naabrirahwas ümberkaudu tegivad. 1382 walisivad rüütlid omale Konrad Zolneri von Rodensteini suureksmeistriks. Rüütlid olivad juba aastasadade jooksul nii jultunuks läinud, et orduwenna nime põlgasid, — nad nimetasivad endid ristiwendadeks (Kreuzbrüder) nüüd tegivad uue meistri walimise ajal seaduseks, et nad ristiherrad (Kreuzherrn) tahtsid olla; rahwas aga Saksa maal hüüdis neid Kreuziger s. o. inimeste ristilööjad. Naljakas tükk juhtus Pihtwas: säälsed Wenelased panivad oma würsti Sirgalli ühe hobuse selga ja wiisivad linnaist wälja.

Sirgalli tuli orduväemeistri juurde ja palus teda enesele appi tulla, oma alamaid karistama, mis ta teine kobe tegi, aga abiandmine oli ilma asjata. Pihkwalased wõitsiwad Sirgalli ja orduväemeistri ära.

1385 panivad rüütlid Saare maa piiskopi wangi, keda pärast peldikust jopa sees surmud leiti olema. 1385 läks Poola kuninganna Dittawlaste

herzogi Jagellose

mehete, kes siis ristiusku läks ja Poola maa kuningaaks sai ja Wladislawi IV. nime all Poola maa üle walitses ja ta osalt meie Balti maa üle. 1390 wõttis Saksa maal uus suurmeister,

Konrad von Wallenrode,

keda ajakirjad wihaseks, hirmsaks werejänuliseks inimeseks nimetawad, walitsuse ohjad ühendatud risti herrade üle oma kätte, sest jelsamal ajal petsiwad ja peibutasiwad Liivi rüütlid iga pidi paabsti Bonifatius IX., et ta luba annaks piiskopid ordu walitsuse all pidada, mis õigust nemad muidugi 1509 dukati eest wiimaks omale jaitwad. Piiskopid oliwad aga nii wägewad, et paabstist lugugi ei pidanud. 1394 kihutas

Johann von Wallenrode

Niia pääpiiskop mitmed rüütlid maalt wälja ja wõttis nende mõisad ja külad oma piiskopkonna külge;

iseäranis kuusas tema Eifenhauseni sugukonda taga ja võttis nende lossi Kokenhuseni ära.

Dma nõrkuse pärast pidid rüütlid viimaks müüdi waimulikule, kes wägewamad oliwad järele andma. Ordu suurmeister Konrad von Wallenrode läks Saksa maal nii hulluks, et omas tujukas wihas koertega hoowi pääl ümber näris ja ammustas. Selle hirmsa suuremeistri järeltulija oli Konrad v. Jungingen, kes Harju ja Wiru maa rüütlitele selle aja juured kohtu eesõigused kinkis, mis weel 1690 alal oliwad. Siinamaale oliwad mõisad ühe rüütli omandus ainult tema eluks ajaks antud; selle uue Wiru ja Harju maa rüütlite seaduse järele jäiwad iga rüütli ja nende pärijatele omaduseks, nii hästi tütardele kui poegadele 5 põlwe.

1400—1450.

Selle aja sees ei räägi Eesti rahwast ajalugu ühtigi, aga seda enam kõneleb ta rüütlikest, piiskoppidest ja naabri rahwastest, kellega rüütritel tegemist oli. 1405 kutsus ordu suurmeister, ordu walitsejad ja kõik waimulikud prelaatid ja piiskopid Marienburgi Preussi maale oma juurde, kus nimetatud mehed nõuu ordu asjade üle pidasiwad ja maha tegiwad järgmised punktid: 1) Kõik ametnikkude kohad igas maades tohiti aga ainult orduwendade kätte antud saada. 2) Ühele ordurüütlikele anti aga ainult luba 10 hobust ja ühe ordu juhtajale 100 hobust oma lusti ja toreduse tarwis pidada. 3) Iga pühapäewal pidi kõige wähe-
mast üks inimene majast kirikus olema. 4) Kurja-

tegitajatele pidi enne ära hukkamist Jumalaarmu antud saama, 5) Nõiad ja kunstimehed pidiwad elawalt tuleriida pääl ära põletatud saama. 6) Kunstnikkudele ja käsitöölistele anti luba ainult üks kord aastas oma asjade läbi rääkimiseks koos käia. 7) Kes kohtu wastu paneb ja mitte kohtu ette ei tule, pidi hundi priiks jääma. 8) Kes pühhas kohas misgit kurja tegi, pidi ära hukatud saama ja kes selles kohas teist lööb, pidi käsi otjast ära lõigatud saama. 9) Kes ühe neitsi ära petab, pidi maalt wälja aetud saama ja kui neitsi ise tahtis sõprust, siis kaotas ta oma pärimise õigused. 10) Kes ühe neitsi wägise ära rikub, peab teda omale wõtma ehk surema. 11) Kes ühele preestrile maksu keelab, pidi auutus tunnistatud olema ja mitte kusagil kohtus õigust saama. Need uued seadused maksiwad aga ainult rüütlite kohta, Gestlastel seadust ei olnud, nagu meie ajal loomal.

1407 palwepäewa eel hakati Tallinna juurde Maria orgu ilusat Brigiti kloostrit ehitama; ehitajad ja kulukandjad oliwad kolm rikkast kaupmeest Tallinnast: Heinrich Schwalberg, Heinrich Hütker ja Gerlach Kruse, kes ise pärast sinna munkadeks heitsiwad. Klooster oli aga nõnda ehitatud, et nonnid ja mungad seltsis elasiwad, kuhu müür wahale oli tehtud.

Selsamal aastal 1407 sai Uldrich von Jügingen Saksa ordu suureksmeistriks. Seie ajani oli see ordu selts väga suuresti, rikkasti ja kuulsasti elanud; nende sissetulek oli suurem kui kõige suuremal keisril ehk kuningal maailmas. Terwe Europa walitsus oli nende käes. Just sellesama ülemal nimetatud suure ordumeistri Jügingeni walitsuse ajal kogusiwad Poolakad

ja Littaualased omale suure sõjaväe, 150,000 meest, ja läksivad 1410 Preisi maad ära võitma.

Saksa ordu suurmeister kutsus kõik rüütlid, ka Balti maa pidi oma poolt abi saatma, ja kogus 83,000 vahvast sõjameest Poolakatele vastu. Sõda oli hirmus verine, rüütlid said ära võidetud ja kaotasiwad 40,000 sõjameest; kus juures kõik kuulsad rüütlid ja vägewad orduwalitsejad ise ka surma said.

Ordu suurmeister v. Düülingen langes ise lahingis. Tähtsamad mehed, kes ka nimetatud sõjas langešiwad, olivad: Konrad v. Lichtenstein; Preisi suur ordukäsuandja Heinrich v. Wollenrod; Preisi marschal graf Konrad v. Schwarzenburg; Thomas v. Merem; ordu warahoidja graf Johan v. Seyna; ordu juhatajad v. Helfenstein ja Schulzbach.

1414 kogusiwad orduwalitsejad kõigist maailma riikidest, kus neid aga oli, Kostnitsi konziliumi (nõuukogu) pääle kokku; kus siis ka kohut mõisteti, et werekannataja Husi tuleriida pääl pidi ära põletatud saama. Meie Baltlased wõtsiwad ka sellest osa ja saatsiwad oma poolt 200 toredat ratsa rüütlit sinna. Sel ajal oli Liivi maal orduwäemeister

Siegfried v. Spanheim,

kes hirmus halwa karakteriga (olifuga) mees oli, mis järgmine tükk näitab.

Temal oli üks konkubiine (armuke) kuida neid sel ajal nimetati. Seda tahtis tema ühele kaupmehe sellile wägisi abikaasaks määrada, mida see aga ei tahtnud; selle üle wihastas wäemeister ja tegi wale

kaebtuse kaupmehe selli pääle, lipaka naesterahwaga seltfis, et noormees olla warastanud ja laskis teda selle eest üles püua.

Kaagi pääl hüüdnud õnnetu weel wäemeistri poole käega näidates: „Täna 13 päewa pärast nõuan ma, et ja Jumala kohtu ees pead olema, mulle wastust andmas.“

Nõnda ka olnud, sõjamees pannud esiti küll naljaks ja naeruks, aga kui kolmasteistkümmes päew kätte tulnud, surnud ta ära ja ütelnud suremise hakatusel: „ma näen teda, kes mind Jumala kohtu ette kutsus.“

1526 oli Nowgorodis suur katk, kus 80,000 inimest ära suriwad. Selle järele wõtsiwad Pihtwa Wenelased ja tegiwad Tartu piiskopkonna sõjalaagriks. Riiütlid ei läinud mitte piiskopile appi, mis tema ka ei nõudnudgi, waid palus Littawlasti omale abiks ja Wenelased saiwad ära wõidetud.

Riiütlid ärritasiwad aga ühtepuhku wanaõodu piiskoppijid, nii et wiimsed enam ei jõudnud wälja kannatada, waid saatsiwad saadiku paabsti juurde kaebama ja riiütlite ülekohtu wastu abi otsima. Saadikuks sai Tallinnast Doomi kiriku õpetaja ja weel mõned teised mehed, kes siis kolm nädalat enne lihwõtteid kuuteistkümmne kaasreisijaga, kes enamasti lusti pärast Italia poole Riia linnast wälja sõitsiwad selle mõttega, et ilusat maad ja historialikku rahwast näha. Kui nad mõne peenikoorma oliwad edasi sõitnud, tuli neile riiütel Roswin v. Uschenberg oma seltslastega wastu, laskis nende käed ja jalad tinni siduda, alasti wõtta ja Liba jõkke järele alla pista, mis Kuura maal Grubeni linna juures on. See kuulutas tema weel

jeda atvalikult kõigele maailmale, nagu oleks tema suur häätegu teinud. —

1434 suri Wiljandi linna wäe käsjuandja ära ja jättis selle aja kohta ühe armuta suure waranduse järele, 30,000 marki puhast kulda, 600 marki puhast hõbedat (üks mark oli sellel ajal 7 loodi hõbedat) ja pääle selle weel hulga hõbe- ja kuld-laua asju. See kõik sai rüütli feltskonna waranduse hulka pandud. Pääle selle andis Witensteini orduvobt, kui alles weel elas, ühe terve tündri täie kulda ja et ta pea ära suri, jättis tema 100,000 marki ja palju muud teisi rahasid, üks armuta hulk walatud hõbedat ja kalliseid lauaasju orduseltsi päranduseks.

100,000 marki selle aja kohta teeb palju rohkem wälja, kui nüüdsel ajal 10 miljoni rubla.

Seda wõib juba sellest näha, et Daani kuningas müüs ordu suurmeistrile terve Gesti maa 19,000 taaldri eest (Daani taaler on umbes 50 kop. meie raha järele!) — ja Piiskop Meinhard sai 20 marki Saksa riigi walitsuse poolt aastas palka. Ega muidu 10,000 Gestlast Tallinna all ennem surra tahtnud auuga, kui paljaks riisunud äbitumas orja elus elada. Ordu rüütlid olivad sel ajal igal maal, nagu kati, mis rahwast, nii hästi linnades, kui maal piinas ja rufus, ka riigi walitsused olivad jõutumad sel ajal, jeda suurt kistjat hundi karja waigistama weel wähem jeda ära kaotama, ütleb üks selleaegne ajakirjanik.

Freiji maal 1451 ühendasiwad endid linnad ja külad iseenele kaitsmiseks kokku rüütlike wastu. Rüüt-

lid saidvad seda kuulda ja nõudsiwad, et kõik need ühendatud linnad omad õigused pidivad kaotama ja 600,000 guldnat raha neile maksma; pääle selle tahtsiwad weel 300 meest linnadest oma tahtmist mööda wälja otsida, ja nende pääd otsast ära raiuda. Linnad saatsiwad Saadikud suure ordumeistri juurde ja langesiwad põlwili tema ette maha ning palusiwad armu, mis tema kuuldagi ei wõtnud. Nüüd nägiwad linnad, et miski lepitust nende ja rüütlike wahel ei wõinud olla, korjasiwad sõjawäed ja hakkasiwad rüütlikele wastu, neid nuhtlema. Need sõjad, mis rüütlikele, linna kodanikkudega ja talupoegadega oliwad, oliwad hirmus werised ja kõige hirmsamad ära hukkamise wiisid tuliwad ette.

Sääl piinasiwad inimesed ühtteist kõigesuguse abinõudega.

1455—1470

oliwad Balti maal jälle suured waenud ja alalised sõjad rüütlike ja piiskoppide wahel. Kõige enam tegi kahju selleoegne ordu wäemeister v. Mengden sellega, järele tulejatele ajakirjanikkudele, et pääpiiskopi kirjatoogu (archiv) mis Rokenhufeni lossis oli, lastis ära põletada; sellest on siis ka tulnud, et wanaaegsest ajast wäga wähe teadust üle jäänud on. Igal asjal on oma aeg maailmas, nii ka sel ordujeltlil Saksa maal, kes nüüd päew päewalt langema hakkas, ehk küll rikas ja wägew oli olnud. Siin läheb laulu falm tõeks: „Aeg kõik asjad lõpetab, Jumal ikka armastab.“

1470—1500.

Mõisnikkude ja Waimulikude wahel meie maal tuuris wiha aeg lõpmata edasi, ja et weel rohkem ühe teisega purelda, walitsejwiad selleaegsed parteimehed kaks ordu wäemeisrit, kes teineteisega siis suures wae-
mus oliwad. Ka saatsiwad nad kord ühe korraga käjud wälja iga üks oma söodu Tamme peret Düri kihelkonnas ära kinkida.

Pääle selle tuliwad ja tapstiwad weel omalt poolt ümberkaudu waenlased meie maal rahwast; iseäranis Moskwa suurwüriß Wajili, kes ka Hansa linna Nowgorodi ära rikkus, Sakste kaubamagasiniid säält ära keelas ja ära tühendas; neid endid wangi pani ja 300 wanfri täit hõbedat ja kulda ära wiis, ka Diimi maal rüütliid riijumas ja põletamas käis ja siis jälle ruttu oma teed läks. Selle pääle forjas küll ordumeister oma suure sõjawäe 100,000 suur, koku, millega ta aga muud teha ei wõinud, kui Pihkwa linna alewi ära põletada. Et mitte täiesti kõik korraline elu otja ei lõpeks Balti maades, tuliwad mõned targemad rüütliid igast kreisist 1482 Wemeli küllasse koku, mis Karfufe juures olnud, nõuu pidama. Koosolekust osawõtjad oliwad: Tiefenhausen I., Bürgens-Orgens, Hofstfer, Orges, Rosen, Falbe, Ütsküil, Ungern, Wrangel Tiefenhausen II., Tedwen, Butzhöfden, Walthusen, Maidel, Taube, Weddewiß, Borg, Watsel, Möhlen, Litte, Meiwel, Schwarzhoff, Messeler, Metstacken, Lode, Friitinghoff, Türke, Franke, Brinke ja Butler. Geskawa läbi rääkida oli: 1) Punktid, mil wiisil waimulikud isamaale kahju teewad ja kuda nad rüütlite wastu

on; 2) Ordu wäemeistri süüd, kes waenu maal erewel peab, palju raha oma wäärnaistega läbi läbi, suured summad iga aasta wõrrale maale saadab ja sel kombel maad waejeks teeb. 3) Et rüütlid talupoegadele palju waewa teewad ja orjust pääle panevad, neid iga pidi wälja imewad, piinawad ja sel kombel rahwa nõdraks teeb orjust kandma, nagu looma kes ära krõnitud töö tarwis kõlwatuks jääb; sest hää peremees muretseb ikka oma hobuse eest, muidu jätab ta teda teele. 4) Wõõramaa kaupmehed, kes maal igapidi rahwast petawad, laenu eest kahelordset kasu wõtawad, wilja wõõramaadesse ära weawad ja kui nälja aeg on, siis kolm kord suuremat hinda wõtawad, nii et tuhandete kaupa inimesi nälga peawad surema. 5) Suur mälestuse püha sai kinnitatud Jesuse ema Maria kuuks, millal iga mees, kes 12 aastat wana, pidi paastuma, ja kes seda ei taha teha, pidi 1 shilling trahwi maksma, eht üht näljust üks päew aastas hädawaewalt jõõtma.

Kinnitus nende punktide üle pidi Saksa Keisri ja paabsti käest tulema. Need seadused ei maksnud aga midagi, pea selle järele raiusiwad kiriklased ja Riiglased ühe teise päid kui kapsaid maha. Pääpiiskopi filmad saiwad kinni seotud, tagurpidi wana walge hobuse naru selga pandud, saba pihusse antud, linnast wälja wiidud ja kõik tema mõisad ja wara ära wõetud, nii et waene mees pärast pool nälga suri.

Pääle selle paniwad rüütlid laewa teed Riia linna kinni ja piinasiwad linna elanikkusid nii kaua kui nende tahtmist tegiwad. Tallinnas mõistis magistrat ühe Wenelase tule surma ja teise wangi, ja

et pääle selle veel Wene suurtwürsti pilkasiwad, kes nüüd hambaid kiristas ja kätte maksma tõttas. Ta nõudis, et terve magistradi kohtumõistjad ja ametnikud tema kätte pidid antud suama, mis muudugi Tallinna walitsus ei teinud. Selle pärast tuli siis hiljemini üks hirmus werewalamine Balti maal, nagu alamal leiame. Moskwa suurawürst tuli ja põletas esmalt Narwa, Riia ja Tartu ümber maakonnad ära.

1500—1615.

Nüüd sai uus orduwäemeister

Walter von Plettenberg.

ametisse, kes igapidi auus mees ja wahwa sõjamees oli. Tema korjas kaunis suure salga sõjamehi, wõttis talupoegi hulka, läks Wene maale, pillutas Wene-lased igale poole laiali ja lõi 1501, 7. septembril suure lahingi, kus Wenelastel 40,000 sõjameest oli ja sai hulga sõjasaaki, mis ta sõjameeste wahel pärast ära jagas. Toidu asja oli Plettenbergi sõjameestel igapidi küllalt, aga neil ei olnud soola ja selle pärast jäiwad suurem osa kõik kõhutõbesse. Seda õnnetust tarwitasiwad Wenelased oma kasuks, tuliwad Februari kuul 1502 terve Liwi ja Gesti maa läbi suure sõjawäega ja surmasiwad kõik, kes ette juhtusiwad, wedasiwad hulga inimesi wangi, nii et pärast Wenelaste äraminekut 400,000 inimest puudusiwad.

Lossid saiwad küll häästi kaitsetud. Helmeti lossi juures tapiswad Sakslased würsti Dbolenski 1500 sõjamehega ära.

Wäemeister Walter von Plettenberg, kes ka kõhu tõbes kuu haige oli, korjas, kui terweks sai, oma sõjaväe kogu ja läks Wene maale kätte maksma seda kurja, mis Wenelased oliwad talwel Balti maal teinud. Wene suurwürist Wasjili tuli isi oma 100,000 sõjaväega, mis kümnesse jalku oli jaotud Plettenbergile wasta ja sai Sakslastest löödud, nii et ta 40,000 sõjameest kaotas. Pääle selle sai Wenelaste ja Sakslaste wahel 50 aasta pääle rahu tehtud ja wandega finnitatud.

Et nüüd rahu aeg jälle käes oli, hakkasiwad rüütliid wana wiisi rõõmu ja pordu elu elama. Piiskop Kasper von Binden käis maal ümber rahwast loetamas, kes natukene lugeda mõistis, neile laskis süüa anda, aga kes ei mõistnud, ilma selle pääle waatamata, et koolijid, raamatuid ega koolmeistrid ei olnud, laskis ta piitsadega ja witsjadega armutumal kombel läbi peksta.

Alastal 1516 tegi Tallinna piiskop ja ordo wäemeister seadujeks, et talupojad ühest mõisast teise ei wõinud ära jooksta, waid pidiwad kui pärisorjad oma peremehe juures paigal olema, kas ta teda elatas ehk suretas. Selle seaduse ülesse pidamiseks saiwad hakenrichteri kohtud seatud, mis 1889 a. weel alal oliwad. 1518 kaotas ordu suurmeisteroma õigused Poola, maal niisamuti ka meie Balti maades ära.

Nüüd tuliwad suured usuwaidlused ja waenud

Luteruse

läbi, esmalt Saksa maal ja sellega ka kohe Balti maades. Paabstlased müüsiwad pattude andeksandmise

kirjasid kõigisuguse pattude eest, kui see patt ka nii suur oleks olnud, et Sumala ema Mariaga oleks üks inimene häbemata tööd teinud olnud, ütleb ajakiri.

1524 tuli esimine Luteruse usu kirikijand Tegelmeier Kostoki linnast meie maale ja jutustas jutlustes katoliku kiriku ja piltide kumardamise vastu, rahvas hakkas Riias, Tallinnas ja Tartus piltisid lõhkuma, kus juures Wene kirikud saiwad ära lõhnutud, mis läbi pärast suur häda ja õnnetus Balti maadesse tuli. Luterus kirjutas omalt poolt ka meie maale kiriku riijujate ja pildi lõhkujate vastu.

Nüüd oli jälle suur waen ja wiha Balti maa feltside wahel, iseäranis usuasjade pärast, mis mitu aastat kestis. Riiglased oliwad esimesed, kes oma kloostrid kinni paniwad ja Luteruse usu kirikuõpetajad ametisse seadsiwad. Selle aegne orduwäemeister Watler v. Plettenberg oli tark mees ja waatas usuasjus läbi sõrmede, jelle läbi oli siis ka wõimalik, et Balti maades see uus usk kergelt aset leidis. Küll kaebasiwad piiskopid paawstile ja Hispania kuningaga Karl V. Wimme ähwardas tule ja mõõgaga tulla, mis üle Riiglased aga naersiwad. Et nüüd õhtu maadest abi oodata ei olnud, siis ühendas ennast pääpiiskop Moskwa suurwürstiga ja ärritas suurtwürsti sellega wihale, et ka Wene kirikud oliwad Riias ära lõhnutud. See piiskopi isamaa äraandmise tegu tegi Balti maades hirmust õnnetust. Wäemeister Plettenberg andis, ehk ennem kinnitas 1527 Wiru ja Harju maa riütklitele mitmed uued õigused ja nimetas neid prii-riütkliteks. Nende õiguste siisu oli see, et igaweseks ajaks, igal mõisnikul, nagu ennegi oli olnud, see õigus

ofaks saab, et mõisnik oma talupojaga, nii kaugele, kui tema krunt ulatas, teha mõis mis ta tahtis, kas surmata ehk elus pidada; seda toorest metsalisk seadust andis orduväemeister ainult selle pärast, et nimetatud maade rüütlid olivad väga wahwaste Wenelaste wastu pannud. Pea seltsamal ajal sündis Moskwa suurwüürst Johann Hirmus, keda kui taewaija poolt oli läkitatud ülekohtusi nuhtlema. Temast saame almal kuulda. Nüüd tunriwad ikka waenud Katolilaste ja Luteruse usuliste wahel edasi. Piiskopid wõtsiwad kõik oma jõnud kokku ja püüdsiwad Luteruse usku moha rõhuda; rahwas olivad linnas ärkanud ja juba näinud, kui suurt ülekohtut Katoliku preestrid maa ja rahwale olivad teinud.

Aastal 1522 sai Tallinnas see suur jäme torn, keda „Rick in der Röcken“ nimetatakse, ehitatud. Sel aastal oli ka suur tulekahju Tallinnas, kus munkade floostri majad ühe lühikese ajaga tuleroaks saiwad ja oli ka katku haigus, kus mitu sada inimest rutulise ajaga ära suriwad. Seltsamal aastal sai ka kinnitatud Katoliku usu piiskoppide ja Luteruse usuliste wahel, et Nürnbergis tehtud otsus nende kahe usu feltside wahel saab alal hoitud, kus mõlemile oma wiisi õigus sai antud, usu priinust pidada. Aastal 1535 kolmandal paastu pühapäewal suri see kõige õnnelikum orduväemeister v. Plettenberg ära, kes 40 aastat Balti maad oli walitsenud enese ja rüütlite kasuks, aga Gestlaste õnnetuseks.

Tema ajal oli rahu ja hää elu rüütlitel Balti maades. Uue orduväemeistri hakatusel tuli kohe paar pahandust mõisnik ude ja linna kodanikkude wahel ette.

Johann Ütšküll v. Riesenberg oli oma talupoja ära tapnud, kelle sugulased linna kaebama tulivad ja linna kodanikud, oma ammuft ajast Rooma keisriteft antud seaduse õigust mööda lastfiwad Ütšküll v. Riesenbergi 7. mail 1335 linna wärawate wahel ära tappa, mis rüütlite ja linna kodanikkude wahel pärast suurt tüli tegi; teine tüli tuli sellest, et ühe turneri ehk sõja mängu pääl üks kaupmehe sell rüütlite poolt mõisniku ära wõitis, mis wiimsed nii wihale ärritas, et suur pekmine nimetatud kahe partei wahel awaliku platsi pääl Tallinnas ette tuli, kus palju haawatud ja ka mõned surma saiwad.

1536 aastal ühendasiwad Liwi-Duteruse usulised endid Sakja würestide Schmalkaltia feltfiiga, mis nad iseeneSte kaitsemiseks paawstlaste wastu oliwad asutanud, kaotasiwad neli kloostrid Riia linnas ära, ja pekfiwad mungad minema. Nagu ülemal öeldud Tallinna kodanikkude ja mõisnikkude wahel tulivad tülid, mis alles pika waidlemise pääle wiimaks lõpetatud saiwad, kus juures esimesed wiimastele mitmes tütis järele andfiwad, et aga rahu pidada, muidu oleks werewalamine muidugi pääle hakanud. Näituseks, ka selles punktis pidiwad kodanikud mõisnikkudele järele andma, et edespidi ei tohtinud keegi linna elanik enam ühe mõisniku pärisorja talupoega ilma lubata omale teenistuses pidada ja kui mõisnik nõudis, siis pidi igal ajal kodanik oma teendri jälle temale wälja andma.

1543 aastal palus Tallinna magistrat usuija Martin Duterust üht auusat kindlat superintenti saata Tallinna Duteruse usulikele ja sai saadetud Sakja maalt

Heinrich Bock, kes siin kaua aega ülemal nimetatud ametit pidas ja ka ühtlasi Nikolai kiriku õpetaja oli, kuhu ta ka pärast surma aastal 1549 maha maeti. Linna kodanikud ja rüütlid elasivad sel ajal väga uhkesti ja hirmsat pordu elu, naaklesivad ja olivad suurel viha waenus iga piiruse asja pärast. Kaupmehed ei sallinud, et kodanikkude tütreid nii toredasti riides käijivad, kui nende tütreid. Nii et asju ette tuli, mis meie ajal naljakad näitavad olema. Tartu linnas ühe kodaniku tütre riided saidad unlitša pääl seljast lõhki kistud, kes ennast oli julgenud sel kombel ehitada, kui kaupmeeste tütreid.

1549 oli jälle katku tõbi meie maal möllamas, nii et ainult Tartu piiskopkonnas üksi 14,000 inimest sellesse haigusesse ära surivad. Aastal 1540 astus

Iwan Wasiljewitsch IV.

Moskwa trooni pääle, tema püüdmine oli oma riigi rajasid laiendada nii palju kui võimalik, aga nägi, et Wene maal wähe õpetatud mehi oli ja tema riik weel kõigis kultura asjus teiste riikide taga, selle pärast saatis ühe oma juures olewa Sakslase Johann Schlitti Saksa maa keisrit paluma, et ta lasets oma maalt professorid, tohtrid, magistrid ja kõiksugu käsitöölisi, raua sepašid, puumeistrid, müürseppašid, kaewumeistrid, paberi tegijaid, raamatu trükkijaid, kõrgeid maalbrid kunsti tundjaid ja kõiksugu tarku ja riigile tulusaid mehi Moskwasse elama tulla ja hää palga eest Wene riigi teenistusesse astuda.

Balti rüütlid said sedal kuulda, et Wene maa walitsejal on himu oma rahwast harima hakata; kahetsewad seda ja palusiwad keisrit, et ta Saksa maalt kedagi ei laseks Moskwasse minna; mis ka keiser tegi. Ja sai ametlikult igal pool Saksa maal ära keelatud, et kõik kes tahtis Wene maale üle Balti maa Saksa maalt reisisid, pidiwad kinni wõetud saama ja tagasi saadetud. Schlitt, kes juba hulga rahwast oli Saksa maalt kogunud pidi Lübekis kõik oma teed jälle koju tagasi lastma minna.

Balti maa rüütlid ja kodanikud elasiwad sel ajal kõige õnnelikumat elu, mis iales ühe surelikule maailma paradisis wõib osaks saada; jüst 50 aastat oli rahu aeg juba kestnud, — ja kui inimese lastel kusegilt häda karta ei ole, siis unustab ta Jumalat, jultub ära ja alandab ennast looma jarnatseks.

Wiis piiskopkonda oli Balti maal, kus würstliku auu ja õigustega piiskopid igauks omal maal kui kuningad walitsewad.

Liwi maal oli sel ajal 60 linna ja alewid, mis wägewad walitsejad isekeskis oliwad ära jaotanud. Näituseks Riia piiskopi jagu oli esmalt Riia linn kõige toredama majadega ja weel pääle selle palju teisi linnasid ja kindlusi nende juures olewa rahwa ja küladega, nimelt: Trehden, Lemsal, Salis, Wensel, Ronnenberg, Schmilten, Söswegen, Schwanenburg, Marienhufen, Kreuzburg, Kockenhufen, Lehnwarden, Pöbälge ja Ütsküla. Tema doomherrade päralt oliwad lossid: Dalen, Sunzel ja Kremon. Wäemeistri päralt oli Wenden, Neuenmühlen, Kerkholm, Wolmar, Ariens, Trikaten, Ruin, Brutneck, Karkus, Helmet,

Ermes ja Rodenpeiß. Rakwere linna Bogti käes oli Rakwere linn oma loõfiga ja kindlused Toolzburg ja Tolkoffen. Nõnda oli see terve Balti maa rüütlike ja waimulikkude wahel wiimne kui põld ja pere ära jaotatud ja iga Geßtlane pidi orjama ja ka seda wiimast, mis tal oli ehk jõudis saada, käest ära andma. Kõigil mõisnikkudel, ütleb ajalugu, oliwad toredad loõfid ja mõisad suurte küladega; aga Taewataat pilgutas pilwe alt praõfijate pääle ja saatis nuhtluse, mis nende kena maa sõja läbi kõik karja tallermaaks tegi.

Neg lõppis otõa, mis 50 aastat Wene maa ja rüütlike wahel oli maha tehtud.

Kad saatsiwad saadiku Moskwasse suurwürsti juurde kalli kingitustega ja palusiwad rahuaega pikentada, aga Moskwa suurwürst niipõas keelt Liwi ja Geßti maa rüütlike rikkuse, nende toredate linnade ja ilusa mõisade pääle ja pani niisugused tingimised ette, mis rüütlikel ei olnud wõimalik täita, waid pidiwad sõja õnne katsuma.

Rüütlike saadikud pöörasiwad kurwa meelega jälle oma koju tagasi.

Kõik maailm sel ajal pani imeks, seda ärarääkimata õnnetust, mis Balti maa pääle sel ajal langes. Paawstlikud ajakirjanikud nägiwad säääl Jumala kätt, kes selle eest nuhtlust seie maale saatis, et Wuteruse usku Balti maal kõik rüütlikid rahwaga feltõis oliwad läinud. Nõi oli aga üsna teifi pidi. Põaris rahwas, selle põaralt juba wanast hallist ajast saadik see maa oli, oliwad waeseks tehtud ja walitus nende käest ära wõetud. Selle aegsed maa walitsejad oliwad

laisad ja hooletumad, pordu elus nii ära wilunud, et kellegil tugewad ja waprast wooruse waimu enam ei olnud. Raha ja wara, mis oli rahwa käest ära riisutud, oleks osalt pidanud walitsuse kassades hoitud saama, sai Saksa maale saadetud ordu suurmeistrile ja osalt walitsejate suguseltsile. Raha oli küll rüütritel ja kodanikkude käes, sest iga üks oli kokku korjand ja ahnitsenud armutumad suured raha hunkud, aga keegi ei andnud waenlase wastupanemiseks kopekut wälja ja talupoegade käest wõtta ei olnud, neid oli juba ammu paljaks tehtud. Neid ei olnud ka soja ehk wastu panemise pääle ialgi harjutatud; selle tarwis arwati neid kõlwatumaks ja wõõraid sõjamehi ei olnud aga kohe käepärast saada.

Sorbachius, kes sellel ajal Balti maal elas, kirjutab järgmiste sõnadega päris rahwa Gestlaste üle: „Nemad oliwad tule ja mõõgaga sunnitud, risti usku wasta wõtma, ei teadnud aga sellest usust mitte midagi, nad saidwad meelega ebausklikuks tehtud ja pimeduses peetud. Usutoojad walasiwad werd were pääle, kes sõna ei kuulnud, sai armutumal kombel ära hukatud. Mungad arwasiwad sellest küll olema, kui nad ladina keeli palweid rahwale kirikutes ette lobisesiwad. Et pühade kumardamist Gestlased ei teadnud, ega mõistnud, siis õpetasiwad nemad looduse seest asju (rerum natura) kumardama. Panid ühe kivi risti ülesse, millele nad pää-, jala-, hamba- ehk silma-walu ärawõtmise eest pidiwad raha, wilja ehk kõige wähe- mast ühe punase paelakese ohwerdama.

Kui järwehes ega jõgedes kala ei olnud, wõttsiwad mungad ühe kala kinni, ristisiwad selle ära ja

wiskasiwad juure tseremoniga (tembutufega) wette, mis hääd kalasaaki pidada rahwa teades edespidi andma.

Ülestõusmise- ja Jaani-päewad saiwad selle tarwis seatud, kus talurahwas ümberkaudu terwelt Gestlaste maalt Tallinna Brigiti kloostri juurde koku tuliwad ja wahast järele tehtud härja, lehma, wafika ja palju muud elajate kujusid ohwerdasiwad, mis pidi looma õnne ja eluõnnistust majasse tooma. Raha sai kolm kord ümber pää piiratud ja siis altari pääle pandud. — Kui nõnda palwetajad oliwad omad tembud ära teinud, siis läksiwad nemad wiina jooma, mis Sakjad oliwad siin õpetanud rahwast tegema. Selle järele hakkasiwad laulma, tantsima ja hüppama. — Ruskowius ütleb: „Seda ei jõua üksigi sulg üles kirjutada, kui palju niisuguste pühade kohtade juures ja nende katsekäimise ajal hooratööd, tapmist ja kõiki muud selle sarnast kurja patutööd sai tehtud ja rahwas pordu elule ja kiimalusele ärritatud. Ühesgi Greeka ebajumala Wenuse (kiimaluse jumala) templis ega Olympia mägedel hirmsamad epikurja elu ei wõinud elatud jaada, kui nende pattude andeksandmise käikudel pühades paikates Balti maades. Ja kõige sõgedam oli see, et rahwas arwas mida enam nemad nendel päewadel naesterahwas meesterahwaga ja ümberpöörduid wõisiwad kiimaluse elu elada, seda armsam olla see Jumala meehest.“

Ka selleaegsed Balti maa Sakslased oliwad usu asjus niisamajugused ja omas pordu elus weel hullemad kui Gestlased. Edasi ütleb Ruskowius, see kõige õigem selleaegne ajakirjanik: „Kauaaegse rahupäewadega oliwad rüütlid sõja tarwis kõlwatumaks läi-

nud, nemad olivad laisad, uhked, toreduse tagaajajad ja pordu elus hirmsad; alalises prašimises, joomises ja hooa töös. Palju rüütlid elasivad roppus pordu elus oma õdede ja ligijugulastega ja kogusivad oma pääle were süüd sellega. Igal mõisnikul, mungal, kirikisandal, piiskopil olivad omad konubined (armukesed), kui ta üht niisugust naesterahvast mõni kuu oli pidanud, siis sundis ta teda ühte talupoega omale võtma ja andis talle tükkise maad, mis eest ta siiski temale tegu tegema pidi. Kui ühte oli sel kombel pidanud, siis saatis seda ära ja võttis omale jälle teise värskema tüdrukuga ja sellega tegi ta nõnda sama mõne aja pärast nagu esimesegagi oli teinud. Sagedasti ei julgenud üks herra oma laulatatud abikaajat sõprade ees selleks tunnistada, vaid ütles: „see on minu armuke.“ Näituseks: Doomherra Johann Blankenberg laskis oma proua Saksa maalt järele tulla ja ei julgenud mitte teiste Doomherradele ja piiskoppidele ütelda, et see tema laulatatud naene oli, vaid ütles, see on minu armuke. Niisugune pordu elu oli sel ajal palju auusam Sakste juures, kui abielu. Üks Tallinna elanik teadnud, et see Blankenbergi abikaasa oli, ja et teadja seda kellegile ülesse ei räägiks, selle pärast sai tema ühe nuumatud sea juupidamise palgaks. Niisugused pordu naesed, mis waimulikud, rüütlid ja kodanikud oma majades pidasivad, said peremanselideks nimetatud, toaneitsiks ja mõneks muuks selle farnatseks maja liikmeks.

Et see nüüd igal pool pruugitaw asi oli, siis ei häbenemud ka Luteruse usu piiskopid ja kirikisandad enestele armukesi pidada. Nemad sõitsivad mööda

kiheltkonda mõisades pallide ja pidude pääle, jooma ja rõõmu päewi pidama. Mglõpmata oliwad neil pidupäewad, üksgi õpetaja ei tohtinud, ega julgenud niisugusid asju Jumala sõnaga kantsli päält karistada, waid pidiwad rääkima nõnda kui herrade ja prouade kõrwad kihilesiwad. Hoora ja pordu elu ei saanud ialgi trahwitud, ainult, kui üks talliwend (Stallbruder) ehk ühe herra ihu teener, awalikult teiste nähes häbemata tööd tegi; see sai läbi Tallinna wiidud ja siis karjakaewu kastetud ja jälle sellesama naljatusega kodu tagasi saadetud. Talupojad teinud sedasama, kui naene wanaks jäänud, siis ajanud selle ära ja wõtnu^u teise, ja ise ütelnud, meie herrad ja õpetajad teewad^u sedasama, miks siis meie ei wõi teha. Mõisnikud muud ei teinud, kui alati sõitsiwad ühest pidust teise, warusid, pulme, pallisid kui ka pühasid ja muid lusti päewi pidama.

Pulme peeti järgmisel wiisil rüütlite seas: Pool aastat enne pulmi sai kõikidele wõdrastele kuu-
lutused kirja läbi wälja saadetud, et tuleksiwad linna kofku sel ehk sel kuu päewal pulmi pidama. Õhtu enne sööma sõitsiwad pulmalised linnaft wälja, kõik wõdrad istusiwad toreda täkkude seljas, mis tekkidega oliwad ära ehitatud. Üks wana rüütel pidas kõnet ja tuletas meelde, et kui kellegil wana wiha tänasel päewal teise wastu on, siis unustagu seda lühikeseks ajaks ära. Koosolijad pidiwad käe ülesse tõstmisega seda tõendama, mis ainult nii kaua kestis, kui nemad õlle ja wiina ligi saiwad. Selle pääle sõitsiwad pulmalised jälle linna tagasi, suure mängu, trummi ja pasuna puhumisega, nagu oleksiwad nad sõjalahingu

wõitnud. Kaks korda fergutasiwad sel kombel gildi maja eest mööda. Pruut (neiu) seisis oma sõbrannadega, kalliste riietega ehitatud, kõrge kroon pääs prillantitega, perlittega ja kõige kallima asjadega ehitatud, nii et hädawaewalt raske koorma all jõudis jalal seista. Pääle selle lahkusiwad nad linnas laiaili iga üks oma korteri ja tuliwad alles õhtusöömaajale, mis keskööni tuuris.

Järgmisel pühapäewal sai pruut trummide, pa-funate ja tulelontide saatusel kiriku laulatamisele wiidud; kui see lõppis, saiwad noored rahwas sellesama üles- ja nimetatud toredusega gildi majasse wiidud, kus üks wäga tore söömaaeg kõige parema roogadega walmistatud oli; pärast sööma ja tänu kiituse laulu hakkas tantsimine ja joomine pääle, kus koormate kaupa joodi, ja kes ei joonud ehk wähe jõi, wõis pea wadata, et üks lühikene mõõt sapsu ehk kõhtu sai aetud. Kes siin nüüd kõige enam juna, lakkuda ja õige loojukse wiisi jisse ajada wõis, peksta, Kristuse haawu naerda, Sakramentisi ja Jumalat pilgata ja wanduda mõistis, see oli kõige enam mees ja sai söömalaua juures ülesse otsa istuma pandud. Kui nüüd mehed juba küll täis oliwad ja pool hulluks joonud, hakkas peksmine, riid ja mõõkadega pistmine pääle; mõnel sai pää lõhki löödud; mõnel käsi otsast ära raiutud ehk kõht maha puistatud jne. — Esmaspäewal wiidi noorpaar jälle kiriku, kus kirikisand abielu üle ühe kõne pidas ja pääle seda niisama jooma, sööma ja prassima hakati kui ülemal nimetati. Üks iseäraline pruut sai siisgi pulmades juures tähele pandud, mis nende wanemate kehwest Saksa maal pidi meelde tule-

tama, s. o. ikka puu riistade seest söödud ja joodud, ehk küll kuld- ja hõbe-asjad kapis seisivad ja sööma wara külluse, hääduse ja kaunistuse poolest üle kuni- gate wõis käia. Kuld- ja hõbe-asjad ja kõiksugu kallid söömariistad said pidupäewadel küll kõik wälja toodud näitusele ja mida suuremad ja kallimad need asjad oliwad, seda toredam oli ja pidas ennast piduandja.

Kui rüütli warrud oliwad, sai mõni nädal enne üks iseäraline kirjutaja palgatud, kes kutsekirjasid walmistas. Laupäewa õhtul tuliwad juba wõõrad rõõmuga warru majasse ja kui kõik kofku kogunud oliwad, siis hakkas see nõnda nimetatud risti rahwa- lik pidu söömaaeg pääle. Siin söödi ja joodi kuni keskööni, kus siis kõik rüütliid ja nende kannupoisiid toredasti ja hästi, mis kellegi jüda hinustas, trak- teritud saidad.

Teisel päewal pidas preester esite ühe jutluse õue pääl, ja siis ristas lapsi. Pääle selle hakkas suur söömine ja joomine pääle, siis tantšimine ja hüppamine, kes siin nüüd kõige inetumad ja ropumad pordu laulud laulda mõistis, see oli suure auu sees; ja niisugused laulud oliwad sel ajal väga otsitawad ja saidad, nagu meie ajal, tarkuse asjaks päha õpitud. Niisuguse pidude pääl sõimati lauludega ka riigi ehk maa walitsust. Ordu rüütliid ütlesiwad, see oleks ikka parem kui meil üks Saksa maa würst walitsejaks oleks, aga orduherrad ja nende sugulased ütlesiwad: see on ikka parem, et meil würsti walitsejaks ei ole; nüüd riidleme, sööme, joomme ja lööme üheteisele õlle kannuga päha ja homme oleme jälle hääd sõbrad ning truud naabrid.

Sel ajal oliwad Gesti maa külad wafudesse sisse jaotatud. Iga aasta saiwad need nõnda nimetatud wafupidud peetud, kuhu siis ka talupojad päält waatama tuliwad. Siin hakkas rüütlite ja kannupoiste wahel suur wõidu joomine pääle, mille tarwis suured kaufid, et last wõis sees pesta, saiwad pruugitud.

Kaks meest wõtšiwad niisugused kaufid wastastiku suu pääle ja pinnisimad nii, et silmad punnis pääs, kus juures nemad kaus kaufi järele tühjendasiwad, kuni wiimaks täiesti hulluks läkšiwad.

Kes niisugusest pinnijatest kõige enam wälja pidas, et selili maha ei kukkunud, see oli suur wägi mees, nagu oleks ta suure lahingi wõitnud, ehk maa walitsejaks saanud. Kui teised temale mitte seda auu ei andnud, et ta wõitja oli, siis hakkas ta jälle õlut sisse tuupima uuest ja weel paremini, et aga wõitjaks saaks.

Siis tuli ka ette, et rüütlite 14 aastased pojad puured klappannud, kuhu wedru osa sisse läks, otšast ostšani tühjaks jöiwad. Wafupidud tuurisiwad Mihkli hkäewast kuni Dõuluni, kus pulmi pidama hakati.

Suwel käisiwad rüütliid kiriku pidusid pidamas. Kiriku juurde tõiwad mõisnikud talupoegadele õlut ja wiina müüma tarwis, kes siis ostšiwad ja jöiwad nii, ät juure kija, kára, menu ja tantsiga torupillide järele kiriku ümber tõmmasiwad ja joobnud päädega, kiriku sees kára tegiwad, et üksgi inimene teise kõnest aru ei saanud ja kui kirikust wälja tuliwad, siis uuest jooma hakkasiwad. Üksgi püha ei läinud mööda, kui mitte mõni oma elu kiriku teel poleks kaotanud.

Mõisade pääl oli enamasti aasta ümber pidu, iga nädalis pidi paar härگا ja pääle selle weel palju muid loomi tapetud saama.

Õllekatla alt pole aasta otša tuld ära saanudgi. Kõige wähemast; 20 jäliteft odre pruukis üks rüütel aastas linnaste tarwis ära. Kes siis ialgi mõisa läks, oli tema talupoeg ehk sakš, sai purjus pääga kodu saadetud. Nõndasama prassfiwad ka linna kodanikud. Kui üks kaupmees pulmad tegi, siis oli üks hull hõbe- ja kuld-asju, peekrid, kannusid, lusikaid, taldrekuid päewakorral. Niisuguste kaupmeeste pulmade pärast ei peetud jumalateenistust linna kirikutes. Riiete poolest tehti nõndasama hirmus suurt torednst. Igal naesterahwal oli nii palju hõbedat, kulda ja kallisid kiwa küllles, et üks mees oleks juure kaupluse ühe ainjama naese küllles olewa asjadega wõinud asutada.

Lihawõtte ja nelipühi ajal oli 3 nädalat üksi järge nõnda nimetatud linnumahalaskmine, kus Sumala teenistust ei wõinud ka peetud saada: söödi, joodi, purjutati, nii et kõhuli oliwad mehed wiimaks maas. Pärast läks see linnulaskmine nii mootšaks, et rüütlikid kiriku juures pühapäewadelgi enam rahul ei wõinud olla. Nad seadfiwad kiriku juurde tiku otša linnu kaju ja lastfiwad ka weel jutluse ajalgi seda jäl. Pärast Jumala teenistust läkfiwad nad kiriku isanda juurde sööma, jooma ja prassima, kus muidugi õpetaja ise seltsis teistele misgi asjas järele ei andnud.

Talwel oli linnades, zunftide seltsides, alatine purjutamine, mis rõõmu tulega lõpetati. Üks kuuse puu pandi uulitša pääle püsti ja ehitati seda kõige-

fugu pargadega, tantšiti ja hüpati selle ümber, kui Israeli rahwas kõrbes kuld wafika ümber. Niisama ka oli sukse- wõi raudjalaste jooksmine suurel moodil, kus noored poisid ja neitsid ööd läbi mürafiwad, kisa kilinad ja kára tegiwad." Nõnda ja palju hullemini kirjutab Rusfowius, mis ma tema oma sõnadega olen püüdnud siin ümber panna.

Meie kuulsime ülemal, et Swan Wasšiljewitsch Balti maad enesele tahtis. Mõisnikud, orduherrad ja piiskopid oliwad alalises waenus ja just sel ajal oleks neil kõige enam ühendust tarwis olnud.

Rüütliid oliwad pika rahuaja sees sõjatööst ära wilunud. Selleaegne walitsus oli igapidi neil wilets. Riigi waranduse kassad oliwad tühjad ja talupojad wälja imetud wiimse were tilgani. Peaaegu pool Balti maad oli waimulikude käes, kes misgi maksusid maa walitsusele ei maksnud. Wiru ja Harju rüütliid oliwad nagu ülemal kuulsime ordu-meistrišt Plettenbergist ja Mengdenist kõigest maksudest priiks mõistetud. Gestlaste käest polnud midagi wõtta, sest et kõik mis neil oli, oli juba ära riisutud. Theodor Sorbachius kirjutab Balti maalt Saksa maale 1579 oma õele Ladina keele järgmise sõnadega:

„Disce meo exemplo peccatis fraena negare, inclita Germanis subtita. Terra Viris Me mea luxuries, me coeca libido, Tyrannis, Hoc tria me tantis impelicuere malis. Hoc tria verterunt olein clarissima Sceptra, Hoc tria sunt luetus jam quoque causa mei! Poenitet heu! fero scelerum me poenitet: at nunc quid iuvat amisso claudere septa grege? Si tamen ô Germana sapis Germania

felix, Disce meo exemplo fraena negare malis. Dum te fata trahunt studia ad meliora sequendum est, Tempore qui Fatis paruit, haud periit; Ultrix Dextra Dei quo tardius exit ad iram. Hoc gravius tantem, cum furit illa, ferit.“

Ümbertõlgitud on nõnda:

„Wõta minust eesmärku! pattude ohjad pihus pidada. See kuulus maa, mis Sakslased on oma alla heitnud, siin on, minu lööptus ja pime pattude himu igatsus ja hirmus rahwa piinamine, need kolm on mind õnnetuse sisse tõuganud, need kolm on enne ka kuuljad kuningriigid ümber lüükanud, need kolm on ka süüdlased minu leinamisest; ma kahetsen seda wäga, ja oh häda; nüüd on juba hilja, ma kahetsen, et ma nii palju olen ülekohut teinud ja nüüd, mis on jellest kasu, wärawaid weel finni panna, kui kari kaduma on läinud; ja ometi, kes sina armas õde õnnelikus Germania maal elad, ole mõistlik ja wõta õpetust minust, pattude ohjad peus pidada. Seni kui saatused sind maailmas kannab, pead sa hää soowimiste järele nõudma. Kes õigel ajal saatuse sõna kuuleb, ei lähe mitte hukka; mida hiljem Jumal oma kättemaksuwad kätt wihale wälja sirutab, seda raskem on seda kanda, kui ta ärritatud on.“

Häda ähwardas tulema, aga mõisnikud waidlesiwad nagu kilplased tühja asjade pärast. Nad pidasiwad nõuu, kuida üks mees, kes mitte mõisniku sugust ei ole, ennast tantsimise juures mõisniku sugu neitsiga peab üles pidama. Pääle selle sõitsiwad kuu aega ühest maapäewast teise pääle ja pidasiwad nõuu, kuida asja parandada, et sõda Wene maaga ei tuleks

ja wiitsiwad ainult sellega oma aega, kuna oleks wõinud ennast sõja wastu walmistada. Wiimaks kutsuti abi Saksa maalt ja paluti ka Saksa keisri poolt. Nõndasamuti tahtsiwad nad ennast Rootsi ja Poola kuningaga ühendada, aga kõik läks nende kange kaeluse ja rumaluse pärast nurja. Waimulikkude ja ilmalikkude wahel ähwardas kodusõda ka weel tulema. Wiimaks saatsiwad saadikud Moskwa suurwürsti juurde kaupa tegema, kes ühte puhku maksu nende käest nõudis. Kaup ei läinud kofku, ja et Wenelased nüüd oliwad juba hiljuti sõdades ennast hästi harjutanud, sest Iwan Wasiljewitsch oli Astrahani ja Kaasani kuningriigid ära wõitnud ja Wene maaga ühendanud. Ka Riia piiskop äsfitas omalt poolt Iwan Wasiljewitschi taga, et Wene kirikud 'pole üles ehitatud, mis Luteruse usulised ära lõhkunud jne. Tartu Sakslad petsiwad suurwürsti, lubasiwad temale maksu maksta, aga ei täitnud oma lubamist; abi ei saanud nemad teiste riikide poolt ka mitte. Sabaga täht oli taewas, mis selle aegse eba-usulise rahwale sõjahirmu weel enam pääle ajas ja üks iseäraline inimene Jürgen tuli palja jalgu ja ilma riideta Saksa maalt ainult särgi wael siia Balti maale mõisnikkude juurde, nende meelt paradama; tema ütles: „Mõisnikkude pattude pöörmiseks olen ma siia tulnud.“ Ta ei tahtnud miski andeid ega ka riiet; kõige kangema külmaga käis ta igal pool ilma riideta ja palja jalgu. Kui just süüa tahtis, siis tegi enne selle eest tööd ja palka ei wõtnud ta oma töö eest ialgi, ta tegi ühe päewaga nii palju tööd, kui teine kolme päewa sees oleks teinud. Wi-

maks kadus tema Narwa ja Rakwere wahese ära ja ei teadnud keegi ütelda, kuhu tema jäi.

1558 a. 22. jaanuaril tulivad Wene sõjawäed 40,000 mehega ühe Tatari kuninga tšar Sigaley juhatusel Liivi maale ja just sellel ajal, kui üks kuulus rüütel nii toredaid pulmi pidas, mis enne veel ialgi polnud kuulnud ega nähtud. Sigaley oli üks hirmus werejanuline inimene; käis terve Liivi maa oma sõjawäega läbi ja osalt ka Wiru kreisi kuni Narwa linnani. Mis ette juhtus, põletas ta kõik ära. Noored tüdrukud said ära häbistatud ja wiimaks surmatud. Inimesed kõik, keda kätte saadi, noored ja wanad, said ära hukatud kõige kole dama piina teel; külje pääle löigati hauk, pandi püüsirohtu sisse ja süüdati põlema, mis õnnetut tükkideks lõhki tükks. Väetid lapsed pisteti nagu silgud aiateiwaste otša. Narwa linn sai ära põletatud ja kõik maataja tehtud. Siis kirjutas Sigaley weel Liivi rüütlitele kirja järgmistele sõnadega: „See teeb mulle kahju, et Liivi maal sai nii palju werd walatud, aga rüütlid mäletagu, et nad seda on ära teeninud oma pattudega, sest et nad suurwürstile mitte maksu pole maksnud ja teda igapidi petnud.“

Wene pääsõjakorter pandi Swangorodisse Narwa juurde, kust ka kõik Wene wäejaod juhata tud said. Rakwere, Toolse ja kõikide teiste kindluste vogtid ehk walitsejad paniwad plehku. Rakwere linn oli sellel ajal väga rikas ja lustiline; priisati ja elati toredasti, kui rikas mees ewangeliumis. Rusowius kõneleb sellest linnast järgmisel wiisil: „Pole kusegilgi nii Sumalakartmata rahwast kui Rakweres, aastat

otša ei käi juurem jagu keegi kirikus, millest nad weel awalikult kiitlewad, nagu ühest wahwast teost; kui furd kirikisand kantsli päält neid hurjutas, siis läks linna vogt ja sõimas teda selle eest ristati ja põigiti läbi.“

Wiimane orduvogt Huen v. Musterash elas wõõraste abielu naestega pordu elu, mida ka teised järele tegiwad; lakkumine, purjutamine, prassimine, peksmine, mõõkadega pistmine ja kõik kelmistööd oliwad kiidetud ja auu sees; oli keegi kogemata riidlemise juures armi näo pääle saanud, siis kiitles sellest, kui kuld-ketiist ja sai temale auuplats ja eesdigus joomapaitades antud. Terwel Gesti maal oli wanafonaks wõi jutu jätkuks jaanud, kellel arm näo pääl oli: „tema wõib Rakweresse minna teistele ette tantsima.“ Seda Rakwere ülekohut karistama oli saatud Sigaley walitsenud. Ta tuli Narwast Rakweresse ja lõhtus jälle kõik awalikud majad ja hooned maha. Nendest kiwidest wõttis ehituse materjali ja tegi nimetatud linna kantsi kindlaks. Juuni kuu sees 1558 a. läks tšar Sigaley Tartu alla, talupoegadele andis ta siin armu ja wõttis neid oma kaitsemise alla, aga Sakšu nuhtles tema, teda aga kätte sai, neil lastis ninad ja kõrwad ära lõigata ja käed otšast ära rainda. 19. juulil andis ennast Tartu linn Wene walitsuse alla. Sigaley lastis kõik kuld- ja hõbe-asjad Moskwasse saata ja wäga palju kallist kaupa; ainult üks rikas mõisnik kaotas ükspäine 80,000 taaldris puhasst raha, furnute hauad saiwad läbi otšitud ja kõik furnud, kellele wana wiisi järele kallid chteasju hauda kaasa oli pandud, ära riisutud. Tartu linna elanikka ei lastnud Sigaley kedagi oma juurde tупpa

tulla, kes Moskwa suurwürsti alamaks endid wanduda tahtsiwad, wõisiwad wanduda, kes mitte ei tahtnud, wõisiwad oma teed minna, mida siis ka palju waimulikka ja muid linna kodanikka tegiwad.

Rüütliid jaatsiwad Daani maale kuningalt abi paluma, mis nad aga ei saanud. Selle aja sees, kui Wenelased osalt Eesti maa wõitnud, oliwad nemad siis ka hää salgakese sõjamehi kogunud ja tuliwad Tartu linna Wenelaste käest tagasi wõitma, mis neil aga korda ei läinud, waid ainult ühe Wene würsti wõtsiwad wangi, kes hästi Ladina keelt rääkida mõistis, mis kõik imeks selle aja Wenelaste kohta paniwad.

Lõpetuseks saatis Iwan Wasiljewitsh täielise teatuse Piiri maa ordumeistrile, niisama ka Saksa maa keisrile, Ferdinand I., et tema olla selle pärast BaltiSakslastega sõda hakanud pidama, et nemad Wene kirikuid Tallinnas ja Riias, mis ära lõhutud oliwad, mitte pole üles ehitanud ja ep ole Wenelasi Balti maal lastnud kauba asju ajada wõdramaa kaupmeestega ja wõdramaa inimestele, kes tahtnud Wene maale rännata, passijid ei ole andnud, ega oma maast neid läbi lastnud minna.

Just sel ajal sai uueks wäemeistriks

Gotthart v. Kettler,

kes auusa ja wahwa meelega mees oli. Tema hakkas soldatid koguma; andis pandiks Preisi herzogile Grubeni lossi oma ümberkaudse mõisadega, nõndasama ka Keila mõisa Tallinnaga; wiimse eest sai 30,000 riigi taaldrid. Pääle selle saatis Saksa maale jaadikud,

keisri juurde abi paluma, aga abi nemad ei saanud, waid selle wastu hää pää täie augutada; selle pärast et Balti rüütlid rahu ajal nii mõistmata kombel elasivad, nii hästi igapäiwases elus, kui oma walitsuse asjus.

Wene suurwürist selle wastu kutjus igalt poolt oma maale, kust aga sai, wõdrast maadest: ohwitserid, sillameistrid ja kõiksugu ametnikka. Kõige rohkem kogus rahwast Schotti ja Saksa maalt Wene maale kokku.

130,000 Wenelast oli Tartu maakonda laiali laotatud, põgenesivad aga kohe tagasi, sest nende kõrwu kõlas Meklenburgi herzog olla Balti maale tulemas ühe suure sõjawäega, mis aga mitte tõsi ei olnud. Enne kui Wenelased ära läksiwad, põletasid, tapsid ja rüüstasid, mis kätte said, kõik ära.

Ordu wäemeister saatis kaks korda saadikud Poola kuninga juurde, abi paluma, mis küll lubati, aga täitmata jäi, niisamati ka Rootsi kuningas ei wõtnud Balti rüütlike palwet kuulda.

Daani kuninga poja, herzog Magnuse pääle oli neil üksford lootus, kes Saare maa piiskopkonna oli ära ostanud.

Wäemeister ei sallinud aga seda, sest ta sai aru, et rüütlid soowisid teda omaks würistiks walitseda. Nimetud herzogil oleks küll hästi korda läinud Moskwa ja Balti rüütlike wahel lepingud teha; sest Daani ja Wene maa wahel oli suur sõprus.

Peaaegu oleks wäemeistri ja prints Magnuse wahel sifemine sõda tõusnud; esimene aga nägi, et

hädalised ajad maal olivad, selle pärast pidi püüdma leppida ja järele andma.

Selle aja sees kui Poola ja Rootsi riigi poolt abi oodeti ja kodusõda oli tulemas, wõtšivad Wenelased Wiljandi kindluse, kus wana wäemeister Fürstenberg elas, oma alla; kindlus sai losši kaitšjatešt meelega ära antud ja tingimised tehtud, et igaiüks äraandjatešt wõiwad prii ära minna ja niipalju wara kaasa wõtta, kui keegi jõuab seljas kanda, mis ka Wene poolt sai lubatud, aga mitte täidetud, selle pärast, et kelmid äraandjad olivad Fürstenbergi, wana wäemeistri kastid ja kummutid lahti lõhkunud ja kõik tema käest ära rööwinud. Hull Sakšu ja wana elatunud wäemeister seltsis saiwad Moskwa saadetud, kus juba enne Läti maalt teisa palju ees oli ja mööda linna ümber weetud ja rahwale röömuõisuks näidatud.

Kaks Astrahani ja Kaasani printsi, kes ka Wene maal wangis olivad ja päält waatama olivad toodud, süllitasiwad Sakslastele wastu filmi ja ütlesiwad: „See kuulub teile ära, teie Sakša maa koerad. Teie olete Moskowlastele witsa kätte andnud, miska nad meid enne lõiwad ja nüüd nuhtlewad nad teid niisama.“

Pärast wõidurõõmu wiidi wana Fürstenberg ja Tartu piiskop Hermann ilusa wüerstliku korteri, kus nad hästi saiwad üles peetud kuni suriwad. Teised wangid, oli see rüütel ehk soldat, saiwad iga päew mööda uulitsaid weetud, piitsadega peksetud ja wiimaks miidadega furnuks löödud, mõnel kermega pääd otšast ära raiutud ja kaarnatele wälja pääle sөөgiks wisatud. Njakiri ütleb: „Sumal nuhtles rüütlid selle eest, et

nii hästi nemad, kui nende wanemad, armetumal ja hirmjal kombel Gestlastega oliwad ümber käinud."

Benelased oliwad oma pääkorterid niüüd Wiljandisse pannud ja jaotasiwad oma sõjawäe kolme jaku, tats jagu jäiwad Diivi maale kantšiid ja kindlusi sisse wõtma ja üks jagu tuli üle Läänemaa Tallinna alla. Lääne maalt läbi tulles riisusiwad ja wõtsiwad kõik ära, mis kätte saiwad. Ja just siia Lääne maale oliwad palju midisnikud oma wara forjanud, selle arwamisega et waenlane sellesse ei saa puutama; sest, et nimetatud maakond Daani kuningaga wenna jagu oli, kes niüüd Saare maa piiskopkonna pärija ja Wene maa sõber oli.

Kui Benelased Tallinna alla jõudsiwad, paniwad endid laagrisse Harju pere juurde; kuhu rüütlid ja Tallinna walitsus oma soldatite ja suuretükki kuulidega neid teretama läksiwad, kes aga werise päädega tagasi saiwad Benelastest löödud.

Pääle selle tegiwad talupojad Harju ja Lääne maal rüütlite wastu selle põhjuse pääl mässamist, et neil oma herrade poolt sõja ajal midagi abi ei ole, ehk küll juures orjuses oliwad olnud ja peawad olema; sellepärast raputasiwad rüütlite walitsuse seljast maha.

Nemad põletasiwad juba palju mõisaid ära, saiwad aga Kolowere lõssi juures rüütlitest ära nõidatud ja nende kaptendid (päälikud) Tallinna toodud ja pääd otjast ära raiutud. — Selle wahel ajal kui Benelased oma foodu wõitsiwad ja talupojad mässasiwad, tingisiwad Wiru ja Harju rüütlid ja Tallinna walitsus, et Rootsi kuningas

Griik,

nimetatud maad oma kaitsemise alla võtaks ja neid wenelaste eest kaitseks, mis pääle wiimaks Rootsi kuningas rüütlite kaubaga kokku läks, kus rüütlid tingimiseks tegiwad, et nad wana wiisi omad mõisad igawesti pidiwad püranduseks saama. Ordu wäemeister ei tahtnud küll Rootsi walitsuse alla maad anda, sest et ise juba Poola kuningaga kauplemas oli. Eesti maa rüütlid aga oliwad juba kõik walmis teinud Rootsi kuningaga, nii et enam ära ei wõinud ütelda. Tallinna kindlust ei annud aga komandant mitte enne ära, kui sai sõjaga Rootslastest wõetud.

Juust jelsamal 1562 aastal oliwad ka Poola saadikud Riias ja saiwad würst Razewilli toimetusel Poola sõjawäed linna sisse lastud ja ordu wäemeister Gotthard v. Kettler Siivi ja Kuura maa herzogiks tõstetud, kes siis Poola kuninga nimel nimetatud maade üle pidi walitsema. Sellega oli siis, mis mitmele wee silma ajas, ordurüütlite walitus Balti maal nende õnnetuseks, igawesti lõpetatud, kes üle kolme saja aasta oliwad walitsenud.

IV.

Uus jagu walitsusest, rüütlitega kõrwi.

Nagu öeldud 1562 lõppis ordu rüütlite walitsus Balti maades, pärast seda kui neil — rüütritel — 48 wäemeistrid oli walitsejaks olnud. Nüüd hakkasid kolm wägewad kuningriiki, Wene Poola ja Rootsi Balti maa pärast kui ühe kalli kiwi pärast heitlema, mis meie maad mitu kümmend aastat alaliseks sõja platsiks muutis. Igauks ülemal nimetatud riikide walitsejatest arwas omal suurema õiguse olema Balti maad päranduseks saada. Sii juurde tulid weel neli wäiksemad osa nõuuandjad, nagu wiimne wäemeister Gothard v. Kettler selleaegne Kuura maa herzog, ja Saare ning Lääne maa omanik herzog v. Holstein, kes Tallinna pääle keelt niilpsas. Wiimne Riia pää piiskop Margraf v. Brandenburg ja ordu wäemeistri abi herzog v. Meklenburg, kes Poola maa alla milgi kombel heita ei tahtnud ja selle pärast Saksa maa keisri juurest abi otsis. Pääle nende segasid endid Daanlased ka weel meie maa asjade sisse ja purustasid Rootslaste mere laewastiku 1562 enamasti kõik ära. Üle selle olid weel wäiksemad piiskopid ja rüütliid Balti

maal waemus ja heitsiwad maa tükkideste, kui Rooma sõja mehed wanal ajal ühe suuremehe kuue pääle, liisku. Sellest wõiwad lugejad nüüd küll arvata, misjugune elu rahwal siis siin maal oli, kus üks sõjawägi tuli teine läks ja kõik üheteisele püüdsiwad nii palju kurja teha ja maad laastata inimeste tapmisega kui wõimalik oli. Et sel ajal weel armutumad suured metsad ja laaned oliwad, selle pärast leidis siis üks osa rahwast pelgu paika sügawas metsades, kuhu sõjawägedel wõimata oli saada, mille läbi nad siis oma elu lühema ehk pikema aja pääle alal wõisiwad hoida.

Poola kuningas Sigismund August kirjutas ropu kirja Rootsi kuningale ja nõudis, et tema Gesti maad ilma waenuta ära annab; wiimne kirjutas niisama-juguse sõimukirja esimesele wastu. Swan Wasziljewitsh kirjutas Rootsi kuningale ja nimetas ennast Sumala asemikuks maa pääl, lubas tema kuningriigi pi-huks ja põrmuks teha, koti kaasa wõtta kuhu Rootsi kuninga pää paneb, kui otjast ära saab wõetud. Poola kuninga ja Wene kuninga wahel oliwad kosja kaubad, sest Swan Wasziljewitshi esimene abikaasa oli ära sur-nud ja ta soowis Poola kuninga õde omale. See aga nõudis, et auujärje pärijad pidiwad teise abikaasa s. o. tema, Poola kuninga õe, lapsed olema, aga Swan ei tahtnud seda ja selle pärast ei läinud kosja kaubad kokku. Seda teotust tõttas nüüd Swan 300,000 sõ-jamehega Poolakatele kätte tasuma. Wõitis lühikese ajaga Polotsko linna ära, lastis hulga inimesi ära tappa, ja pääle selle armetuma suure hulga warandust Mosk-wasje wiia. Ta oleks ka pea terve Littawi maa

oma alla heitnud, aga kõik Balti ja Poola seisused olivad Peterkau linnas koos, kuninga auujärjepärimise pärast nõuu pidamas. Nõuukogu pettis Wene kuningat ja saatis saadikud Moskwasse tjaari juurde ja palus sõda üheks ajaks seisma jätta, sest neil olla nõuu teda ehk üht tema printsidest Poola kuningaks walitseda. Selle pääle pööras siis ka Iwan Moskwasse tagasi.

Selle aja sees kui ülewal nimetatud seltsid Peterkaus nõuu pidasiwad wõitisiwad Rootslased palju lossisid ja kindlusi Gesti maal ära, ja ka Magnus Holsteini maad Haapsalu linnaga; kust nad palju warandust saiwad ja paniwad oma sõjamehed ja walitjuse sisse. Nõnda saiwad, ütleb Rusjowius: see Haapsalu munkade Kõng- ja Paali-papid ära kaotatud. Ka kiriku kellad wõtisiwad Rootslased Haapsalust kaasa ja walasiwad nendest enestele juuritükka. Aastal 1563 tuli Kuura maa herzog Läänlastele appi, ja Rootslased, kes Kolowere lossi ümber piirasiwad, pidiwad taganema ja jätsiwad neli munki, ühe koera ja ühe laulu-neitji, keda Haapsalust oliwad kaasa wõtnud, herzogile maha. 1564 tõusis Kuusalu kihelkonnas üks talupoeg üles, kes ütles ennast prohwetit olema ja õpetas, et neljat päewa peab pühaks pidama, sest meie Isjand olla ükskord oma elus abi otfinud, mis ainult neljas päew olla temale andnud. See usk laotas ennast rutulise ajaga üle terve Gesti ja Liivi maa ja tuuris mitu põlwe rahwa seas edasi. Ka nende riidade kirjutaja mäletab weel kui naesterahwas neljapäewa õhtudel ei kedranud ega willu-kraasinud. 29. mail ja 24. juulil oli Rootsi, Daani ja Lübecki kaup-

meeste wahel mere lahingud, kus Rootslased wõitjaks jäiwad. Wenelased kihutasiwad rüütliid omaft mõisa-dest ära, ja et Riia maa rüütli jeltz Poola tingimiste sihil lõpetatud oli, siis kogusiwad nimetatud mehed endid Riiga ja walitsefiwad isekeskis enestele pääli-
 kud, tuliwad Tallinnasse ja andsid endid Rootsi sõja-
 wäe teenistusesse. Need rüütliite üle jäänud sõjawäe
 jätikesed nimetasiwad endid Liivi maa mõisnikkudeks.
 Riiaft Tallinna poole tulles jäi üks kaunis suur jeltz
 neid Pärnu linna korterisse. Ühe õhtu = pidu pääl,
 raeherra juures, kuhu palju Rootsi ohwitserisid sai
 wõõraks palutud, kus ka nimetatud Liivi mõisnikud
 oliwad. Kui kõik endid purju pannud ja magama
 ninunud oliwad, tapsiwad Liivi mõisnikud hulga Rootsi
 ohwitserisid salaja pääle karates ära ja kui kedagi
 Rootslast linnas kätte saiwad, pistiwad mõõgaga läbi.
 Selle mäsju juures lastis keegi kogemata püssi, mis
 läbi Rootslased kindluses üles ärkasiwad ja mõisnikud
 weriste päädega minema peksiwad. Tee pääl Riiga
 tagasi minnes — kes aga nendest weel Rootslaste
 küüsi langes, selle eluküünal sai wiibimata ära kus-
 tutatud. Ja kõik teised Sakslased, kes nüüd weel Rootsi
 teenistuses oliwad, saiwad ametist lahti lastud ehk wõt-
 siwad ise endid lahti, kui nägiwad et asi juba nii kaugele
 oli läinud, et neid nende äraandja waimu pärast keegi
 enam ei uskunud, ega teenistuses tahtnud pidada. Nad
 ühendasiwad endid Kuura maa herzogiga ja tuliwad
 Koluwere lossi temaga ümber piirama, tegiwad enestele
 toredad ja kindlad telgid, nagu oleks eluks ajaks seie
 elama tahtnud jääda ja endid pulma pääle walmistanud.
 Rootslased tuliwad aga 600 ratsja sõjamehega, kihu-

tasivad Saks-lased minema ja wõtsivad kõik nende sõ-
jalaagri juure waraga ära, kus juures Saks-lased kõik
oma woodid ja sulgest magadis-riided kaotasivad, mille
üle Rootslased nalja heitsivad. Kui Wene kuningas
Iwan Wasiljewitsch seda kuulda sai, et Sakjad Pär-
nus niisugust äraandmise tempu oliwad teinud, wi-
hastas ta kõige Sakste üle ja lastis Tartust kõik Sak-
jad kas Siberisse Astrahani ehk Kaasani kuberman-
gudesse wangi wiia, arwates, et nemad wõiwad ju
tema linna niisama waenlaste kätte mängida.

1565 ja 1566 oli alaline sõda Kuura maa
herzogi ja Rootslaste wahel, kus wastastikku wäikesed
sõjajalgad üksteise maad käisivad riiumas ja jälle
ära lätsivad oma pääforteritesse. Herzog Gotthardt,
kes ikka weel waheajal oli jõudnud Pärnu linna oma
käes pidada, sai nüüd igalt poolt Rootslastest nii pi-
gistatud, et januaril 1566 Pärnu linna täiesti maha
jättis ja Lääne maa, mis iseenesest juba küll paljaks
oli tehtud, ära laastada lastis ja kõik kohad weel
läbi käia ja mis wõtta oli, ära rööwida ja põletada
mis kaasa ei sündinud wõtta, ja inimesed ära tappa,
kes aga kätte juhtus. Selle pääle sõitis herzog Riiga
ja jäält Preisi maale, kus ta ühe õrna Preisi print-
sessiga Anna von Meklenburgiga röömsaid pulmi pidas,
sellest hoolimata, et ta käed alles hilja werest aua-
sivad. Kewade poole tuli ta tagasi Kuura maale oma
abikaasaga, kus teda mõisnikkudest väga armjasti sai
wastu wõetud. Selsamal ajal hakkas Tallinnas jälle
katku haigus möllama, kus palju Rootsi sõjamehi
surma saiwad. Juuli kuus sel aastal ajas Rootsi
sõjalaewastik Daani ja Sakja maa 200 kaubalaewa

oma sadamasse ja wõitis Hohlandi saare all Daani sõjalaewastiku ära, kus 16 laewa kaljude ja liwa pääle puruks läksiwad, kats admirali ja 9000 sõjameest surma saiwad.

Kuura maa herzog hakkas pärast oma pulmi riigiasju igapidi parandama. Siwi maa rüütlid tõstsiwad aga kaebtust kuningaga Sigismundi juures herzogi pääle, et tema olla Poola maa waenlastega ühes nõuus ja palju muid teisi kaebtusi, mis aga kuningas ei uskunud, waid ainult umbusaldust tema sees äratas, nii et Siwi maa kuberneeri amet tema käest ära wõetud sai ja üks Poolakas sinna ametisse pandud.

Januaril 1568 läks Rootsi sõjakindral Kurjel Riia ja Lemjali linna ja lastis jäl hulft Poolakaid ära tappa. Selle wastu tuliwad Poolakad Gesti maale, riiusiwad, põletasiwad ja tappiwad kõik, mis kätte saiwad. Ruunawere weski juures Lääne maal oli lahing, kus Rootslased pika wõitluse järele wiimaks löödud saiwad.

Just sellel ajal pidasiwad Wene kuningaga Iwani oma ligidalt sugulased nõuu, üht osa Wene maad Poola kuningale kätte mängida, mis tarwis wiimane 60,000 sõjameest oli kogunud ja teatud koha pääle ise nendega tõttas. Iwani poolwenda, kes ise ka äraandjate seltsis oli, südame tunnistuse walu pärast, tunnistas jeda äraandmise plaani kuningale ülesse. Iwan lastis süüalused ja kõik osawõtjad hirmsa piinamise teel ära hukata; ka nende sugulased, sõbrad, naesed, lapsed, sulased, tüdrukud, mõisad, külad ja mis ialgi weel nende nime oleks wõinud meelde tuletada, maa päältgi ära kaotada.

Et üleval nimetatud äraandmine nurja oli läinud, siis pidi muudugi Poola kuningas oma sõjaväe tagasi wiima. Waen tuuris ikka ülemaal nimetatud nelja kuninga wahel wana soodu edasi ja kus mahti saiwad, tapsiwad ja riisusiwad üksteise rahwast ja maid, et üksigi sulg ei jõua seda häda ja wiletsust ülesse kirjutada.

Sügisel 1568 tuliwad Liwi maa mõisnikud salgas Lääne ja Harju maale, põletasiwad ja tapsiwad, mis kätte saiwad. Sellel ajal liikkas ka Soome maa

herzog Johann

oma wenna Geriki Rootsi trooni päält ära ja sai ise tema asemele kuningaks. Teised wõitlejad riigid arwasiwad, nüüd ehk tuleb rahu mõne nende wahel, aga wõta näpust, Johannil oli küll nõuu Doanlastega lepingut teha ja püüdis ka Wenelastega sedasama, mille tarwis saadikud Wene maale saiwad saadetud, keda aga Iwan Wassiljewitsch peksta lastis ja kõige rahwa õiguste wasta wangi panna. Wene teenistuses oliwad sellel ajal kaks kawalat Sakslast: Johann Taube, ja Ebers Kruse, kes Iwani juures suures oonis seisiwad ja temale ka palju häid teenistusi tegiwad. Nimetatud mehed püüdsiwad esiti Tallinna Wene walitsuse alla awateleda — nagu suurem osa Gesti maad juba oli — aga see ei läinud neil korda; siis pakusiwad nemad Kuura maa herzogile hääde tingimistega Liwi maa kuninga krooni, see aga sai nende pettusest aru ja ei wõtnud nende pakkumist wasta. Nüüd hakkasiwad nad Saare maa herzogi Magnus v.

Holsteiniga kaupa tegema, kes siis ka nende ette kõnelbud tingimistega leppis ja valmistas ennast Moskwasse minemise tarwis. Nõutult aga hakkas Iwan ise oma alamaid hirmsal kombel Marwas, Nowgorodis ja Pihkwast tapma. See temp ehmatas herzog Magnus v. Holsteini esiotsa ära, nii et asja lõpetust Tartus ära võtama jäi. Magnuse auuohnus ei andnud aga järele, waid läks siiski Moskwasse Iwan Wasiljewitshi jutule, kes teda wäga lahkesti terwitas. Selle aja sees, kui herzog Magnus Moskwas wüibis ja suure auustusega üles peeti ja kuningaks üle Liwi ja Gesti maa nimetatud sai, kus Iwan wäga rõõmus näitas olema ja lubas kõik Saksad wangist lahti lasta, ning neile iseäralised eesõigused anda ja neid auustada, oliwad mõlemad Rootslased kindral Kruuseli juhatusel oma isamaa waenlaseks saanud, mis aga tühja läks ja kurjategijad saiwad kõik nuheltud. Gesti maal oli nüüd kaks parteid, kes algõpmata maad riisusiwad ja rahwast tapsiwad. Herzog Magnus omalt poolt Wenelastega seltsis ja Rootslased üksi omalt poolt. Sõimene saatis weel ühe salga Wene wäge Soome maale, kes jälle üks hulk talupoegi ära tapsiwad. Et nüüd meie talupoegil enam elu kusahil ja ka midagi suhu pista ei olnud, siis hakkasiwad nad ise oma jõudu katsuma; wõtsiwad nuiad ja tappa-riistad kätte ja kus iales waenlasi kätte saiwad, hukati ära. Mudise jõe ääresgi hukasiwad talupojad 600 waenlast ära. Herzog piiras 30 nädalit Tallinna ümber ja ometi ei tulnud sellest midagi wälja ning pidi sellesama ninaga tagasi minema.

1570, 16. Septembril tuliwad jälle Wenelased Tallinna alla, löiwad endid teliskopli laagrisse, purustasiwad sel ajal sääl olewa ilusa metsa ära, pidiwad aga tagasi pöörama, ilma et midagi oleksiwad wõinud teha. Enne ära minemist tapsiwad nad Kivilu Teg-feueri lossis mõned mõisnikud ära ja wõtsiwad nende wara kaasa. Sel kombel riisusiwad ja laastasiwad nad terve aasta Gesti maal. Teisel aastal 1571 6. Januaril wõtsiwad kõik oma jõud ja nõnud kokku tuliwad kolmat korda Tallinna alla ja lastsiwad mitu päewa järgi mööda suuretükkidega linna pääle, rikkusiwad kalaturul kiriku ära ja tegiwad kahju mõne pommidega Olewiste kirikule. 3. Februaril saatsiwad nemad 2000 reekoormat riisutud wara Gesti maalt Wene maale. Talupojad oliwad nendest Harju ja Järwa maakondades nii paljaks tehtud, et süüa, ihu katet, ega pääwarju neil ei olnud. Rootslased oliwad nüüd oma sõja Daanlastega lõpetanud ja Wene tšaar Poolakatega lühikese aja pääle rahu teinud, et siis kõik oma jõudu kokku wõtta Balti maade ära wõtmise tarwis. Herzog Holstein, kes siis Wene teenistuses ühe osa Riivi maa mõisnikkudega seltsis oli ja Põltsamaa lossis korterit pidas ja et kõik ümberkaudu maa ära laastatud oli, aga ülespidamist ei wõinud saada hulga rahwale, mis tema juures oli, selle pärast läks herzog Magnus Tartu linna ühe osa oma wäega elama, aga teine osa rüütlid wõtsiwad Uba kalu küla juures Wittensteini lossis korterit, kust nad algloomata talupoegi rüüstamas käisiwad. Uba kalu rüütlite esinik oli Jürgen Tiefenhausen. Sakobi päewa ajal hakkas jälle Tallinnas katku haigus rahwast tapma

ja pääle selle suur nälg rahwast piinama, nii et järgmine mõistuseõna sel ajal igal pool kuulda oli: „Suurmal on kõige maailma nuhtlust Balti maade pääle saatuud.“ — Sel aastal saiwad ka kõik Saksad Tartus ära tapetud ja nende wara riisutud, selle pärast et paar rüütlid oliwad waenlastega kokku mänginud, mis teistele niisama õnnetust kaela tõmbas.

1572, 1. augustil tuli Rootsi kuningas Johann Tallinna, oma maakondasid waatama ja temaga seltsis Pontus de la Garde suurema oja Rootsi sõjawäega ja hakkas tugewamini Wenelastele naha pääle käima. Sügise novembri kuul tuli Wene tšaar ise 80,000 mehega Liivi maale. Kust ta läbi läks, sai kõik tule ja mõõgaga maa päält ära kaotatud. Eesti maale jõudes sai tema sõjawägi mitmesse liiki laiali lahutatud losjifid ja kantšifid sisse wõtma. Keda Iwan mõisnikkudest kätte sai, lastis kõik piinamise teel ära hukata.

12. aprillil sai herzog Magnus Nowgorodis Liivi maa kuningaks kroonitud ja tema pulmad säälsamas peetud, Wene printsessi Maria, Iwani lelle-tütrega. Iwan oli ise oma kabe printsiga pulmas, kus ta wäga palju lusti ja nalja tegi ning naljakaid tantšufid tantšis. Kord istus tema mõne noore munga juurde ja laulis nendega seltsis Utanifia usu-tunnistust, kuhu juurde ta pulgaga takti löi ja kui mungad ei jõudnud nii ruttu kaasa laulda, siis löi tema taktikepiga, nagu muudgi kannatamata laulu-juhatajad, ühe teise järele meestele kõrwu mööda, nii et weri pääd mööda maha jooksis.

Mis weel 1572—1584ⁿⁱ Iwani surmast saadik temast ütelda on ja meie Geshlastesse puudub, jutustan siin lühidelt ainult seda, mis tähtsamad asjad on.

Rootsi kuningas oli omale Schotlasi abiks toonud ja Balti maa mõisnikud, kes niisama igapidi sõja tarwis kõlbmata olivad, kui esimesed ja ühte puhku mäsšamist tegivad, waenlaste poole üle läksiwad ja enam Rootslastele kahjuks kui kasuks olivad. Nime-
tatud Rootsi abid läksiwad isekeskis karivupidi kokku. Näituseks: Rakvere linna ümber piiramise juures läksiwad mehed riidu, kus mõisnikud 1500 Schotlast, jalawäge, maha raiusiwad ja ainult 80 meest järele jätsiwad. Schotti ratsawägi waatas päält, kui nende wendi tapeti, ega julgenud appi minna, nagu tehes, nagu 'poleks see nendesse puutunudgi. Maa oli enamasti nüüd juba kõdigi losside ja kindlustega Wenelaste käes ja Rootsi sõjawägi oli nõrgaks jäänud, siis käisiwad mõisnikud, kes Rootsi teenistuses olivad, Järwa, Wiru ja Tartu maakonna läbi, tapšid, põletasid ja rüüstasiwad kõik ära, mis kätte saiwad ja ette juhtus. Selleaegne ajakirjanik ütleb, et mitte üht koera ega kassigi ei jäänud järele.

Lääne maa lossid olivad weel osalt Rootslaste käes, kuhu sisse rüütlid elama asusiwad, ja üsna rõõmsasti elasiwad ning iseendid kui koeri püstolitega maha kõmmutasiwad.

Ümberkaudse talupoegadega käisiwad nad niisama hirmsal kombel ümber, kui Moskwa tšaar Iwan. Sügise selsamal aastal wõitsiwad Riiglasjed ühe kuulsa mereröõwli, Munkbet, kinni ja wiskasiwad üle parda

merde. Et Liivi mõisnikkudel Rootsi walitjuse käest palka saada oli, mis filmapill ära maksta ei jõutud, siis andjivad nad Lääne maa loşfid Daanlaste kätte, kes neile 800 guldnat lubas ja kui nad Saare maale, kus Daani walitseja elas, läkijivad raha jaama, ei antud neile midagi, sest ühe osa sellest rahast pärifiwad Tallinna kaupmehed, kelledele rüütliid wõlgu oliwad ja teise osa Lääne maa talupojad, keda nad oliwad riisunud. Siin oli nüüd mõisnikkude oma kurjus iseennast lõõnud.

1575 tuli hull Wenelasi ja Tatarlasi Tallinna alla ja põletajiwad ilusa Brigiti kloostri ära, wiisjivad nonned wangi ning tapjivad talupojad, kes sääli oliwad pelgu paika leidnud, naeste ja lastega ära. Rahwas oliwad paksudes metsades warju paikades suure lume sees elamas, kust neid Tatarlased ja Wenelased ülesse otşijiwad ja ajajiwad kui loomad ees Wene maale wangi.

1576, 12. Webruaril wõtjivad Wenelased Hapsalu loşfi ära, mis Saksa mõisnikkude kaitsemise all oli. Kui Wenelased linna loşfi jisse läkijiwad, kus ühes loşfi toas üks selts rüütliid lusti pidajiwad, kus üks mõisnik paar nägusad neiud weel põlwe pääl hoidis. Üks noor Wene würst ütles Heinrik Poismannile, herzog Magnuse kammerjunkrile: „Mis inimesed Teie Sakslased ometi olete, kui meie oleksime jäärase kindluse nii hõlpsast waenlasele ära andnud, siis poleks meie julgenud maailma ees oma filmigi enam üles tõsta ja Teie mängite weel neiudega, Teie Sakslased ei tunne häbi ei auu.“

Palju wiletsust ja õnnetust oli üle Balti maa tulnud, inimesed, kes enne siidi, sametit ja briljantide kandmist, olivad alasti ega wõinud enam oma ihugi katta. Ruskowius jutustab ühest rikkast prouast Anna v. Tiesenhausenist, kellele wõdralt maalt sai kleidimeister kutsutud ja terve Liivi maa rääkis sellest kleidist. Tema rikkus oli armuta suur ja kui wiimaks Haapsalus ära suri, siis ei olnud enam särki, ega palakat, millega puusärki oleks wõinud panna, waid sai alasti hauda pandud, mis üle waenlased weel pilkasiwad ja naljatasiwad. 26. juulil 1576 läksiwad 50 waejeks riisutud talupoega ja langeiwad Orrentali külas 400 Tatarlase pääle, nende päälehahtamine olnud nii mehine, et suurem osa Tatarlasi ära tapsiwad ja riisusiwad palju asju nende käest omale, kus ka weel 80 ilusat tütarlaste hobust nendele saagiks sai. See mehine töö andis Tallinna kubernerile julgust linna ümberkaudu talupoegadele Wene all olewaid külasi ja linnasi rööwida. Mis pääle siis üks linna sell Duo Schenkenberg oma ümber 400 talupoega korjas ja linnawalitsus muretses neile hääd sõjariistad kätte. — Nemad jaiwad iga päew hästi õpetatud sõja tarwis, wiimaks tegiwad niisugusi wägewaid tegusi ja löiwad igal pool jala päält waenlast puruks. Duo Schenkenberg, talupoegade päämees sai nii kuulhaks Wene ja Balti maal, et teda hakati pöhhamaa Hannibaliks nimetama. 1577 tuliwad 50,000 Wene sõjameest würst Misstistlawi ja Kalzowi juhatusel Tallinna alla ja hakkasiwad pommisi 25. januaril linna pääle puistama, kus hulgas ka 225 naelased olivad. Alaline suuretüki lastmine kestis mitu päewa. Pühapäewa hommitul 27. januaril kukkus

jutluse ajal üks kuul Rigulisti kiriku aknast sisse; kuulid lõppesiwad waenlasel wiimaks ära, siis tegiwad nemad suurtest muna-kiwidest, mis Brigiti kloostri seintest wõtsiwad. Üks selts Tatarlasi läksiwad üle jõe Tallinna alt Soome maale, riisusiwad ja tapsiwad säääl rahwast. Tagasi tulles töiwad palju inimesi kaasas wangi ja et jõe katti läks, uppus nendest 500 sõjameest ära ja ka kõik wangid keda nemad oliwad kaasa toonud. Tallinna ümberpiiramine kestis kaua aega, waenlased saiwad alati wahvasti tagasi löödud. 16. webruaril wedasiwad Sakslased 3 suurtsugu Wene meest, mis oliwad maha lastud jalgupidi linna wärawa juurde ja riisusiwad nende ilusad kallid linnunahka kasutad ära.

Et Tallinn tublisti wastu pani, pidi waenlane 11. märtsil ära minema ja pööras oma teed Wene-maa poole tagasi. Schenkenberg oma talupoegadega wõitis enamasti kõik lossid Wenelaste käest tagasi ja saiwad oma meestega palju wara nende käest. Ka Pärnu linna wõitsiwad talupojad ära ja töiwad palju Wenelasi ja Sakslasi sääält Tallinna wangi. Schenkenberg oma wäega wõitis ühe ainsama ratsa sõidu pääl Laiuse, Rakwere, Haapsalu ja Pihula alewid Wenelaste käest ära tõi ja 600 sarwlooma kaasa.

Schenkenbergi ees oliwad Wenelased nii hädas, et ei tohtinud enam päädgi lossi aknatest wälja pista. Et nüüd talupojad igal pool wõitjad oliwad ja suurt saaki saiwad, siis tuli wihkamine rüütlite sõjameeste ja talupoegade wahel, mis aga Tallinna kuberner ära lepitas. —

Ülemal nimetatud kaks mõisnikku Johannes Taube ja Ebers Kruuse, kes Wene tsaari teenistuses oliwad

olnud ja selle läbi palju kahju Balti maale teinud, hakkasivad nüüd Iwani juures langema. Nende asi läks Moskwas halwaks ja selle pärast pakkusivad nad endid Rootsi teenistusse, aga sääl ei olnud neil muud oodata, kui päade kaotamist, siis andsivad nad endid Poola kuningaga teenistusse, et nad ka sääl omo äraandmise tööd edasi tegiwad ja ehk küll nende pääle kaebati, mõistsivad nad siisgi oma asja nii seada ja kõneleda, et neile Poola kuningas Siivi maal suured mõisjad ja ka pajukast pääle kauba andis ja baroni auu sisse tõstetud saiwad.

Hertsogi Magnuse pääle tõsteti wale kaebtust, mille järele Iwan Wasiljewitsch teda olla Siivi maa kuningaks teinud, et tema Poolakatega ühes nõuus olla. Tsaar tuli Siivi maale ja tegi esmalt Kopenhuseni kõige rahwaga maa tasa.

1577, 28. augustil tuli Iwan Wasiljewitsch Wendeni linna alla, kus kuningas Magnus jellel ajal elas. Magnus läks temale wastu ja lastis ennast põlwili maha, kes teda üles tõstis ning haugutama ja ähwardama hakkas. Selle pääle käskis tsaar Magnuse omia 25 kaaslasega wangi panna ja linna rahwast piinama hakata.

Palju inimesi põgenesivad lossi-kantsidesse. Wiis päewa sai loss ümber piiratud ja kui enam ei jõutud wasta panna, siis kogusivad kõik ennast ühte suurde saali ja lastsivad püüsirohtu keldris põlema pista, mis läbi kõik kindlus rahwaga wasta taewast ülesse lendas. Mõned oliwad endid alla keldritesse ära peitnud, keda pärast üles leiti ja kõik hirmsa piinamisega teise ilma saadeti. Ühe sõjameeste salga saatis Iwan

Wolmari linna, kes kõik linna elanikud Wendenisse toiwad ja siis jelsamal kombel ära hukatud saiwad. Pääle selle läks Iwan oma sõjawäega Pihkwa linna ja kõik wangid, kes kaasa oliwad toodud ehk linnas leida oli, Saksa sugust, saiwad Moskwasse saadetud. Kuningas Magnus sai küll hiljemini lahti lastud ja jäi weel ametisse; aga 1578 lõi ta täiesti Wene parteist lahti, asus Piltenisse Kuura maale elama ja andis ennast täiesti Poola maa walitsuse alla.

Kewadel 1578 oli Tallinna maal suur nälja häda. Poola kuningas saatis Tallinna ja maa rahwale 100 jälitist ruffid ja leiti sellel ajal ka suur walaskala, mis liiwa pääl Riia lähedale kinni oli jäänud; ta pikus oli seitse süllda. Wene tšar Iwan jäi nüüd Moskwasse rahuliste ootama, ega näinud enam tähelegi panema seda, mis Balti maal sündis.

Suurema osa Cesti maad oliwad Rootslased Schenkenbergi abil juba Wenelaste käest tagasi wõitnud. Rakwere linna juurde oli üks uus selts Tatarlasi Wene maalt saadetud, seda tagasi wõitma, Rootsi sõjamehed ei julgenud wasta hakata, waid põgenesiwad Tallinna. Selle wastu läks aga Schenkenberg oma talupoegadega üksi Wenelaste wasta, ta rohmis ilag pool waenlasi maha ja sõdis nii wahwasti, et kõik imeks paniwad. Sattus aga kogemata 60 mehega Wenewäe keskele ja sai wangi wõetud, tema kaaslased poodi Rakweres kohe kõik ülesse, aga Schenkenbergi ennast wiidi Moskwasse tšari juurde, kui suurt sõjasaaki, kes teda ära tappa lastis, ehk küll Schenkenberg enese eest 3 kõige suuremat, Rootsi wangis olewat Wene bojaari lahti lubas toimetada. Schenkenbergi

asemele walitſesiwad talupojad enestele ühe teise ülema ja wõitſiwad wana soodu edasi. Poola kuningas Stefan, kes wäga auus ja wahwa mees oli, awas sõda Moskwa tsaariga, kelle wäed nüüd igal pool löödud ſaiwad, nii et Wenelane ruttu rahu pidi tegema. Rootslased oliwad nüüd ükſi terve Gesti maa isandad ja Poolakad Liivi ja Kuura maa peremehed. Poola sõjawägede pääjuhataja oli suur kantsler Zamaiski ja Rootslaste kõige ülem sõja-kindral oli Pontus de la Garde ja Carl-Heinrichs-Sohn Horn. Et nüüd sõda üle raja Wene maa ſisse oli wiidud ja igal pool Wenelased löödud ſaiwad, siis palus Iwan Wasſiljewitſch paawsti enese ja Poola kuninga wahel lepitust teha ja lubas Katoliku usku oma rahwaga wastu wõtta. Paawst ſaatis omalt poolt lepitajad ja mõned ſesuidid ſeltſis Moskwasſe, kellel wiimaks ometi korda läks, rahulepitust nende kahe kuningate wahel 10 aasta pääle teha. Ka wiimased Wenelased pidiwad nüüd weel Tartust wälja minema, kus juba 20 aastat Wene walitſus ſees oli olnud. Poola kuningas hakas Liivi maa rahwa elu iga pidi parandama, aga andis Katoliku usule eesõigust enam kui Luteruse usule. Ka kaotas tema mõned wanad õigused ära, mis linnadele juba ammuſt ajast oliwad Rooma keisrite poolest antud. Näituselks ſai ſee õigus nendelt ära wõetud, mille järele rüütlid linna kodanikud ise oma ſeaduse järele ſel kombel tappa wõisiwad, nagu ülemal nimetatud Johann Üſküla v. Riesenbergi neid Tallinnas ära hukkas. Ka lastis ſee auus kuningas Liivi maa talupoegadeſt ühe hulga enese ette tulla ja kuulutas neile awalikult: „Mina tahan teie elu paran-

tada ja witsjadega peksmist ära kaotada. Kui keegi teitest midagi kurja teeb, siis saab ta rahaga trahwitud ehk istub tehtud süü eest kinni.“ Inimesed oliwad aga nii ära kurnatud ja piinatud, et lastsiwad endid põlwili kuningale ette maha ning palusiwad wana wiisi pääle kõik asjad jätta, sest nemad olla ikka näinud, et iga kord, kui midagi muutust tuleb, nende elu weel hullemaks läheb ja enam maksu pääle pannakse, mis pääle kuningas olla naeratades ütelnud: „Laste need Gibeoni mehed olla!“ j. o. puurainjaks ja weekandjaks jääda.

Wene maa oli nüüd rahule jäänud, aga Poola ja Rootsi kuningate wahel tõusis juur waidlus Gesti maa pärast; mõlemad arwasiwad omal suurema õiguse olema seda maad pärida. Selle asja läbi rääkimiseks saatis kuningas Stefan oma saadiku Warzewitsh'i Rootsi kuningale juurde, kelle käest järgmine wastus tuli: „Meie oleme wana Gotlaste järele tulijad, kes Aasia ja Euroopa ära wõtsiwad, selle pärast tahame ka nüüd oma õiguste eest weel paremini wõidelda, kui meie esivanemad oliwad seda teinud.“ Warzewitsh andis ka Rootsi kuningale nõuu Poola kuningaga ühendada ja kõik Saksa mõisnikud Balti maadest wälja ajada ja nende nimegi siit maalt ära kaotada, sest nemad pole siin muud teinud kui alglopmata rahu rikunud ja tülitegijad olnud. Warzewitsh pidi korra selle pärast oma elu kaotama, kui Liwi maalt läbi reisis. — Rootslased sõdisiwad weel Wenelastega edasi ja wiisiwad oma lipud kuni finiiste mägedeni. Wiimaks saiwad ometi Wene wäed ära wõidetud ja rahu tehtud mõlemate riikide wahel. Iwan Waszil-

jewitschi wiimane oma rahwa wastu hirmus möllamine ja were walamine oli weel nende kindluste elanikkude wastu, mis Rootsi lepinguga Wene maale tagasi saiwad antud.

Poola kuningas lastis jälle Jesuidid Liivi maal elutsema hakata ja püüdis iga pidi Katoliiklastele nõuiks ja abiks olla, niisamati ka Rootsi kuningas Johan oli Luteruse usuliste wastu.

Prakas sai suur maapäew peetud, kus mõisad ja külad ära jaotati ja kingiti. Mõisnikkudel, kellel kirjade järele wanematest päritud mõisad olivad, saiwad omad mõisad tagasi. Palju jäiwad aga ilma ehk neil küll õiged kirjad käes olivad. Üks maailma kuulus selleaegne Sakslane Fahrenbach, kes esmalt Wene, pärast Daani ja Rootsi teenistuses oli, sai nüüd lõpetuseks Poola kuninga käest suured mõisad ja 1000 hinge talupoegi kingituseks. Ka ülemal nimetatud Taube ja Kruse saiwad suured ja kõige paremad mõisad Tartu kreisist kingituseks; ilma selle pääle hoolimata, et neid isamaa äraandjateks oli tehtud, aga nad mõistiwad hästi kuningale waletada, kes neid tingimata uskus. Poolakad lastiwad ülemal öeldud maapäewa pääl ühe wäikese poisi enne päha õpitud pika kõne pidada, kus ka Liivi mõisnikkude poolt saadikud, kes kõik seda kõnet päält kuulawiwad, mille kõnes öeldud oli, et Sakslased üle mere tagasi saakiwad saadetud. Kõra läks ikka suuremaks kae usu waimulikkude wahel, kus Luteruse usulised palju kannatama pidiwad. Sinna juurde tuli weel riid Bilteni maakonna pärast, mis endise Liivi kuninga Magnuse päralt oli ja nüüd pärast tema surma Daani

kuningas omale tahtis pärida. Poolakate ja Pieltni elanikkude wahel oli mitu korda werewalamine, mis aga wiimaks Margraf v. Brandenburgi wahenduse läbi lepitatud sai.

Aastal 1584, 28. Märtsil suri Iwan Wassiljewitsh ära, keda liianimega Iwan Hirnuš ajakirjad nimetawad. Tema sündis 1528 Moskwas. Iwan Hirnuša isa nimetab ajalugu Wassili suur. Tema ema oli ühe Poola würsti Glinzki tütar — Helena. Isa Wassili oli juba väga wali inimene. Ema Helena. Meist sündis Wassili ilmale. Tema sees wõitlesiwad hääduš ja kurjuš. 12. eluaastal wõttis ta walitsuse ohjad selle juhatusel juba oma kätte. Sell tahtis ise kuningaks saada, aga tema tahtmine läks nurja ja kuninglik lell kaotas oma pää. Rahwas lootsiwad palju omast Iwanist, mis ka esiotsa nõnda näitas. Kui Iwan täieks meheks oli kšwaanud, sai tema täielise tugewa mehe suuruse ja rammu, oli kaunis paks ja priske silmist, wäikesed kiirgawad silmad, kõrge toreda ninaga ja ei naernud mitte muidu kui wihane oli. Loomuse poolest oli temal hää mõistus ja meeles pidamise jõud. Sumala teenistuse ajal näitas ta väga püha nägu ja waga wälja. Walitsuse asjus oli ta väga tüdinemata. Kuulas teatud kinnitatud aegadel oma alamate palwed ja täitis neid wiibimata ja õieti. Riigiametnikkufid nimetas ta ise, ilma selle pääle vaatamata, mis sugust ehk seisusest keegi oli. Mõistis hääd tublid ametnikud wälja walitseda, kellest keegi ei tohtinud ega julgenud silma pista lasta, kes seda siisgi tegi, neid trahwis ja lastis kohe ametist lahti. Amet-

nikud pidivad kõigile õigust tegema ühte wiisi, oli see ülem ehk alam, wõõras ehk oma.

Minult juuta wihtas tema. Ta kutsus wõõrast rahwast oma riiki Wene rahwa harimiseks ja andis neile hääd palka. Uju asjas ei kiusanud ta kedagi taga. Wõitis Kasani ja Astrahani kuningriigi oma alla ja osast ka Siberi maa. Ühendas palju würsti riikisid Wene maaga ja tegi Wene maa kuningriigiks, kelle kuningaks ehk tsariks ta ennast nimetas. Temal oli wäga palju häid waimu ollusid ja woorust, mis ühel täielisel kuningal ja würstil peab olema, aga tema kurjus ja ülekohusus oli suurem kui häädused: Tema pääpüüdmine oli oma riiki laiendada ja suureks maailma riigiks teha, nagu Rooma riik oli, kelle walitsejate sugust ta ka tõesti kahe Kreeka printsessi läbi oli, kes Wene maa würstide abikaasaks olivad saanud, nii et keisri Augustuse weri tema soontes jooksis. Oma riiki laiendada pruukis ta kõiksugusid abinõusid. Tema uhkus, kõrkus ja toredus oli nii suur, et ta kõiti teisa riikide walitsejaid põlgas ja omaks kannupoisiks pidas. Kuus ta oma rahwaga ja wõidetud waenlastega ümber käis, nägiwad lugejad juba eespool. Shahi ja kaarta mängis ta wäga häa meelega; käis aga oma kaasmängijatega nagu kass hiirtega ümber, kui tema kaotas siis laskis ta oma wastasmängijaid nuhelda, aga kes temale ise oma häa meelega kaotas, seda laskis ta hirmjast piitsadega peksta, kui üht laiska ja kartlikku inimest. Kui keegi tahtis õnnetuse eest hoida ja mitte kninga lossis teenida, see sai ära surmatud selle nime all, et tema kninga elu järele õngitseda.

1584 hakas tema pödema. Eune surma manitses ta oma poega paremini walitseda, kui tema ise oli walitsenud; ja kästis kõigile, kellelt tema oli üleskohtusel kombel midagi ära wõtnud, kahewõrra tagasi maksta. Lõpetuseks palus, et Jumal tema poja laheks kõige maailma walitsejaks saada ja sellega lõpetas ta oma hirmurikaft elu 57 aasta wanaduses 1584.

Moskwa auujärje pääle astus Iwan Wasfiljewitschi poeg Feodor, kellele tema nooruse pärast eestkostja würst Belski sai nimetatud. Belski tahtis aga ise oma kätt Wene kuninga krooni järele sirutada ja selle pärast langes ta, ja Feodor sai 31. juunil 1584 awalikult kuningaks kroonitud. Selle aja sees, kui Moskwas ülemal nimetatud asjad ette tulivad, pidas Poola kuningas Stefan teist korda Krakaus maapäewa, kus mitmed mõisnikud oma pääd isamaa äraandmise pärast kaotasivad. Mõuu sai peetud, et weel paar aastat Wene maaga rahu pikentada ja Krimmi Tatarlastega sõda edasi pidada, kes oliwad julgenud Poolakaid pahandada. Rootslastega ja Baltlastega kestis waidlus Poola kuningal edasi. Rootsi kuulus sõjakindral Pontus de la Garde, kes ka kuninga Johanni wäimees oli, uppus just jessel kibedal ajal ära ja sai maha maetud Tallinna Doomkiriku, kus tänapäewani tema auukiwi pääl wapra mehe wahwust ja kuulsust lugeda wõib. Sakslased aga mässasivad salaja Rootslastega Poolakate wasta, mis siis Poola kuningat sundis, kōwa käsku anda 13. nowembri kuu päewaks kõik Neumühleni juures koos olema, kus siis Sandumiri maakonna walitseja Pekuslawski neile järgmise ladina

keele kõne pidas, mis tema sekretär Paul Wernike mõisnikkudele Saksja keelde ümber pani: „Kuningal on hale meel, et Jumala nuhtlused nii palju Liivi maa üle on kogunud ja nii kaua aega wältawad, mis tema ainu üksi selle pärast on Liivi maale tulla lastnud, et mõisnikud waeseid talupoegi ilma armuta on piinanud, neile kõige hirmsamat koormat pääle pannud, ja mis kõige tooremate paganate maal ei saa tehtud, seda teewad ainult Liivi mõisnikud oma talupoegadega, ja kellegi maa mõisnikud 'pole sellel kombel piinanud, waewanud ja neid krõninud ja koleda orjuse alla pannud, sel mõõdul, kui Liivi maa mõisnikud on seda teinud. Arwake, et Jumal ei ole ise mitte üks kord neile õnnetumatele appi tulnud, seda tema teie walitsuse alla oli korrats andnud. Selle pärast on kuninglik kõrgus seda hääks arwanud, et enam edespidi tema madalama joost alamad Liivi maal ei tohi piinatud saada ega orjaittet rohkem kanda, kui kõik teised Poola talupojad.“ Pääle selle anti mõisnikkudele süüts, et nemad kahenäolised ja mitte truud riigi alamad ei olla; selle pärast nõuab kuningas, et niisugusid temale teada antud saaks. Pääle selle saiwad weel mõned kohtuasjade uuendused Liivi mõisnikkudele ette pandud ja Pefuslawsti nõudis, et Liivi mõisnikud maapäewale oma poolt saadikuid saadaksiwad. Niisuguse noomimise wabanduseks saatstawad Liivi Saksilased suure wabanduse kirja kuningale, ülemal nimetatud Ladina keeli kõne pääle, mis tema mitte kuulda ei wõtnud ja kuningas nõudis, et wiibimata kõik tema käsud ja seadused piditawad Liivi maal täidetud saama, mis Riia linna elanikuid iseäranis suure hirmu ja kartusega täitis,

sest nemad olivad seaduse üle astunud. Just sellel
 siimapilgul, kus meie maa talupoegade elu ja digused
 pidivad parandatud saama, suri kuningas Stefanus
 ära. See ainus ja tallis kuningas läks ühe Saksa
 tohtri käe all hauda. Kuningas, oma õnnetusel, ei
 võtnud Italia tohtrit Bustellat, vaid Sakslast Sim-
 meonit kuulda, kes temale puusärgi naelaks oli, kurja
 nõuuga, haiguse parandamise juures. Tema andis
 kuningale nõuu, haiguse ajal wiina jua, mis Bu-
 stella keelanud oli, sest Simeoni nõuu oli haigusele
 kahjulik. Ujakirjad kahetsewad wäga seda hädä, auu-
 sat ja wahwat riigiiijat, kelle läbi Poola riik rutu-
 lise ajaga hädä korralise elu järje pääle tõusis, taga.
 Tema läbi sai ka praegune Ukräini maa, mis sellel
 ajal tühi laan oli, ilusate küladega ja linnadega täi-
 detud ja andis kasakatele iseäralise riigi seaduse wiisi,
 mis neid enam rööwimise tööd edasi teha ei lastnud.
 Kuninga surma järele püüdsiwad Poola seltsid Liwi-
 maa mõisnikkudega rahu pidada, et nemad mäsama
 ei hakkaks. Wenelaste ja Rootslaste wahel oli 1587
 sõjariistade rahuaeg lõppenud. Saadikute läbirää-
 kimine ei pikendanud rahuaega mitte ja Wenelased
 tuliwad suure sõjawäega, võttsiwad Samburgi ja Iwan-
 gorodi kindlused Rootslaste käest ära, mis pääle hil-
 jemini Rootslased oma sõjawäega Moskwaist saadik
 Wene maad rüüstasiwad ja laastasiwad, kuni wiimaks
 Feodor Iwanowitsch rahu tegi, ehk küll raske süda-
 mega; sest ta tahtis kõige wähemast raha eest Tartu,
 Narwa ja Samburgi maakonnad Wene maaga ühendada.
 Poola maal tuliwad nüüd suured segased ajad;
 aitlewmine ja parteide waenuline oles tuuris mitu

aastat edasi, enne kui nemad enestele kuningat said, sest et Stefanil pärijat ei olnud. Kõige selle pika aja sees oli nüüd Liivi rüütlitel aega mõelda ja oma eest Poola riigi päewal kosta, sest praegusel ajuta riigi walitsusel ei olnud milgi kombel võimalik waeste wangistatud Liivi talupoegade pääle mõeldagi; pääle selle ei olnud nende eest ühtegi kostjat riigi päewa pääl; selle wastu rüütlitel oli alati sääl seltfides hääled ja asemitud, kes nende sugulased ehk sõbrad oliwad.

Tähelepanemise wäärt ja naljakas on rüütlite päämehe v. Roosna Jeremia nutu laul, mis ta 20. junil 1587 Warshawis pidas. See kõne on nii hale naljakas, just nagu üks suur rikas mees kiskendaks nalja ja tühja kõhu pärast, kellel alati kallid road laua pääl aurawad.

See polnud aga muud midagi, kui maskeerimine ehk waltš näo tegemine.

5. augustil 1587 sai üleüldine rahu Poola riigis kuulutatud, kus kuninga walimine pääle hakas. Randitaadid oliwad: Moskwa suurwürst Feodor, Rootsi kuninga poeg Sigismund, Sibenbürgeri würst Sigismund ja Austria pääherzog Maksimilian. Pika waidlemise pääle sai ometi otsus tehtud ja Rootsi kuninga poeg

Sigismund

Poola kuningaks walitsatud, mis aga siisgi ilma werewalamata ei sündinud; sest et Austria pääherzog, kellel ka kaunis suur hääle õigus oli, tahtis wägisi

Poola riigi kuningaks saada, sai aga ometi wiimaks ära wõidetud ja langes ise oma feltslastega wangi, kellest mõned suured Poola wägewad mõisnikud omad pääd kaotasivad. Ja nende feltslaste ilusad tütreid Italia mõrtsukatele awalikult Krakau linna turu pääl ära müüdüd saiwad. Sigismundi walitsus oli enamaste sõjaline, mis iseäranis Katoliku usk oma Jesuiitlastega tegi, keda kuningas tahtis nii hästi Poola kui Rootsi maal, kelle kuningas ta üks aeg ka hiljemini on, täieliseks riigi usuks muuta. Siwi maa pääle pandi suured maksud, ka loomade, metsa punde, tühja maatükkide ja tuhagi pääle saiwad maksud pandud. Poola feltsid tahtsiwad Cesti maad oma riigiga ühendada, mis kuningas esiti küll ei lubanud, aga pärast tahtis, mis Rootsi walitsus milgi wiisil ei lubanud.

Suwel 1590 oliwad Poola ja Rootsi kuningas (isa ja poeg) mõlemad Tallinnas koos nõuupidamisel mitme tähtsa asja pärast. Pidiwad aga mõlemad ruttu ära minema, sest isat hüüdis sõnakuulmatumad ülemad ja poega Türgi sõda koju tagasi. Esimene tahtis poega Tallinnast wägise kaasa wiia Rootsi maale, mis aga Poolakad misti nõuga ei lubanud; sest neil oli juba kord niisugune õnnetus, et kuningas Anshua, herzog Prantsuse maalt, pärast seda kui neli kuud oli walitsenud, ühel ööl putku pani.

1591 oli jälle katku haigus Tallinnas möllamas, kus 5000 inimest lühikese ajaga hinge heitsivad. Selsamal aastal walmistas Rootsi kuningas Johann Wene maa wastu ühe suure sõja, et temale surma hoopu anda, aga saatus mõtles teist wiisi ja kutsus Johanni 17. nowembril 1591 siit maailmast ära.

Kuninga Johanni surmaga oli nüüd Poola kuningas Sigismund ka Rootsi kuningaks saanud. Et tema aga kahes kohas korruga ei võinud elada ja walitseda, siis pidi tema äraolemise ajal Südermannlandi herzog Rootsi riiki walitsema. — Aga herzogi waenlased ärritawad umbusaldust kuninga juures, mis läbi suured riid ja pärast sõda Rootsi ja Poola maa wahel tuli Poola kuningas Sigismund sai 19. webruaril 1593 Rootsi kuningaks kroonitud. Selle aja sees, kui kuningas Rootsi maal wiibis, tegiwad Poolakad ja Jesuiitlased Rootslastele iga pidi pussi ja sai Katoliku usk awalikuks Rootsi riigi usuks tõstetud.

Kuningas jättis Rootsi maa 14. juulil 1594 aastal maha ja sõitis 44 laewaga Danzigi linna ja säält Poola maale. Pääle kuninga ärasõitmisest palus riiginduukogu herzogi Kaarlit walitsuse ohjad oma kätte wõtta ja saiwad paawstlased ja Jesuiidid maalt wälja aetud. 1595, 18. mail tehti Wenelastega uued rahu terminid (wahed), kinnitamata aja pääle, kus siis Eesti maa täiesti Rootsi omaks jäi, ainult Reksholmi lo. sai Wenelastele. See rahu, mis iol tehtud, ei rõõmustanud üri Eesti maad, waid kõik Hansa linnad wõisiwad nüüd jälle oma endist kaubitsemist wana wiisi edasi toimetada. Poola ja Rootsi maa wahel oli aga juba tuli põlemas, mis pärast üksna lõkkema läks. Rootsi naaber, Wene tsaar Teodor Iwanowitsch suri 1597 ära ja jättis riigi walitsuse rahwa soovimise pääle oma abikaasa wenna

Boris Godunowi

kätte nii kauaks kui auujärjepärija Dimitri pidi kaswama. Njakirjad jutustawad, et Boris Godunow olla lastnud auujärjepärija salaja ära tappa, selle pärast et temas on nähtud, nagu suure isa juures, juba lapsest saadik üht suurt were jänulist olekut. Ta teinud lume pallidest inimese mudelid ja olla siis nende päid ära raiunud ja ise ütelnud, nii teen ma kõigi suurtsugu meestega ja kõige päält Boris Godunowiga. — Tapmine olla sündinud weel printsi ema tahtmisega. See asi on aga täna päewani weel alles selgumata. Nii palju on aga tõsi, et Dimitri tapetud jai ja Boris Godunow kuningaks sai ja üks wäga tark ja hää kuningas oli, kes kõikipidi rahwa elu püüdis parandada ja riiki suure kiitusega ning auususega walitses, kuni wale-Dimitri tuli ja tema selle läbi trooni kaotas ja kõik tema õnnetumad lapsed oma elu ära teenimata enne aegu pidiwad lõpetama.

1597 aastast

Teodor Iwanowitschi

surmast kuni 1611 oli meie maal Rootsi kuninga Karl XI. walitsuse ajal alaline sõda. Nimetatud kuningal oli Wene, Poola ja Daani maaga sõda, kus need ühe teise wastased, üksteise alamaid hirmsasti riisusiwad, rööwisiwad, põletasiwad ja tapsiwad. Näituseks Rootslased lastiwad Poolakaid, Kokenhuseni linna ärawõtmise juures kinni wõtta, elusalt jalust ja kätest pallide külge siduda ja Tüüna jõkke wisata.

Selle wastu Poolakad, keda Liivi maal kätte saiwad, seda maha wihtusiwad; teotasiwad noored neitsid wane-
mate nähes ja naesed oma meeste silma ees. Naelu-
tasiwad niisama Rootslased ehk Gestlased, keda kätte
saiwad, palkide külge ja wiiskasiwad wette.

Inimesed ei wõinud sõdade pärast põludsid harida
ja kui ka saigi kuhugi wilja maha tehtud, siis tuli-
wad waenlased ja põletasiwad seda ära. Inimesed ela-
siwad pelgupaitus metsades ja heinaladudes, sõiwad
puu koori ja närisiwad heinu ja kui õige suur häda
oli, siis wõtsiwad kõige parema hulgaft ära ja pruu-
kisiwad seda omale toiduks, wanemad tapsiwad oma
lapsi ja sõiwad nende liha ja ka jälle ümber pöördud.
Kaewasiwad haudadest furnud wälja, kiskusiwad kurja-
tegijad wõllast maha ja sõiwad nende liha, mis neid
ka jäälsamas kohe hauda wiis.

Aastal 1602 maksis üks tünder ruffid 30 Riia
marki ja üks mark oli nagu ülemal öeldud, 7 loodi
höbedad. Sel aastal suri ainult Liivi maal üle
30,000 inimese nälga ära. Riisugusel kurwal ajal
rändasiwad alati weel sõjameeste salgad maal ümber
ja rööwisiwad ja surmasiwad rahwast. Poola kindral
Zamaiski piiras 3 kuud siis weel Wiljandi lossi ümber,
mis siisgi ära ei annud. Pääle selle oli weel kattu
haigus rahwa ja sõjameeste seas möllamas.

16. ja 17. saja aastad näitasiwad kõige hirmsa-
mad, iseäranis põhja maades olema, nagu tahaksiwad
rahwad, kes üheteisega naabruses elasiwad, endid juu-
tumaks maa päält ära kaotada. Ja see alaline were
walamine ei olnud mitte muu pärast, kui ainult walit-

sejate maade ahmus. Poola kuningas Sigismund ja tema poeg sõdisiwad oma terwed eluajad.

Esimene oli Rootsi prints ja pidi testamendi järele mõlema riigi üle walitsema pärast seda kui Rootsi kuningas Johann tema isa ära suri. Sigismund ei tahtnud aga wana Rootsi seaduste järele walitseda ja pääle selle püüdis Desuiitide wõrgutamise järele kõi Luteruse usulised ära kaotada ja Kooliku usku nii hästi Balti maades kui Rootsi maal wägise sisse wedada. Need ja palju muud asju ärritasiwad Rootsi seisused kuninga wastu ülesse ja walitsesiwad tema onu Südermannlandi herzogi Kaarli omale kuningaks. See küll ei tahtnud miski nõuuga krooni wastu wõtta, waid andis nõuu Sigismundi poega Wladislawi Rootsi maale kutsuda Luteruse usu järele kaswatada, mis aga kuningas ei tahtnud, waid nõudis tingimata sõnakuulmist. Rootsi seisused ei olnud sellega rahul ja wiskasiwad tema trooni päält maha, mis läbi siis see ülemal nimetatud alaline werewalamine Balti maadesse tuli. Rootsi riik, kes juba nagu ülemal kuulsime, mitu kümmend aastat Iwan hirmsaga oli alalist sõda pidanud, niisamati Daani kuningaga ja niihästi sõjameeste kui raha poolt kitsikuses oli. Selle pärast siis ka tuli, et kuningas Kaarel IV. esiotsa Poolakate wastu lahingid kaotas. Pärast poole aga ometi kaalus natuke rohkem sõja õnn tema poole. Sääal juures pidi ta Wenelastega ka weel jagedasti sõdima, kes miski kombel Ingermanni maad ja Tartu maakonda ei tahtnud kaotada. Daanlased omalt poolt tahtsiwad Saare maa pärijad olla. Boris Godunowi walitsuse ajal oli Kaarlit wähem sõdimist Wene maaga,

aga juba wale=Demitrigi jõudis oma sõjaväed selle lühikese walitsuse ajaga Narwa poole saata. Kui siisgi Wenelastest kuningaks sai walitsatud, tegi lühikese rahuaja Rootslastega. Pea aga sai siisgi kloostrid pandud ja Wene partei mehed tahtsiwad Poola kuninga poega Wladislawi enestele kuningaks. Selle õnnetuma mässu ajal tõusiwad weel 2 wale=Dimitrid ülesse, kes kõik üheteise järele oma elu kaotasiwad. Üks selts tahtis Rootsi kuninga poega Wilipit omale kuningaks. Kui Rootslased oleksiwad siidamest soowitud, siis ehk oleks neil see ka korda läinud, aga nad nägiwad, et niijugune printsiide wälja lubamine, nagu Sigismund Poola maale, ei olnud muud kedagi, kui õnnetuselts terve Rootsi riigile. Rootslased aitasiwad Wene maa Pohlakate käest päästa ja wiimaks pöörsiwad esimesed oma piissi otsad wiimsete poole. Rootsi kuninga Kaarel IX. walitsuse ajal on weel järgmisi juhtumisi tähele panna. Kord oli Liwi maa, mis juba korra Rootsi kätte oli langenud, uuesti Poola maa alla langenud. Poolakad leidsiwad wale=Dimitri, keda täna päewanigi ei tea mis mees, kust ehk kes ta oli, sai Jesuiitidest Poola maal töö riistaks wälja walitsatud, et tema abil Balti maad ja ehk ka terwet Wene maad oma alla suruda. Mõned arwawad, et tema olnud Munk Jakob Dtriepiew, aga munk Dtriepiew oligi see, kes Dimitrit selle ettewõtte tarwis walmistas ja kinnitas. Rootsi kuningas Kaarel oli wäga auus ja iga pidi õiglane, tark ja hoolas walitseja, ja sõdis kõige oma walitsuse aja iseäranis Poolakatega. Kord pidi ta Poolakatest wangi wõetud saama, sest et tema hobune oli wäsinud ega jõudnud enam tagaajajate

eest edasi saada, õnne kohta jõudis teda üks mõisnik nimega Brede päästa; see mees andis oma hobuse kuningale alla, mis ta ära jõudis põgeneda. Brede sai aga ise Poolakatest jelle eest tükkis raiutud. Kuningas kinkis Brede sugufeltsile jelle wahwa teo eest juured mõisad.

1611 a. 30. oktoobril tuli surm ja pani Kaarli filmad kinni. Rootsi riigi pääle sai nüüd hiljemini maailma kuulus kuningas Kaarel IX. poeg

Gustaw Adoff

kõigist Rootsi seisustest ühel häälel walitsetud. Gustaw Adoff pidi nüüd isa asemel sõda Poola kuningaga edasi pidama. Õnneks oli sel ajal Rootsi maale ja sellega ka meie maale, et just kui kuningas Kaarel furi, tegi Poola maa Rootsi maaga ühe aasta pääle sõjariistade rahu. Mis Gustaw Adoffile aega andis Daanlastega sõda hakata ja lõpetada, kes nagu ülemal öeldud Saare maad nägise omale tahtis pärida.

Gustaw Adoffi walitus tuuris 1611 kuni 1633 a. 6. nowembrini, kus tema selja taga tingitud mõrtsuka käe läbi Lütšeni linna all Tilli wastu lahingis maha sai lastud. Tema walituse aeg oli Rootsi maal wõidurikas, nii et kõik maailm teda kahetses ja imeks pani.

Gustaw Adoff lõpetas sõda Wene maaga, mis Rootsi riigile juureks kasuks aga Wene maale kahjuks oli, sest et wiimjed kaotasid 1617, 13. webruaril rahutegemisega kõik Balti mere rannad. Selleaegsed Wenelased wist ei teadnud, kui tarwiline Ingermanni

maa Retskholmi kindlusjega neile oli, mis wist ka sellest tuli, et Michail Feodorowitsh Romanow, kes 1613 wäga noorelt Wene riigi kuningaks sai walitsetud. Selle walimise wastu seisis Rootsi kuulus sõja kindral Graf de la Gardie kõigest hingest; sest ta tahtis Rootsi printsi Wilipi Wene maa kuningaks teha, keda juba Nowgorodlased olid omale suureks würestiks walitsenud, selle mõttega, et endid iseäranis riigiks Wene maast ära lahutada ja seega wana toredust maailmale weel kord meele tuletada, kus iga nimetud linna elanik julgesti ütles: „Kes seisab Jumala ja Suure Nowgorodi ees.“

Et Rootsi poolt Feodor Michailowitshi walimise wastu Wene maa kuningaks seisti, selle pärast siis ka Gaudowa ja Tefini Wenelased mässama hakkasiwad ja palju wõõraid, kes jääb elasiwad, ära tapsid ja ka Wiru maale, Alutaga tulid, kus nad palju inimesi surmasiwad ja kõik ära põletasiwad ja riisusiwad, kust läbi käisiwad. See tapmine sai küll 13. webruaril ülemal nimetatud aastal lõpetud, aga nüüd tuli jälle Rootslaste ja Poolakate wahel sõda, sest et ühe aastane rahu, mis oli tehtud, oli lõppenud. Poolakad faatasiwad enne weel kui Rootsi poolt jõuti wastu panna, oma sõjawäed Gesti maale tapma, põletama ja riisuma. Nad käisid rahwaga hullemine ümber, kui ükski Türklane ehk Tatarlane käis. Nad ei heitnud noore ega wana pääle armu, ka intewad lapsed, mis kättis oliwad, saiwad ära surmatud.

Gustaw Adolf hakkas mehijelt Poolakatele walu andma ja jäi enamasti igas lahingis wõitjaks ja puhastas esmalt Liivi maa Poolakatest puhtaks.

Meie Gesti ja Liivi rahwas saiwad muidugi

niiſugufel ajal hirmus palju hädaohtu tunda, nii et üks mees Riia juures palus suure rahwa kogu hulgaſt ühe mehe wälja tulla, kes teda elawalt hauda pidi matma, mis ſiis üks mõiſtmata kombel ka tegi, ſai aga iſe pärast kohtu poolt ära hukatud, kui üks muugi inimeſe tapja. Kuura maa ära wõitmise juures ſaiwad kõik rahwa wara Rootſi ſoldatiteſt ära riisutud ja Liwi maale toodud, mis Rootſi malitsuſe all oli, ja ſiin, kaſ ſeiſma pandud ehk ära müüdüd wõi jäotud üheteiſe wahel. Minult rööwitud loomi ſai nii palju Liwi maale üks kord ſiſſe aetud, et ühe suure härja wõis poole riigi taaldri, umbes 50 kop. eeft osta.

Pea ſai ka terve Kuura maa täieſti ära wõidetud ja Poolakatele nii libedat kätte tehtud, et 1639 detſembri kuus 6 aasta pääle ſõjariistade rahu tegiwad. Guſtaw Adolf oli omad waenlaſed mitmeſt külleſt nüüd juba maha ſurunud, ainult Sakſa maa uſu sõda oli weel, mis pärast 30 aastat suure waenuga ſai weetud. See sõda ei olnud aga nüüd Rootſi riigile mite enam raske wedada, ſeſt et üks külg aga ainult oli kaitſta. Selle sõja ajal oli Guſtaw Adolfil juba mahti Geſti rahwa elu järge parandada, mis pika sõja aastate ſees wiimſel hinge tõmbamiſel oli. Kõige eſmalt ſai poliſei ja kirikute walitsus jalale ſeatud. Mis lõhutud ja ruſuks tehtud kirikud oliwad, ſaiwad parandatud ja kuſ õpetajat ei olnud, ſinna õpetaja ametiſſe ſeatud. Selle pääle ſaiwad kõik kohtud uuendud ja wakufeadus kinnitatud. Kooliſid aſutati linnadeſſe, nimelt Tartuſſe üks wäikeſe laſte kool 3 kooli õpetajaga ja teine riigi Gümnaſium, 8 ülema kooli õpetajaga; teine gümnaſium aſutati

1631 Tallinna Michel kloostri ruumidesse nelja õpetajaga, niisamati asutati üks õige tore gümnaasium selsamal aastal Riiga. 1632 muutis Gustaw Adolff Tartu gümnaasiumi ülikooliks ümber ja nimetas seda oma nime järele „Academia Gustevina“ (Gustawi akademia); andis selle ülikoolile needsamad õigused, mis Upsaala ülikoolil olid. Kõige enam on Balti maa nende ülemaal nimetatud koolide asutuste juures selleaegse väga auusa ja targa mehele Johann Skütele tänu wõlgu, kes siis just Liwi-Gesti ja Ingermanni maa kindral-kuberneer oli. See auus mees armastas rahwa harimist ja pidas ka selle eest iga pidi hoolt. Tema ise pidas ülikooli siiseõnnistamise päewal ilusa Ladina keele kõne, milles ta püüdis ära seletada: 1) kui raske see temale on olnud üht niisugust asutust elule äratada, sest palju on selle tulusa asja vastu olnud, aga ainult targa wägewa ja kuulsa kuningaga Gustaw Adolffi abil on see temal korda läinud ja 2) kui tulus ja tarwiline üks niisugune asutus ühe maale on ja seda on tema wõinud ainult selle nimel teha, kes oma wõidurikad sõjariistad juba kaugele Saksa maa siidamesse oli kannud ja ootab pea Dillit, Austeria kangelast wasta tulema. Lõpetuseks seletas ta weel, et siin ülikoolis pole mitte ainult õigus mõisniku ja bürgeri sugul õpetust saada, waid ka iga talupoeg, kellel jõudu on ja õpetust tahab saada, wõib siisse astuda. Waatke, ütleb tema edasi: „Ühest hirmsast sõjakärawast ja metjalikust elu olikust on linna ja maa rahwas pidu aegade ja elu siisse astunud, olgu siis see ülikool neile rahwastele tarkuse templiks, iluduse ja auususe hallikaks ja wooruse elu ase, kõige suguste tea-

duste ja tundmiste turu igawesti kõigi rahwastele, kes päitese all elawad ja õpetust tahawad saada." Selle pääle manitses ta kõiki profesjorid ja üliõpilasi, et igauks oma kord ja kohut täidaõiwad, siis on kõik asi majas hää. —

Nende sõnadega andis ülikooli walitsusele eesõiguse kirjad ja pitseri kätte.

Nüüd läksiwad kõik profesjorid ja kooli walitus Maria kiriku Jumala teenistusele, kus Doktor Andreas Wirginius 117 Law. laulu üle jutlust pidas. Pärast jutlust astus Ditsentiatus Georg Monselius ühe üles-tehtud kõne tooli pääle ja pidas Ladina keele kõn-a hää südame tunnistuse üle ja awaldas, et temale on käsku antud, baron Jakob Skütte rektoriks nimetada, Doktor Wirgini rektori abiks ja andis kõik paberid, kinnituse kirja, pitseri ja kartseri (puuri) wõtme rektori kätte ja pani temale punase purpuri mantli selga, mis kuld nõõride ja boordidega oli wälja ehitatud. Kõige wiimaks andis ta temale ka walitsuse kapi kätte, tähenduseks, mis õigused temale on osaks saanud, kellelega ta nende õiguste üle peab walwama, et nad täidetud saawad. Selle pääle andis rektor nimetatud asjad petellide (ülikooli kubjaste) hoole alla, tõusis ülesse ja tänas selle auu eest, millega teda suur kuulus künigas oli ülendanud; mis pääle siis kõik see auuliste kogu raekoja pääle läksiwad ja kuni keskööni rõõmsa jutuaJamisega aega wiitsiwad. Linna wallide pääl pö-rutasiwad suuredükid oma passipaukufid rõõmu täi-enduse tähels sinna juurde. 18 profesjori saiwad ametisse seatud, kelle hulgas mõned wäga targad õpe-tatud mehed oliwad, näituseks: magister Krellius wõis

Aristateli (Greeka mõtetarga) sõna sõnalt pääst läbi lugeda.

Kõige esimene üliõpilane oli Botni lahe otsast Uma linnast pärit nimega Pöter Durdin, tema oli ka esimene, kes Tartu ülikooli pääl magistri eksami tegi ja hiljemini Eesti maal kiriklikuid ametid väga auustasti pidas. Selle aja sees, kui Balti maades igapidi korralist elu seati ja rajati ja ka palju oli tõesti juba tehtud, kandis kuningas Adolf oma sõjariistad õige kaugele Saksa maa südamesse, kust häkitselt see suur õnnetus üle terve maailma kõlas, et kuningas on surmud. Balti maadele oli see Austriast või muust paawstlastest tingitud kurjategija kuninga surmamisega kõige enam kahju teinud. Selle vastu aga rõõmustas Gustaw Adolphi surm väga Poola kuningat Wladislawi, kes isa Sigismundi asemele hiljuti oli saanud. Waheajal, kui Rootslased Saksa maal sõdisid, lõppes ülemal nimetud kuue aastane sõjariistade rahuaeg ära ja Poolakad tulivad kohe jälle Liivi maale riisuma, põletama ja tapma. Kõik lossid kuni Tartuni saiwad Liivi maal rujukts tehtud. Rootslased oliwad nüüd jõudnud Preislastega ka rahu teha, 26 aasta pääle, mis siis võimalikuks tegi, et säält sõjawäed saiwad appi saadetud, millega Poolakad Liivi maalt igawesti wälja kihutati ja kindel rahu tehtud. Poola maa kaotas selle lepinguga kõik Balti kubermangud ja kuningas oma õigused Rootsi riigi pärimise pääle. Sellega oli nüüd Balti maa täiesti Rootsi maaks saanud, mille pärast Rootsi maa üle 60-ne aasta oli pidanud kolme riigiga: Wene, Poola ja Daaniga sõdima. Täieline

rahuleping sai septembri kuul 1626 tehtud ja mõlemilt poolt seaduseks kinnitud ja alla kirjutud. Kuninganna

Kristine

walitsuse ajal aastast 1633—1655 oli Balti maal rahuaeg. Pärast ülemal nimetud Poola rahu lepingut, Kristine walitsuse ajal hakati seadusi, nii hästi ilmalikus kui waimulikus asjus Balti maades parandama ja uuendama. Ilmlikkudes asjades tuliwad uuendused põllu ja talurahwa elu parandamise asjus ette. Siin said Gesticlased muidugi raske ma teoorjuse alla pandud, kui nad sõdade ajal wõisid olla, nii et Riia ümber talupojad wastu hakkasiwad, kes aga pärast raskesti nuheldud saiwad, sest talupoegadega oli ju kergem sõda pidada, kui teiste riikidega. —

Waimulikus asjus tuliwad mõned muudatused ette, näituseks: uus kindral=superdient sai seatud ja püüti igale poole kirikutesse, kus õpetajat ei olnud, õpetajad seada, ja waadati ka sellele pääle, et nemad kõige wähemast natukenegi Gesti keelt mõistisiwad kõnelda. Enne seda aga kõik see aeg, kui Sakjad Gesti maal oliwad, saiwad waimulikkudesse ametitesse niisugused mehed seatud, kes Saksa maalt oliwad tulnud.

Gesti keele jumalateenistust pole keegi kirikherradest mõistnud teha; harwa oli neid õpetajaid, kellel ümbertõlgitud ristimise, laulatamise ja laualewõtmise sõnad Gesti keele oliwad paberi pääle kirjutud. Selleaegne wana sõna oli:

„toidan õpetajat kui armu last,
ja ei tea ma midagi Jumalast.“

Kõige esimest hakatuft tegi Gesti kirjandusega Heinrich Stahl, kes esiti Kadrina kiriku pääl Wiru maal ja pärast Peetri kiriku pääl Järwa maal õpetajaks oli.

Tema kirjutas esimese raamatu Gesti keeles, kust teised kirikisandid wõiswad õppida. Ka pani ka Luteruse katekismuse ümber, kus sees mõned palwed, piibli salmid ja kirikuteenistuse tarwis mõned sõnad oliwad üles pandud; ka ühe wäikese jutluseraamatu kirikisandatele, pühapäewade lugemiste epistlid ja ewangeliumid seadis tema kokku. Sinna juurde saiwad weel mõned kiriku laulud Saksa keelest sõna sõnalt ümber pandud, osalt Stahlilt, osalt kindral-superdendentist Heinrich Westringenist. Nende lauludel ei olnud aga luulelõnga sugugi, sest nimetud mehed arwasiwad sel ajal, et Gesti keeles ei wõigi laulu luule kombel pusesse panna. Just selsamal ajal hakkasiwad ka kaks meest Georg Salemann Pommeri maalt, ja Reinhold Brockmann Meklenburgist, (wiimne oli Tallinnas gümnasiumi koolmeister) püüdma kiriku laulusid pusesse panna, mis neile üsna hästi korda läks. Sedasama tegi Georg Mantzel Läti keele. Ka püüti wooruslikumaid mehi waimuliku ametite pääle seada ja asutati nende leskedele üks kassa, kust pärast meeste surma naesed wõisiwad ülespidamist saada. Selle kassa paniwad aga hiljemini Gesti maal asja toimetajad oma putke. 1629 oli üks aruldane wõõras, wist esimene siin maailmas meie Gesti maal. See oli Persia sultan, kes sel ajal õhtu maid waatamas käis ja tuli Europast sinna läinud saadikutega seltsis Narwa; kui sultan nägi, et kõik naesed katmata nägudega teda waatama läksiwad, siis

jülitas ta ja ütles: „Kas teil Marwas kõik naesed hoorad on?“ —

1655 pani kuningana Kristine, kuulsa Gustaw Adolphi tütar, kuninga krooni maha ja jättis juba enne testamendi järele kindlaks tehtud auujärjepärija

Kaarel Gustawile

trooni, kelle walitus 1655—1660 wältas. Uue kuninga esimene töö oli ümberkaudu teiste riikidega, ühedega rahu teha, teistega seda kinnitada ja siis Poolakatele kätte maksma hakata, kelle kuningas ikka weel oma jonni ajas Rootsi kuningriigi walitsejaks saada.

Toredad saadikud saiwad kõige esmalt Moskwasse saadetud, rahu ja sõprust uuendama.

Kui Rootsi saadikud Liivi maalt üle Wene raja läkfiwad, tuli neile Mejusitsis politsei pristaw wastu ja nõudis, et saadikud pidiwad esiti tõldadest wälja astuma, aga saadikud nõudsiwad, et pristaw pidi esmalt hobuse seljast maha tulema. Pristaw tuli maha, saadikud hakkasiwad ka tulema, jään kargas pristaw uuesti hobuse selga ja esimesed jäiwad tõldadesse. Seda wiisi wihtusiwad mehed mitu korda edasi-tagasi, kuni pristawi sadula rihm katki läks ja ta maha kukkus, kus siis saadikud ruttu tõldadest wälja astu-
fiwad. Kaarel Gustaw tõttas nüüd linnu tiiwul Poola maale wõitis igal pool, kus lahingid löödud saiwad. Kõik maailm kiskus ära tema wõitude üle. Suurem osa Poola maad oli rutulise ajaga ära wõidetud, kuningas Kasimir pidi Schlesia maale põgenema, kus Rootslasi weel ei olnud. Sõjakäik oli küll tuule

tiirel ja kõik linnad, mis olivad Rootsi kuninga alla wandunud ja ära võidetud, langesiwad jälle Poola poole tagasi. Littawlased tapsiwad äkitselt hulga korteris olewaid Rootslasi ära. Kõik rahwas hakkas wõtja wastu mässama ja nad wõitsiwad igal pool Rootslased ära. Mille eest nad pärast raskesti nuheldud saidwad. Siin sai nüüd mõistuseks Tšitseroni ütetus: »In bello civili omnia misera, sed ipsa Viktoria miserrima.» Eesti keeli: „Rõdused sõjad tõmbawad kõik õnnetused oma järele, aga kõige suurem õnnetus on wõit.“ Poolakatega oli nüüd küll Rootslastel tegemist, kes igapidi weel oma wiimast jõudu koku wõttsiwad, et wasta hakata ja kõige passiliku rahu teha, sinna juurde tuli nüüd weel Rootslastel Wene maaga suur wõitlemine. Nagu ülemaal kuulsi me, saadeti Rootsi poolt toredad saadikud Moskwasse tsaari juurde rahuaega kinnitama, aga Wene maal oli noor tsaar Aleksei Michailowitsch, kellel väga meelt wasta oli, et temal Balti meres sadamaid ei olnud, ja selle pärast siis ka saadikud väga halvasti Moskwas üles peeti, nagu esmalt juba prištawi wastu wõtmise raja pääl oli ja saidwad wiimaks weel wangi pandud. Wene tsaar tuli 120,000 sõjamehega Liwi maale, millest 40,000 meest Eesti maale tuliwad ja palju kahju Wiru ja Järwa maal tegiwad, ka Liuganduse ja Jõhwi kirikud ära põletasiwad.

Suurem osa Wene sõjamehi oli Riia ümber seda sisse piiramas, mis aga neil mitte korda ei läinud, waid saidwad iga tormi jooksmise ajal weriste päädega tagasi löödud. 1655—1658 rüüstasiwad Wenelased ligi kolm aastat Balti maad; wiimaks

jõudsiwad Rootslased koguda oma sõjawäed Balti maale, kust siis igalt poolt Wenelased wälja aetud saiwad. Tšaar ise sattunud oma hobusega Riia lähedal rabasse ja oleks ehk pea wangi langenud, kui mitte tema kaaslased poleks teda jõudnud päästa, muidugi mitmed weel oma eluga. Maa sai igalpool Wenelastest puhastatud ja tema wägi purustatud; tšaar andis oma sõjakindralitele käsku, ruttu sõjawäed Wene maale tagasi wiia ja rahulepingu läbirääkimist ette wõtta. Ka saiwad Rootsi saadikud Moskwas halwast wangihoonest lahti lastud ja koju minna lubatud. 14. aprillil 1658 sai mõlemate riikide wahel täieline rahuleping tehtud, kus kumbagilt poolt enam surmatrahwi eest ei tohitud waenu pidada. Narwa ümber, kus mõlemad wäed tükk aega lepingu tegemise ajal ligistikku seisiwad, saiwad soldatid wastastikku nii sõbraks, et ühel teisel wõõrjil käisiwad ja wastastikku kauplesiwad. Just sellel ajal, ütleb ajakirjanik, olla Riia lähedal kaks ime asja juhtunud: 1) Sünninud niisugune laps, kellel kaks keha, kaks pääd ja kolm jalga olnud ja 2) ilmunud üks iseäraline tõug hiiri, kes elawa looma silma munad wälja söönud. Pääle seda oli selle sõja ajal jälle suur katkutõbi, kus hulk inimesi ära suriwad. Seljamaal aastal saatis Poola kuningas oma sõjawäe, 8000 meest suur, kindral Kontseiski juhatusel Liwi maale, kes mitmed lossid ära wõitsiwad, ja palju sõjasaaki saiwad. Pea tõttas Tallinna alt kindral Helmsfeld ja feldmarschal Tuglas ja nuhtlesid Poolakad Liwi maalt wälja. Wiisiwad oma sõjawäed Vittawi maale, kuhu Tuglas kuninga Kaarel Gustawi käest salakirja sai, et peab filmapilt

Miitawi linna sisse piirama, herzogi wangi wõtma ja Rootsi maale saatma. Kuura maal oli oma isewalitseja herzog, wana wäemeistri Kettleri sugust, kes kõigi sõdade ajal ärapoolne oli olnud; nüüd aga Rootsi riigi waenlastega kokku mänginud ja kahjulikkusid kirju wahetanud mißpärast nüüd käsku anti, teda wangi wõtta. Wangiwõtmise ajal saiwad herzogi kallid asjad kõik Rootsi soldatitest ära röõwitud. Kui soldatid tупpa astusiwad, raius üks Rootsi soldat ühe herzogi proua teenri käe otjast ära, mis prouad, kes käima pääl oli, nii ehmatas, et ta ilma käteta printsi ilmale sünnitas.

Rootslane pidi nüüd igaolpool Poola maal ja ka Kuura maal oma sõjawäed pidama ja alalise waenlase sõjafalkade wastu walmis olema. Kõige enam weel tegi neile tüli üks ära karanud Rootsi unterohwitser Johannes Lübecker. Tema korjas, nagu ühel nimetatud Schenkenberg, hulga Läti talupoegi oma alla, ja tegi wäga palju kahju feldmarschal Tuglase sõjawäele. Ühe ainsama korraga wõttis tema hulga Rootslasi wangi, kus hulgas kindral Alderkofs, oberst Üksküla ja major Talkus ka wangi sattusid. Lübecker wõitis enamasti igalpool Rootsi sõjawäed, kellega kokku juhtus, ära ja sai wiimaks Kuura maal obersti auu sisse tõstetud. Nõnda tuuris sõda oma foodu Kuura ja Poola maal edasi kuni 1660, 13. webruaril kuningas Kaarel Gustaw alles weel wäga noorelt, 37-ndas eluaastas, ära suri. Rootsi maale oli see wäga raske, sest noor auujärjepärija oli alles wiie aastane ja Kaarel Gustaw oli igapidi ütle mata hää, tark, auus ja diglane rahwa walitseja würst olnud. Kuue wä-

gewa walitfejaga sõdinud ja enamasti igal pool wõitjaks saanud.

Rootsi walitsejad seisused tegiwad nüüd lepingut Poolakate ja kõigi teiste waenlastega, mis juures Rootsi maa kui wõitja ikka suuremad maa tükid omale sai. Kuura maa herzog sai wangist lahti lastud ja oma riigivalitjuse tagasi.

Kaarel XI.

walitsus hakas 1660 aastaga pääle ja et tema weel wäeti oli, saiwad wöörmündrid ja walitsejad ministrid ametisse seatud. Tema walitsuse aastatel kuni 1690 meie Balti maal sõda ei olnud, ehk küll Kaarel XI. raskeid sõdasid sel ajal õhtumaades pidas, mis ajalugu 30 aasta usudjaks nimetab. Selle wastu meie maal püüdis Rootsi isalik walitsus rahwa elu forda iga pidi parandada ja maa walitsust õigema ja parema korra pääle seada.

1680 wõttis Kaarel XI. Daani kuninga tütre omale abikaasjaks ja sai seljamal aastal riigi maapäewal Stokholmis nõuu peetud, et kõik kroonu mõisad Balti maal, mis sõdade ajal oliwad saanud kõrwaliste inimeste kätte walitsejate antud, pidiwad jälle tagasi antud saama. Siis oli riidu kisa ja kära rüütlite poolt küll, aga ei aidanud midagi. Kommission, mis kõik pärimise õiguse kirjad mõisnikkude käest ära wõttis ja läbi waatas; sel siis mitte kindlaid omaduse paberid ei olnud üles näidata, nende käest saiwad mõisad ära wõetud selle eesõigusega, et kes tahtis see

wõis weel rentnikuks jääda nende mõisade pääle, mis nemad üks aeg omaks oliwad pidanud.

1684 oli Tallinnas jälle suur tulekahju, kus doomkirik, õpetaja maja, rüütlite maja ja kool, hulk wilja ja muud kraami ära põles. Paar aastat enne seda oli suur komet, (sabaga täht) mis selleaegse ebauskliku rahwa muidugi sõja hirmuga täitis. 1689 saiwad seadused esimest korda wälja antud, kus ka talupoegadele oliwad inimese õigus esimest kord lubatud. Selle seaduse järele oli talupojal õigus oma mõisa Saksa pääle kaebata, kui ta temale ülekohut oli teinud ja hakati ka rahwa harimise eest hoolt kandma. Kuningas Kaarel andis ukasi (käsu) wälja, et ka Eesti keele ja Eesti rahwale peawad koolid küla- des ja linnades asutatud saama.

Mida süia ajani Balti maal ei tohtinud politika põhjuste pärast olla; sest rüütlid arwasiwad, kui rahwas tark, siis ei wõi ega jõua neid walitseda. Kõige esimesed koolid, asutas mitmes kohas Eesti maal üks Tartu kohtu asjade üliõplane Bengt Gottfried Forjelius. Tema oli nii hää methodi (kooli õpetuse wiisi) wälja arwanud, et lühikese ajaga mitu sada Eesti last lugema õppisiwad, mis aga rüütlid temale wäga pahaks paniwad. Pääle selle andis kuningas käsku, et piibel pidi Eesti ja Läti keele ümber pandud saama ja andis kaunis suured summad sellele tööle ja trüki tarwis raha. Uus testament sai Tartu keele murdes ümber pandud ja ära trükitud. Wiru, Järwa, Harju, Lääne ja Saare maa murdesse oli ka juba ümber tõlgitud, aga waimulikud mehed saiwad isekesis riidu ja testamendid nimetatud murdesse jäiwad

trükkimata. 1690, 22. augustil sai Tartu ülikool jälle elusse äratatud, mis sõja ajal oli seisma jäänud ja sai nüüd nimetud akademia Gustawiina Karoliina. Ujakiri räägib pikalt, kuda selle ülikooli uus sisseõnnistamine oli, misjuguse toredusega kindral-kuberner ja suberindent, kui ka muud waimulikud isandad ja profesjorid seda päewa pühitsewad, kuda kõnesid peeti, tõldadega sõideti, misjugused riided kellegil seljas oliwad ja palju muud, mis selle sisseõnnistamise juures ette tuli. Seljamal päewal andsiwad ka kõik seisused riigi alama wannet kuberneeri ees riigi truuduseks ära. Nõndasama ka natuke hiljemini sai Tallinnas kõige Gesti maa seisuste käest truuduse wanne kindral-kuberneeri silma all ära wõetud; mille kombe ehk wiis niisama pikalt on kirjeltatud kui Tartus. Pidul lõpetusel lasti rahwale kahe kunstliku järele tehtud kala suust wiina wälja woolata ja iga mees wõis nii palju juua, kui süda kutsus. Pääle selle mängiswad õhtul muusikandid, tehti tule wärkisid ja tantšiti pidu päewadel, kuni keskööni. 1690, 9. septembril lõppes see suur pidu ja kõik pidu osalised sõitsiwad seltsis rõõmsa südamega iga üks oma kodu.

Lõpusõna.

Gestlaste asjandusest ja igapäewasest elust jutustab Järwa Jaani õpetaja Kesch, 200 aasta eest järgmise sõnadega. „Gesti rahwas nii hästi mehed kui naesed on keskmise kasuga, mõned on nende seas siisgi kaunis suure kaswuga leida. Nad on iseäranis tugewa ja kõwa loomusega ja wõiwad kõige inetumad (wist raskemad), tööd ilma misgi suurema waewata ja terwise rikumata teha; neid saab lapsest saadik wäga waljusti kaswatatud ja raske tööle sunnitud, nende elumajad on puust tehtud wäga waewalised ja kõlwatumad. Sellesjamas toas kus nad isi elawad, jääb peksawad nad ka omad rehed ja hariwad kõik wilja. Nad on küll Luteruse usku, käiwad hoolega kirikus ja kuulawad häa meelega Jumala sõna päält ja panewad tähele, kui hinge õnnistusest saab räägitud, aga suurem osa on nendest, kes midagi usust ei tea, ka mitte Issameie palwetgi ei oska lugeda, mis muidugi kiriku õpetajate süü on olnud, sest nad pole ühtgi õpetuse raamatut 500 aasta sees rahwale kätte muretsenud, ka mitte Luteruse katekismustgi ümber

pannud, ja et neil niisugused õpetajad olivad, kes nende keelt ei mõistnud, ega jeda ka mitte terwel elu ajalgi wiisiks ega wäärt ei arwanud olema õppida. Ka on Gēstlasi, kes täna päewalgi weel palju nõia tempusid teewad ja soola pääle puhudes haigusi terweks teewad, mis juba paawsti ajast päritud tükk on. Ka on neil iseäranis päewad aastas, mis õnnetumad ja mis õnnelikumad pidada teistest olema.

Nad on kaua aega päris orjad olnud ja igapidi piinatud, mis küll wiimisel ajal Rootsi riigi walitsuse poolt on pisut parandatud, et mitte just üks mõisnik oma pärisorja elu üle ei wõi enam walitseda, kas jeda temalt wõtta ehk jätta, nüüd on auusamad kohtu mõistjad seatud, kes neile igal ajal õigust teewad, ehk küll praegugi weel leitakse ahneid ametnikkusi ja mõisaomanikke, kes mitte just kristlikult oma orjadega ümber ei käi.

Gēstlased heidawad wäga wara abielusse, sellest siis ka tuleb, et tänaasel päewal ühes majas kolm ja neli perekonda leida on, kelle üle üks pääperemees ehk maja isa walitseb. Kui nad abielusse heidawad, siis jaadetakse kuulu naine ühe neiu juurde wiinaga ja kui peigmees meele järele on, siis wdetakse pudel lahsti ja kodakondsed joowad jeda tühjaks, kui aga kaubad kokku ei lähe, siis jäeb pudel lahsti tegemata. Lesed sõidawad sagedasti ise pudel wiinaga kosja teele. Pulme peetakse enamasti kui kuu täis on saanud. Kui nad kiriku laulatama lähewad, ehk jäält ära tulewad, siis sõidab peiu pois palja mõõgaga pulma saaja ees ja ajab tee päält wastu juhtujad eest kõrwale. Kui koju tulewad, siis püüab peigmees oma neiu (pruudi)

ehk neiu peigmehe jala pääle astuda, kumbal on see korda läinud, siis selle jalas pidada püüfid olema, see on, teise üle majas ja elus walitsema. Kui neiu peigmehe kodu wiiake, siis seotakse tema silmad kinni tähendusets, et ta oma isa koju poole enam tagasi ei waata ja seda täiesti ära unustab. Kui peigmehe majasse jõuawad, siis lõigatakse pisut leiba, mis noore paari wahel ära jaotatakse ja pääle selle linutakse koha ära, kus juures üks neiu sugulastest temale paar kord mööda palet lööb, et ta seda päewa igal ajal meeles peab, millal tema tanu alla oli saanud.

Pääle selle istuwad lauda ja antakse pruudile üks wäike laps sülle, kus juures teised pulma naised kõiksugu ise luuletud laulusid laulawad, milles abielu saab kiidetud ja manitsetud noorikut truu ja wirt olla; iseäranis lahke oma mehe sõprade ja sugulaste wasta. Mõnes kohas on weel wanast pagana ajast pruut jäänud, et neiu peab peigmehe tuppä astudes nurrakadesse ja lee lõukassee raha wiskama ja õlut maha walama.

Mehed on oma naeste wastu väga waljud ja ei ole wist üht ainuõgi naist, kes wõiks kiita, et oma mehe käest pole pekka saanud. Nad on väga sigitawad ja sünnitawad isekeskis palju lapsi; nii kui nad ise halvasti on kaswanud nii kaswatawad nad ka omad lapsed. Selle pärast siis ka suurem jagu lapsi, kui nad täiskaswanud on, oma wanemaid ei armasta, nii kui laste kord ja kohus oleks. Nende toit on väga wilets ja soolane, ega tea nemad miskist hääst roast. Oma riided, kõik mis nad kannawad, teewad nende naesed ise. Nemad koawad, kedrawad ja teewad kõik,

mis majas tarwis on. Iluasjad on neil hõbe ketid ja rahad kaelas, ja naestel ka pooter nooster (Issa meie) ihe Jesu kujuga. Magamise asemete tarwis pruugivad nad hõlgi, olgu see wana ehk noor, terve ehk haige. Nende pää töö on põlluharimine, karjakaswatamine ja mõnes kohas ka kalapüüdmine. Põldu harivad nad ihe wäikese abraga, mis üks paar härgi sarwist seotud ehk üks hobune weab. Talwewilja teewad nemad Kuki Maarja päewa ümber maha. Suwewilja saab 7, 6 ehk 5 nädalat enne Jaani päewa maha tehtud. Wilja lõikawad nad sirpidega maha ja kuiwatawad oma iseäralisel wiisil tehtud rehetubades, selle pärast siis ka wõõra maa kaupmehed nimelt Hollandi mehed, nende wilja osta armastawad, sest see wili wõib 20 ja enam aastaid alal hoitud saada.

Et suwel lühikene töö aeg on ja mitmed tööd üheteise pääle koguvad, selle pärast teewad nad talgud, kus rahwas ainult kõhu täie sööma ja ööläbi lusti tantsum eest, ehk küll terve päewa olivad rasket tööd teinud, töö korruga ära teewad. Suwel sõidawad nad wantritega ja talwel puust regede ja saanidega; wiimsed on niinepuu koortega ära löödud. Kõik mis nemad omas majatalituses pruugivad teewad nad isi. Gestlased on ime targad kõiki asju tegema, nad teewad majasid, tisleri tööd, sepatööd. Wiimses on nemad väga osawad. Teewad õige kaunid lukkused ja mõistwad ka tõmmatud Rootsi püssi raudu teha.

Seda on nähtud ja weel praegu igapäew näha, et kui keegi ihe linna meistri juures laks ehk kolm nädalat, kas kätteandjaks ehk muidu töös oli, siis teewad nad need tööd nii hästi, kõikide imekspanemiseks,

järele, nagu oleks nemad Saksa meistrite juures aastate kaupa tööd õppinud ja oma ametitöö täienduseks mööda maailma reisinud. Et nad aga pärisorjad on, selle pärast ei wõi neid linna meistrid oma juurde mitte õppima wõtta. Nad armastawad jahti pidada ja lindu lasta ning mõistawad seda nii osawasti, et keegi neile järele ei wõi teha, linnud lasewad nad lennust maha ja ka selle hirmja karugi tapawad meistriksult ära. Talwel käiwad nemad metsades, kus sügaw lumi on, süksedega, mis tamme puust, ühe sülla pikkused ja waksa lainused, on tehtud; kes jäägrid on, need teewad püüsirohtu iseeneestele ja mõistawad seda nii osawalt teha, et asjatundjad ütlewad, nende tehtud püüsirohi pidada palju parem olema, kui üksigi wõdra-maa püüsirohi. Täewatähtede tundmine on neil suurem, kui keegi seda wõib arwatagi. Ka luuletawad nad wäga osawasti; iseäranis naesed, kõigis juhtumistes ilma mingi järele mõtlemata panewad sõnad nii riimi ja forda käima mõtterikkalt, et imeks peab panema nende laulu annet. Sõja tarwis arwati neid täiesti kõlwatud olema, aga wiimasel ajal on nähtud, et nad ühelegi rahwale maailmas selles asjas järele ei anna, nagu Duo Schentenbergi talupoegadest Wene sõja ajal seda nägime, kes igalpool wõitjad olivad. Ühte asja on aga neile igal ajal süüiks arwatud, s. o., et nad Saksu iseäranis wihata, mis ka üsna loomulik on, kui selle pääle mõtleme, kuida Saksad nendega aastasadadel on ümber käinud; inimlikult on neil suladigus olnud; aga siiski on nähtud, et kui üks Gestlane Saksa teenistuses oli, kas sõdades ehk mujal niisuguses kohutawates hädaahwardawates koh-

tades, siis on nemad niisuguseid truuduse ja armastuse proovijid üles näidanud, mis ühegi rahwa seas maailmas sulastest pole nähtud ega kuulnud. Neil on ka pisikesed wead; näituseks: nad armastawad purjutada, nii hästi naesed kui mehed, kes siis seltsis joobnud pääga laulawad ja hüppawad, aga siisgi sääl juures kaunis auusad on. Kui sõbralikud nad selgest pääst on, seda riakamad ja wihasemad on nad, kui joobnud on; nemad pistawad nuga-dega, lööwad kirwestega ja püüawad üsna sinna kohta lüüa, kust inimese elu kõige õrnem on. Selle pärast siis ka wäga palju surmiksöömissi aastas ette tuleb. Salaja tapmist ja tee pääl rööwimist ei tule nende hulgas ette, waid ainult pisukest jõogi asjade wargust oma herrade tagast, mis nad mitte ülekohtuseks teoks ei pea, waid ütlewad; kuhu härg tööd teeb, säält peab ta ka sööma. Säääl juures on nad suured lobasunnid, waletawad, söimawad, on toredad ja iseennast täis, petlikud ja kadedad ja kõige töö juures, mis Sakstele teewad, on laisad ja pikaldased."

V. Rootsi walitsuse lõpetus ja Wene maa walitsuse hakatus Balti maades saab teises jaos ilmuma.

